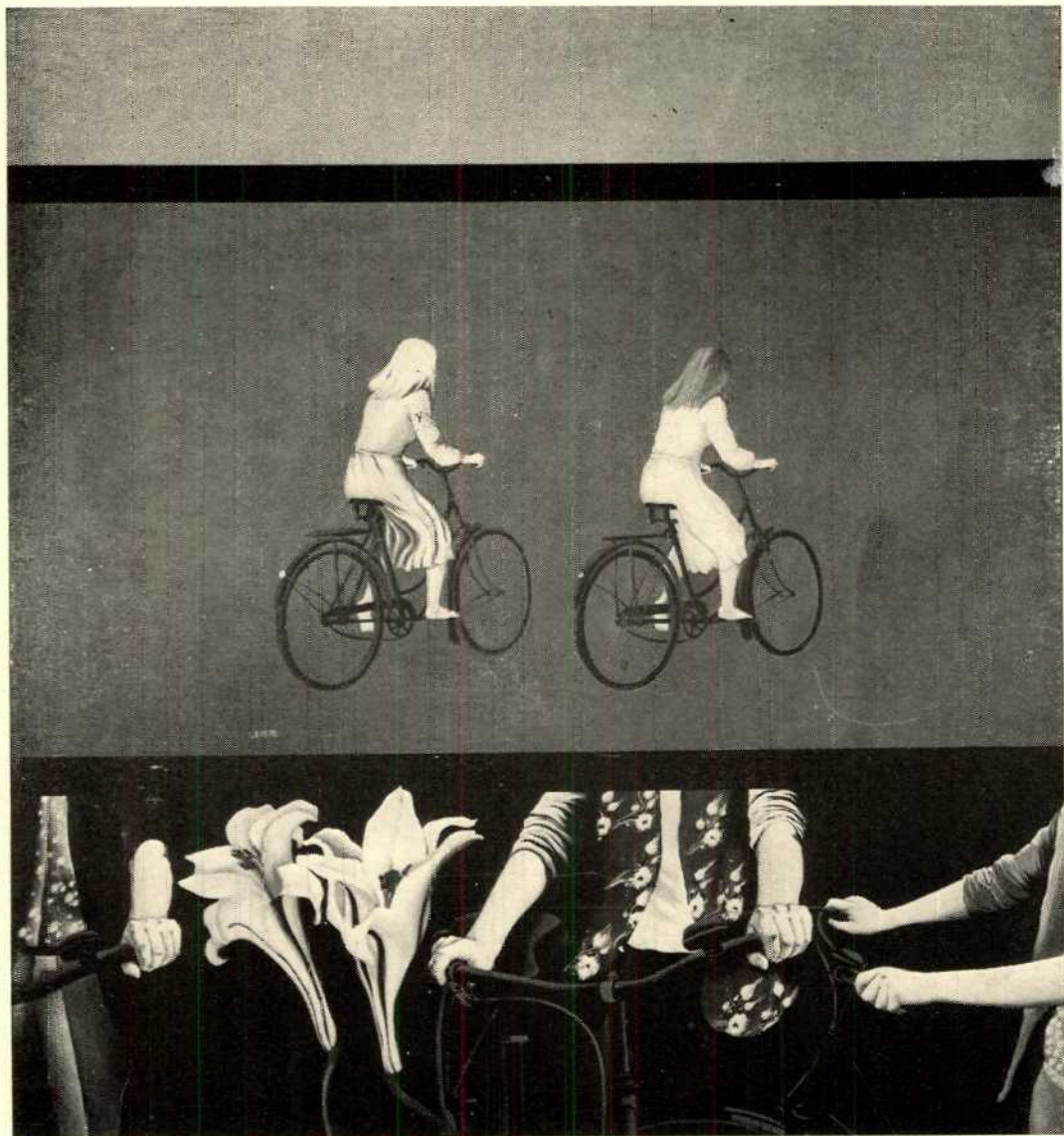


LOOMING

8

1973



MALLE LEIS

Jalgratturid (Õli) 1972

LOOMING

8

1973

KIRJANDUSLIK JA ÜHISKONDLIK-POLIITILINE AJAKIRI
EESTI NSV KIRJANIKE LIIDU HÄÄLEKANDJA

LOOMING

Erni Krusten

PSÜHHOLOOGILINE STRIPTIIS

Ärkasin, meeles unenäod,
meeldivad ja isuärafavad
nagu linnu lend, nagu hiire jooks,
nagu kala lõhn.
Haigutasin, pilutasin silmi,
sirutasin käpakesed välja,
teritasin küüsi,
tõmbasin küüru selga.
Lõpetasin sugukondlikud protseduurid.
Hüppasin kastivirna otsast alla.
Nägin: lao uks on paakil.
Mõtlesin: minu pärast.
Ja — oo! — kui graatsiliseks ma muutusin.
Tahtsin end näidata,
tahtsin, et mind vaadatakse,
ja poetusin kauplusse.
Rahvast oli murdu.
Kandekotid, võrgud ja vihmavarjud.
Mantlid tilkusid,
põrand läikis.
Õues sadas vihma.
Mind ajas väristama:
kui vanad luuad on märjad
või koerad või inimesed,
siis lõhnavad nad kõik ühtmoodi.
Jalgu tuli ja läks,
jalgu peenikesi nagu kepid,
jalgu jämedaid nagu pakud,
jalgu pükstes ja sukkades,
jalgu säärikuis ja kalossides.

ERNI KRUSTEN

Üks naine pillas pudeli põrandale —
ahhetused ja killud,
teadagi ilma õnneta.
Keegi rikkus järjekorda,
jalad hakkasid trampima.
Kellelgi läks kopikas veerema —
«oh sa mu jumal!».
Ma olen koristajatädi kass,
vesihall ja noor,
pärlmutterdatud ninaga.
Mind peetakse ilusaks,
ma olengi ilus.
Mind imetletakse,
ma ise imetlen ka.
Mulle on antud kõrvad selleks,
et kuulda kiitust —
teistele suu, et nad kiidaksid.
Aga sellel päeval lasus nagu needus.
Üks lendas sisse-välja,
vihaselt ja meeleheitlikult.
Hirmus üks! sosistas mu saba.
Vaene sabal mõtlesin mina,
ajasin ta püsti ja jäin samba äärde seisma.
Ja kohe tuli üks vanamees,
üks sellistest,
kes nimetavad end lõbusateks sellideks.
«Meie kõik oleme märjad,
aga sina, kiisuke, oled kuiv,» ütles ta.
«Sina üksinda — vaata aga vaata!
Kas sa ei karda, et sind põlgama hakatakse?»
Näugusin ja tema vastas samaga.
Tal oli roti nägu ja kassi hääl.
Eks ole naljakas?
Kuid ta lõhnas viinast ja tubakast nagu inimese.
Ka küüslauku oli ta söönud
ja lõbustada tahtis ta ennast.
Eks ole kurb?
Kui ta mu saba hakkas näpistama,
tuli koristajatädi ja võttis mu sülle.
«Ainult see vanamees,» kurtsin ma.
«Ainult see rotinäoline,
keegi teistest ei kõnetanud mind;

ERNI KRUSTEN

kõik olid nagu pimedad,
kõik olid nagu kurdid.»
Ja tema, mu hea tädi, vastas:
«Või sina, rumaluke, imestad veel!
Hea, et sind jalge alla ei tallatud:
on ju TIPPTUND.»

MERETAGUNE ASI

Valge tuleb jälle igavese valuga, äi see ooli, et sügisene aeg ja meretagune asi. Kos sa sellega! Sandla majaka kohalt vahib ommik joba vasta, löuad laiali kut suurel tursal, pole sii änam aja raasugi, võta aga oma seitse asja ning ranna poole raagama. Raibe! — äärepealt oleks villakoti maha unustand. Poolest ööst ringi lastud kut ipodroom, võtab vanemal inimesel nupu nudiks. Aga muidu poleks jõudand ka. Kellu kolmest sai ennast üles aetud, leib ää sötkutud, tuli ahju pandud. Villad tahtsid üle vaatamist ning värsket võid oo Liivile ikka viidud, kui linnas käidud. Meretagune asi, arva käid, mesmoodi sa lähed tühjade kätega, olga küll, et oma tütar. Sai siis natuke kombaini mängitud — vasakuga ajasi võimassinat ringi, paremaga siblisi villasid. Olga tänatud, et inimesel kaks kätt loodud, muidu võiks mõni asi veel tegemata jääda. Tegemata jätta äi tohi, võib ingele sandisti mõjuda. Millas see Mardi Jaan naise võttis? Paar aastat enne söda. Näedsa, pärast pulmi kautas Mardi all ruun raua ää, Jaan otsis pool suve, ööd ning päevad, enne kut üles leidis, aga selle ajaga oli noor naine omale mujalt leidnud, mes noorele naisele vaja. Obu sai muidugid oma raua tagasi, laps sündis ka ilma, aga Jaani ingele mõjus seisukord nõnda sandisti, et käib praegast veel apu näoga ringi, kut oleks ussid kõhtus. Mes see vingutamine änam aitab — ää jätta tegemata, mis so teha oo!

Nõndamoodi saab siis nüüd sadama poole mindud kut veueesel. Jalgratas abiks küll, villakott vähemalt selle arkide vahel ning piimamanager sarves rippumas. Omal pole änam nõuksed käed, et võiksid kaua tassida, reuma luusib kontides kut pahur loom ringi, sügisese ajast rääkimata. Näedsa, naised sõitvad siit üle mere mudavanni, lopitsevad säääl vannis kut piimaülged, natuke pehmemaks pidi ikka kehaast võtma, aga kos mool vanal inimesel see aeg vanni vahet patseerida, meretagune asi ikka meretagune asi. Ühe koha peal seismisest pole veel keskid reumat saand, pealegid pole mina änam nõnda noor, et oma aigusi äbeneda. Kui ütelda, siis oo ikka elatud oma lastele ja koloosikorraale, ning riigile ja rahvale üle selle. Mes seismisest või istumisest sa sii räägid. Autu akkab seljataga urisema, nüüd pole Abruukas masinavärgist puudu. Pärast söda oli rehepeksumassin ainuke uriseja küla peal, seegid vaakus sügisel ühtepuhku elu ning surma vahet. Mes nüüd rääkida! Nüüd sõitvad söögilauast sitamajasse mooturrattaga. Kesse sealt siis tuleb õige? Annab veel signaali, kut oleks ma mõni kurt vanamutt. Äi ole änam viisakust nüüdse aja inimestel. Teadagid, poisijupp laseb isa käulaga. Mine, mine mööda, taha mina so vassaati vahti. Kassa näed, massin paistis rahvast pungis olevat. Jo jälle üks tessant kaubamajasse tehakse, sügisene aeg, rahakotid liiga paksuks paisund. Ons

nüüd inimestel värki vähe, koloosnikul iseäranis, võib tessanti teha eest- või tagantuksest. Loll, mes ma nüüd jahvata — oh sa Palukse Anna punane pull! — see jo oopis pulmarahvas sõidab! Jah-jah, see jo oopis pulmakäula — ptüih! kajakasitta moole keele peale! — see jo oopis pulmatöld sõidab. Timmukse Eleena saab täna tanu alla, Valvase keskmine poiss teeb selle tüki ää. Jeevel küll, siis peab argi pitkaks venitama, muidu jätvad veel paadist maha. Nüüdsel ajal oo pulmageda üks igavene kiire, äi tea, missepärast, armastus pole ometi tuhli-pudru, et enne ää jahtub, kui meie-isa-palve lõpuni loetud. Teinekord muidugid omad põhjused ka, sedamoodi kut mineva aasta Karjamaa Augustil oma pruudiga oli. Pruudi seisukord pereseisuaktis keikidele silmaga näha, aga näedsa, kord nõuab valjusti, et tuleb aga küsida, ons paarimine teite kindel soov. Eks siis August oli ohates üteldki: «Mes sa sii änam pärid...» Ärgu teinekord änam arvaku, et Abruka mehed oo suu peale kukkund!

Äi, see tääda, joba akkab Oskar mooturit pahvitama. Kui noored kohal, kellel siis aega vanade järgi oota. No varred, pole mina möni kabeli kanditaat, et änam paadi peale äi jõua. Jeevel, ons elus vähe mööda Abruka-maad ringi lastud, pole kusagile iljaks jäänd. Äga mo vanamees ilmaasjata räägi: «Reuma võib sool tulla või minna, aga jal-gadesse ning lõugadesse äi satu ta sool eluilmaskid.» Jalgratta jätame vahimaja räästa alla — sinder! — kuku ise veel näoli sarvedesse... Saaks aga rutem villakoti kainlusse ja siis ühe valuga paati. Ullem veel kut lümpiamängudel. Kui aga espurtimisega iljaks jääd, oled kautand vend!

Nojah, nüüd pulmalised muidugid reelingu ääres reas kut türgi kuked, vahtivad, kudas ma mööda sillakivisid paadi poole paterda. Jah-jah, Valvase keige nooremal suu kõrvuni kut mardi maskil. Mes siin ikka nõnda itsitada, kui inime keelripakil ingeldab. Pole mool mingit pullinäitusele joosmist, lähe aga oma lihast tütart vaatma! Vah-tige kui tahate.

«Tavai paaru, Malli!»

See ja teine ning Ohvri Olga kolm oinast! — kivide vahel keerab jalad suure rutu sees vinklisse, pailu pold puudu, et oleks silmnäoli lennand. Puhh, saab ometi reelingurauast kinni!

«Oi-oi, Malli oo päris telegrammiga välja kutsutud!»

Mes sa seal telegrammitad, saaks rutem paati.

«Villakott kõhu alla ning pea ees!»

Valvase juntsu oo muidugid keige targem... Seda pole, et keskid piimamannergu vastu võtaks, kartvad, et loksutab pulmariiete peale. Küll mõttes möne käsi ikka siiapoole tuleks, aga kudamoodi sa saad nii tähtsas seltskonnas teistest madalam olla. Äi puhu klaariks. Ja mina äi palu sii kedagid. Akka veel soiguma ja ädaldama, siis vahivad sind kut allainnatud kaupa, löuad krimpsus. Moole pole niisukest alpimist taris. Mina ole täisväärtuslik inime.

«Leemendad kut einaajal, Malli,» ütleb pruudi isa, Timmukse Aadu.

«Äi muidu saa elust õiget maiku, kui auru peal pole.»

Oo küll kena mudijas ilm, aga mina äi mõtle siia vahekäiku seisma jääda. Sii seisvad mehed ning nee naised, kellel süda merd äi talu. Mina istu kajutisse.

Mesasi see mool siis nõnda ukse vahele kinni jääb, et äi saa äi edaspidi äga tagaspidi, vehi kut erneirmutis ühe koha peal?

«See uks oo inimestele mõeldud, mette kahe küüruga kaamelitele.»

«Oota, Malli, ma aita sool koti seljast maha.»

«Attäh, attäh, alastaja öde.»

Jeevel, see jo peigmees ise... Villipalt oo Valvase poistest muidugid kõige mõistlikum, päris kahju, et tal meite Liiviga asi liiva joois.

«Malli tassib magadiskotti selgas.»

«Kesse mooga änam magada tahab...»

«Mes sa räägid, Malli! Sa veel särtsu täis kut triikraud.»

Meelitab ka mind, va Timmuke. Niisuke päev toob muidugid mee keele peale, kos sinagid teisiti. Näedsa, näost jume lahti võtnud, päris muikus mees kohe, kui vaatma akata. Eks nad selle tüdrukuga ole jah-tind küll, pea tuult täis kut võrgu-ännisel. Korra Eleenal ühe poisiga midagid juhtund, siis teise poisiga midagid juhtund, ema — Juula, näh — vahtis rohkem oma varbud kut teise inimese silmnägu. Isa, see oli müristand kodus: «Kott kätte ja uksest välja!», aga tüdruk rihtis kolmandat. Kellel natuke liba ing oo, sellel pole akatuses pidamist. Äi, mes mina sii kohut mõista, mo oma tütar proovis ka mitu poissi ää, enne kut ankrusse jähi. Nee ajad olevat igavesti möödas, kos ennast kohe esimese poisi külge kinni joosti. Mes mina, loll, sii vahele räägi, aga eks see otsimine võtab ikka lõpuks vähemale kut nälgas looma. Vanasti läksid tüdrukud õpetaja ette kut roosinupud, aga nüüd — ma vaata praegast Eleenat — näost plass ning mustad ringid silme ümber. kut oleks kolm päeva audas old.

«Ah et Malli läheb Liivikest vaatma.»

«Möte oli.»

«Ons ta ikka vana koha peal?»

«Mes mõttes?»

«Noh, seal tibuvabrikus.»

«Kos see parem oo?»

«Ei, ma niisama...»

Ma tea küll, mes see «niisama» tähendab. Nüüd pulmauhkus sehes, nüüd oo õige aeg mõista anda. Kui ikka inimesele üks töö äi meeldi, siis äi saa teda rihmtega kinni oida. Liivi ütles, et tööpuudust meite maal pole ning konstituutsia järgi oo tal õigus seda teha, mes meeldib. Aiandis oli muidugid kena keik, talvel lilled öitsesid kut Itaaliamaal, aga mes sa ikka lilleloõhnast laulad, kui kortrit pole. Mööblivabrikus sai kolme kuuga kolm tuba kätte, sääl, jumal tänatud, oli söukseid silmi, mes inimese äda nägid. Aga siis tuli õigusega ää. Ütles, et puutolm ning peainsiner akkavad inge peale käima. Ütles, et abielu sehes äi taha tema änam libama akata ning perekonda pilada. Aga muidugid! Ons neid ärtsats peresid nüüd vähe! Suure ilma nähes pragunevad puhki kut puunõud valju päikse käes. Midaskid oo kuskis kehajaos vähe, kui ing saab nõnda ää kuivada kut vibupuu. Sellesamma perekonnaõnne pärast Liivi säält mööblivabrikust ää tuli, mine tea, mes transvaaliga oleks muidu asi lõppend. Vabrikus pandi pahaks, aga Liivil vädas nõnda, et paremini äi saagid. Tüdruk sai, nagu ööldakse, korraga mõlema põse peale musu. Sai lasteaida tööle ning sellega seltsis lapse ka veel lasteaida. Muidu väntsutas poissi Abruka vahet, ilmast-

-ajast oolimata, laps tatine kut teabmis. Kellel selle vastu midagid oli, vanamehel iga kord silm märg, kui poissi toodi või viidi, aga mere-tagune asi ikka meretagune asi. Muidu iga postipäev süda valutab, et tuleb jälle läbi tormi või jääsupi oma lapsepambuga, aga aidas ikka riigi poolt määratud kord, omad taksid ning profülaksid ning Liivi sai säält ise ka veel iga lõuna sooja toitu. Ma oli kohe õnnelik, et nõnda läks, kesse seda oskas aimata, et ajajärgu aigus vahele tuleb. Jah. Paar kuud sai tüdruk lasteaidas käia, siis ütles, et änam äi kannata laste kisa. Ütles, et laste vastu pole tal midagid, aga niisuke tunne oo öhtaks, nagu oleks päev otsa varesekari pea kohal karjund. Ning öösel une sehes ka veel lõugavad. Sellest saab iga inime aru. Närvid pole vorstisoolikad. Närvid oo tähtsad asjad. Ma ütles: äi, laps, säält tule kohe ää, ää sa, loll, närvidega mängi, see veel puudub, et oma peres lollike. Närvid oo tähtsad asjad. Aga kesse külas söukest asja jagab. Soss-soss-soss ja soss-soss-soss, Mirdi Liivil pole sii ea ning säält ea. Aga see oo ajajärgu aigus, kui närvid tömmavad. Liivi seletas selle asja moole ää, tüdruk oli kuskist raamatust lugend. Ma sai aru küll, ma oli jo ise süüdi, aga niisugused ajad olid, kui nee lapsed sündisid. Seda peaks keik mäeletama, kudamoodi koloosisid tehti. Liivi oli jost tulemas, aga klassivõitlus käis, nagu leht kirjutab, ning ma oli oma suure kõhuga kogu aeg klassivõitluse sehes. Mes see ime, et tagantjärgi veel tunda annab. Liivi pole ainuke, ning pealekauba... sai mõteldud, et see, kes sünnib, pole õige isa laps. Oh, äbene oma änd tagant ää, Malli! Näedsa, ikka lipsab loll möte mõnikord peakolusse, ilma põhjuseta tuleb, õige, õige, õige oli jo keik ja see, et —

«Ons Liivi nüüd tööga rahul?»

Mes sa peaks niiviisi urgitsema, Juula! Nüüd akkab siis keel liikuma, kui tütar rõnga ninasse saab. Minap saa sinna midagid teha, et sina, Juula, moole äi meeldi. Suu oo sool pruntis kinni kut vikipunn, äi seda aja miskit õigesti lahti, isegid naer mitte, siis oo kut pudelisuu korraks nina all, mis õhku sisse tömmab, ning naer ise kut kure luukimine. Aga see äi saa üldse teistmoodi ollagid, see käib so ingega kokku, see oo nõnda looduse seaduse järgi. Ma usu, so süda pole ka suurem kut tika muna. Peres oo värki nõnda, et aiapostid lantsivad searasvast, aga kui vana Timmuke rändpüügil, siis olid kodus nii vanad leiba närind, et tolm käis neelmise ajal ninast välja. Kos sa mõtled oma mammonaga minna? Ela inimese moodi ja —

«Kuulsid sa, Malli, mes ma küsisi?»

«Liivi pole tööd millaskid pelgand.»

«Oli kuulda, et pidi kõrvaklappidega tööle käima...»

Valvase nähvits!

«Missepärest?»

«Ega kana varesest sitemini kaaka.»

Noh, nüüd võite luksuda, jah.

«Misque elus asi ilma ääleta oo?»

«Jah-jah, ega surnud kana ei muneks ka, Malli...»

Valvase nähvits oo oma arust muidugid kõige targem. Poisi ots alles, aga rääkimise riist jahvatab vahetpidamata. Nüüd paneb veel Juula oma näokese ka viltu ja säält pudelisuust lupsavad sõnad välja kut rotipojad:

«Mes töö peal ta nüüd seisab?»

«Ma äi tea täpselt ütelda, aga jo ta sääb teeb ja ... tibusid aitab...»

«Mismoodi aitab? Peseb kana perseid puhtaks?»

Niimoodi mina omaga rääkida äi lase. Niisukelese jutule ütle mina vasta:

«Eeri, so suuauk pasandab inimeste pulmariided täis. Kesse niisukse aisu sees veel paari läheb...»

«Tõmba oma mulk koomale, poiss!»

Noh, jumal tänatud, vana Valvas ise akkas urisema. Ja niisuksed poisid nad oo, keik kolm, et vanad kuulvad. Näedsa, poiss jähi paugupealt vait.

... Kos mool ikka ütles... kana perseid puhtaks... Oo so oma perset elus vähe puhtaks pandud. Oh sa jeedam ning jeleena! Tibu tuleb munast välja ning kukub kohe ringi sibama, inimeselast kantselda ullu-pööra, enne kui elamisekölbuliseks akkab saama... Mes sääb nõnda imelikku oo, kui Liivi tibusid aitab? Terve linn oo lõugasid täis, peab ikka värki olema, mes sinna sisse topitakse, et kõht äi urise. Äi sel tibul lasta suurt inge tõmmata — niipea kut suled peal, tavai munema, munema kut massin, kos sa sääb tohid pääva vahele jätta, töörahvas ootab, linnarahvas nõuab... Arvate, et oo suur löbu nõndaviisi oma seest munasid välja pigistada? Jah...

Kas pole Roomassaare sadamat veel käes? Ah alles pooles vahes? Nojah, mis asi sii elus aega äi võta. Isegid Abruka ning Roomassaare vahe — paar vaksa vett — võtab aega. Aeg teeb keik vahed parajaks. Terve elu äi anna aeg soole asu, muudkut veab aga ühe töö juurest teise juure, ühe inimese juurest teise juure ning — isver küll! — kui mõtlema akkad, siis niipea kut sa emakojast välja väntsata, tarib aeg sool juustest kinni ning akkab surma poole sikutama. Ole sa või purulaisk ähk purutola, miskit tükki jõuab aeg sooga ikka mängata, ainult nee irmus tiidsad inimesed ohkvad, et aega oo kole vähe, otsekut sibaks aeg nende käest minema, enne kui nad taale pai jõudvad teha. Lollid ka... aeg pole mette ühtede inimeste taris ilma tehtud, meie lähme siit minema, tulevad uied, kes tahtvad nagu meiegid ilma ning inimesi vaata, äi see ajapendel ühtede pärast seisku jää, käib aga vahetpidamata kut linalinnu saba. Valgust tahtvad keik näha, ainult pimedad tulavad siitpoolt ning lähtvad sinnapoole, eha ning koitu nägemata, teised keik lüketakse korraks päikse alla, ajaköis kaelas, missega sind varem või iljem kuskile pimesse poole ää tõmmatakse. Nõndaviisi ole ma elamisest ning olemisest mõteld, raamatutes oo see muidugid targemini üles pandud, aga mool peab ikka oma arvamine ka olema. Ma ole jo inime, mette konnapoeg.

... Jähi korraks Valvase kõige vanemat, Endlit vaatma. Jähi vaatma, kudamoodi Endel suitsu tõmmab. Teistel suitsud suus või sõrmede vahel öieli kut ambaorgid, aga Endel peidab peu sisse ää, kut kisuks salajas. Moole tuli meeles... no mes ma siia ikka teha saa, kui ta jälle meeles tuleb, aga Andri tegi ikka täpselt sedamoodi suitsu, kut nuka taga, et keskid äi näeks... Nõndamoodi seisis ta viimast kord siis juulikuu ööse meite õunpuude all, suitsujupp peu sees, kut soendaks linnupojakest, vanaema tehtud roositud pätid paljaste jalgade otsas, valge linane särk selgas, oli vist sauna tehtud, ning ütles siis moole,

et «Malli, ükskeik, mes ka juhtuma peaks, sina ooda mind ikka». Minap suutand miskid ütelda, oidsi kahe käega õunpuust — oh seda inimese lollust, miks pole ma siis Andrist viimast korda käte ning küüstega kinni oidand, mool oleks pärast sada korda kergem old, ma oli tast jo irmsasti sisse võetud, äi, äi, äi, nee pole nee sõnad — Andri oli moole keik, aga mina lasi omale ainult musu anda ning rohkemat pole meite vahel old, seda viimast, keige ligemat, pole meite vahel old... Ma jähi sinna puu alla värisema, aga Andri läks, pea maas, roositud pätid pehme rohu sehes sahisemas, nõnda ta läks, mo juurest läks ta nõnda kaugele Venemaale sõjaväljale... Mina taha nõnda uskuda, aga inimese usk pole rauast ning seegid roostetab... Kui ma nüüd Endlit vaata, siis käib kut ele viirg rinde alt läbi. Kas tõesti läks Andri meite õunpuude alt mette otse... olis ta enne veel Valvase Manniga? Mann võis tast tõesti küüste ning ammastega kinni olla, Mann pold ilus, olgu küll matsakas, nagu ta praegastkid oo. Seda võis jo kiige all ning grammahvonipeul näha, kudamoodi Mann teda vahtis ning ootis ning ükskord jõulupuu all näpistas Mann mind otse vihatsi, kui nägi, et Andri silmad ikka mo silmi otsisid, mette Manni omasid. Mes mool sellest, aga noh... ja tegelikult... ons sellest vaja änam mõtelda... minevik teeb inimese vanemaks... aga tegelikult, mjah, Manni poiss sündis küll täpipealt üheksa kuud pärast meeste minekut, aga kesse seda arvas, et see Andri oma oo, näu poolest ta pole jo nõnda Andri nägu. Kui Valvase Peeter tagasi tuli, võttis see kohe Manni ää, otsekut oleks see keige loomulikum ning õilsam tegu. Ja mina, loll, äi mõteld ka sellal veel nõndamoodi kut praegast, ma mõtles, et küll Mann oo ikka õnnelik, et tema lapse isa tagasi tuli, sest paljukest neid siis tagasi tuli. Ma ootasi, sest see öö õunpuu all oli veres nii jahtumata, see äi old jo unenägu, Andri oli jo üteld, et «Malli, ükskeik, mes ka juhtuma peaks, sina ooda mind ikka», ning mina ootsi, mina äi andand ennast kellegille, olga küll, et soovijaid oli, sest ma oli kaua aega ilus inime. Ootmisega äi pane inime teinekord tähele, kudas aeg läheb, äga mo silmad pold kinni, ma nägi jo küll, kudas kevadel olid jälle kõrged jäärüsid Vahase taga kut valged Kaukaasia mäed pildi peal ning kudas sügise läksid jälle linnud adrarauda lõuna poole, aga mo süda oli lukkus, nee looduse pildid äi läind nõnda südamest läbi kut iljem, kui änam pold ootmist. Ma ikka ootsi, sest siia-sinna tuli mehi veel ulk aega pärast sõja lõppu tagasi, miks äi võind siis Andri tulla. Kui süda oo ootmist täis, mesmoodi siis sinna veel leppimine mahub... Mes valuga ta säält välja läks... Süda pole supikauss, et pesed puhtaks ning akkab jälle päikse käes lantsima... Süda oo niisuke asi, et seda tahaks oma silmaga näha, kui oleks võimalik, näha, kudas üks asi võib korruga nõnda ellik ning nõnda tugev olla... Oh... sedap tohi küll keskid ütelda, et Malli pole jaksand kauem oota, sellepärast kukkus Augustile kaela. Ma suutsi keikide vastu, see Leepealse Seia sibas mo ümber kut kakand, katsus ikka siit ning sealt kidistada, aga mina andsi talle vastu näppusid missega juhtus. Sai lõpuks nii vihaseks, et jaanitule juures ütles veel keikide kuuldes:

«Praegast äi taha, pärast kahetsed. Tutt kasub pealt kinni, äi saa ühegid riistaga änam lahti.»

Kos mool tutivalvaja välja kukkus! Ise iga töö peale nõnda laisk, et

teised vädagu teda kottlohinale läbi elupäävade. Naise sai samasuguse! Ning lapsi pole. Koskohast nee lapsed tulevad? Sedap maksa küll uskuda, et nad keik ööd oo ainult maha magand, aga kahe nii laisa vili äi viitsi lihtsalt ilmavalge kätte tulla.

Kas pole veel Roomassaare?

«Ää pabista, Malli!»

«Mallil terve polgu pajokk kottis. Liivi vitsutab ennast isaseks.»

See oo teitel nüüd ammaste vahel, jah — Liivi, Liivi... Ja mes te keik tegelikult Liivist teate? Kudas ta oli ning kudas ta tuli, pole teitel sellest aimugid, isegid August äi tea keike mette, olga küll, et temaga, et temast tuli nagu poisidki. Aga siis oli keik teisiti... ah, mespärest ma pea seda jälle üle mõtlema, vana inime, Malli, oo sool sellest ker-gem? Keera parem piiblile teine lehekülg, loe sealt, kus uied lood. Pole mette veel Roomassaart? Pole...

... Künnapäeva öhtane kuma tuli meite kambriaknast sisse... Vana punatseks lakitud kummuti öögus... August oli meite vanaga natuke ölut joond. Aga joomane ta pold. Oli natuke julgem. Tuli mo juure kambrisse... Istus kõrva... Pani suitsu... vaatas, kudamoodi ma laudlina eegelda. Ütles:

«Vaata, kudas päike so näppusid peesitab.»

Tõmbas suitsu, ütles:

«Mes sellest ilmaelust nõndamoodi välja tuleb, Malli?» ning pani moole äkisti käe ümber kaela... Kui käe ää võttis, oli Liivi joba val-mis... Jah... See öhtane kuma kut mälestus... Punane kummuti kut Andri roositud pättide öögumine. See pold jo Augusti ääl, mes nõnda-moodi küsis, see oli Andri käsi, mes oli äkist kut önnistus ümber kaela. värisev ning soe ning tugev, tema ingamine, mes oli kut tänu mo pika ootmise eest... «Ükskeik, mes ka juhtuma peaks, sina ooda mind ikka»... ükskeik, mes ka juhtuma peaks, sina ooda mind ikka... Nüüd äi lähe sa änam kusagile, Andri, ma väänuta ennast so ümber kut juudapuu, pigista... äi, äi, ää kohku, see oo paha sõna «juuda-puu»... olid jo öunpuud... kas sa siis äi kuule, kudas öunpuud mo veres laulvad?... Võta kinni nendest tulistest tüvedest... pigista, raputa... oi! Kudas kukuvad punatseid öunad... oi! Mis sellest, et valus, Andri... võta, korja neid punatseid öuni, see oo jo röömus valu... ootuse öunad, lootuse öunad, kõik sinule oitud. Võta! Veel! Veel... ammusta igast öunast... Jah sellest! Jah sellest! Veel! Veel...

Pärest... kut rüsitud puu... Säsi ripakil. Kolm pääva käisi üksinda metsas nutmas. Teise öhta tuli August jälle meitele. Ma karjusi ta peale.

«Mes sas sedasi... Ma pole jo vägisi võttand.»

Pani moole käe kaela peale. Ma kiirgusi. Mool oli tunne, et nüüd oo eluks ajaks põletisarmid kaela külges.

«Kao mo kambrist!»

Käis veel paar öhtat. Ma pani kambriukse aaki, ise närise ammastega puuvoodi nuppusi.

Pärest, kui ma aru sai, et selle ühe korraga oli laps ka lopsti valmis tehtud, tuli mõtlemissvõime jälle tagasi. Jämed einaveuköied katkevad, mes sa veel inimesest räägid. Pole traadist kokku plessitud. Aga süda oli ikka ülenisti ootmist ning valu ning äbi täis. Aga sellest päävast, kui

ma tundsi, et mool pisike uus elu südame all vädis, sellest samast päevast ma tundsi ka, et Andri äi tule änam iialgid tagasi. Üks elu pidi teise asemele tulema. Sõjaväljal oli juhtund midagid rohkemat, kui ma arvasi ning lootsi, midagid rohkemat, kui «ükskeik, mes ka juhtuma peaks».

Ma nutsi veel kolm päeva. Nutsi sellepärast, et roositud pätid ning õunpuud ning linatse särgi valemine oli tuhaks põlend. Ning sellepärast, et süda tuli laheks nutta. Süda pidi nüüd elust verd pumpama, mette ootmist ning valu. See irmus söda tuli südamest välja nutta.

Neljandamal päeval läksi ise Augusti juure, oli aprillikuu öhta, meri oli juba lahti, oli rüsisid ning luikede jahedat laulu üleni täis, ma kutsusi Augusti õue. Jähime värava vahele, näud loojaku poole. Ma küsisi:

«Ütle, August, mitu inimest sii värava vahel kuulvad luikesi?»

«Kudas mitu?» ühmas August. «Sina ning mina.»

«Pole mette. Meitid oo joba kolm.»

«Malli...»

Äi rohkem suutand August ütelda. Vaatas mind tükk aega, kudas ma seal loojakukumas kiiskasi ning õhetasi. Ma akkasi joba õhtu vilust värisema, kui ta lõpuks mool julges arglikult õlgade ümbert kinni võtta ning tuppa viia. Nõuksed olid meite kihlused seal värava vahel.

Paari ei saand sellegidpärast kohe minna. Koloositegemine tuli vahele. Igaüks mäaletab, kui kena ning kerge see koloositegemine oli. Jeevel! August läks kohe merele, ja kos tuli äkisti roppu moodi kala, loodus oleks kut koloosi sisse õnnistand. Karjavarmis pold õnnistust kuskil. Naised käisid õhtati oma lehmade kaela külges ulgumas, otsekut oleks koloos kivikõrb, kos loom liblet kätte äi saa. Sa päevad! Mõnda tuli jõuga eemale lükata, et lüpsta saaks. Ma akkasi joba jämeks ka minema, keik see elu tegi närviliseks, ühe õhta oleks Sirbi Viiuale äärepealt lüpsipingiga virutand, pinises kut emane parm looma külges... Oh, nüüd võib sellest nõnda mõelda, aga ajalugu oo üks asi ning teine asi oo see, kui oled ise jalgupidi kolooside akatuse sehes. Jah...

See oli pärast jaani — elde valitsus! vale puha! — pärast nelipühi, kui ammetlikult paari läksime. Pold meitel tõldasid või kalessid, mere-tagune asi ikka meretagune asi; Augusti kalaligase paadiga sõitsime Kuressaare vallamajasse. Täitekomitee esimees pobises omale midagid nina alla, vahtis korraks meitele kurja näuga otsa ning pistis paprid pihku. Oligid keik. Ukse taga ma küsisi Augustilt:

«Said sa aru, mes ta ütles?»

«Käskis ausad nõukogude kodanikud olla.»

«Mes ta sellega mõtles?»

«See pole änam meite asi,» ühmas August. «Meitel oma elu.»

Sellega olid keik meite pulmakõned räägitud, pold aegagid rohkem. Ma pidi lõunaseks lüpsiks Abrukas tagasi olema. August käis korra «Konnast» läbi, tegi sada krammi ning tõi moole martsipaani. Ma natuke näksisi, süda akkas lantsima, jäme inimese asi, meres puhus tuul ometi klaariks. Martsipaani keerasi paberi sisse, mõtles, las jääda üks mäaestus pulmapäevast, rohkem söukest päeva elus äi tule. Oo tänaseni alles ää peidetud, pole julgend kellegille näita, lastest rääkimata — pistvad east peast selle näksitud jalgadega öökulli nahka, pole

määlestusest aisugid. Aga mälestused peavad inimesel olema, mes inime sa muidu oled.

August oli rooris, ma istusi eespiitas, oli kena kõrge sinine päev; Abruka leekis ees oma kevadises uhkuses, pole kenamat pilti ilma peal, võtab ikka ribide sees värisema, nüüdki veel, kui söukse ilmaga juhtud kodu poole sõitma. Ma oli õnnelik. Ma tundsi, et ma ole tõepoolest õnnelik ning et ilusamat pulmasõitu pole äi kuningatel äga kuberneeridel. Kesse mõtleb, et ma vastu tahtmist Augustile läksi, ainult jämuse, lapse pärast, see oo lollike. August pold miskit änd-ripakil mees, pea ning käed lahtised, puudust pole tema kunagid majasse laskand. Ning alguses pold joomist ka mette. See oo sulatõsi. Joomine tuli iljem. Ma oli õnnelik jah seal eespiitas, nägu Abruka poole öieli kut laps pildiraamatud vaatmas, August oli ka rooris muikus, kaks õnnelikku mere ning taeva vahel. Siis ma nägi, kudas Abruka sillast akkas üks paat meitele vastu sõitma.

«Kes nee oo?»

«Jo nee pruudiröövliid oo,» naeris August.

Paat leikas ninatpidi otse meite poole. Nüüd ma nägi mehi ka paatis, nee olid Jõepere Arnu paadi mehed kolmekesi. Arnu ise oli arkisjalu täävis, nina öieli kut kalakullil, välgutas ambud ning röökis:

«Piraadid! Piraadid tulavad! Pruut meitele ning jutul lõpp.» August keeris roori kõrvale, aga seal paatis tegi Sassi Mats sammu moodi ning pääsu pold kuskis. Kos litsusid oma paadi meite poordi ning Arnu kargas mind krabama — see keik käis nõnda ruttu kut üks sähvatus, olid ikka piraadid küll. Ma kiljusi, löi käed ette — kos sa söge loom tuled! — aga kesse sest äälitsusest oolis. Mehed oo ikka irmsad loomad, kui nendele mõni loll mõte pähe tuleb. Arnu tiris mind üle poordi kut raisakull utetalle, kos mina ta jõu vastu sai, ning August oli rooris ja mooturis, äi oleks säääl aitand äi jeeriku pasun äga miskit muu lõugamiseriist, ma rippusi joba kahe paadi vahel. Mehed naersid teises paatis mo ähmis olemist, Sepa Jaan kargas Arnule abisse tirima, löi oma kämblad mo kaenlaaukudesse kinni kut küütsakad. Ning sellel sammal momendil käis äkisti nii irmus valu kõhu alt läbi, et ma otse karjatasi ning silme ees löi mustaks. Jo see valu ikka nii metsaline oli, et löi mehed süldiks, mind lasti lahti ning ma oli parsummi meres kahe paadi vahel. Äi tea, kas valust või irmust, aga ma akkasi kätega uduumbe paterdama, jo see mind päästis, muidu oleks põhja läind kogu oma varandusega. Selle ajaga said mehed mõistuse tagasi, tõmmati mind karupidi paati tagasi, äi old piraatidest änam juttugid. Keik olid äkist nii äbelikud ning kohmetud, peale Augusti, kes pidi Arnule aeruga äsama, Mats sai veel viimisel pilgul labast kinni, muidu oleks Arnul ühe não poole vist sileks ööveldand. Arnu löi palgest plassiks, akkas vabandama, aga Augustil oli tema jaoks ainult kaks sõna olemas:

«Keri perrrse!»

No oli jo õigus nõnda ütelda ka. Nee mehed pold ükskid poisike ning seda teadsid keik, et ma käima peal ole. Kos seda enne nähtud, et lapsi joba ennem sündimist ristitakse. August andis meestele alles siis lepitust, kui Liivi käes oli. Arnu ise tõi varrudele keha õlut, jõid siis neljakesi ning olid kaelapidi koos, kut oleks kambapealt lapsega maha saand. Igasugu pilta armastab elu joonistada. Jah.

JÜRI TUULIK

... Selleks ajaks oli ma ise ka joba õige inime. Mes vahepeal oli... Aitab, aitab, Malli, iga terve naine oo tittesid ilmale toond, äga sool pold teistmoodi.

«Mes see siis täna oo — kas meep lähigid Roomassaare?»

«Roterdammi, Malli, otsemaid Roterdammi!»

«Mes sa täna nõnda ädaldad, Malli?»

«Malli kaisutall löugab linnas ääle ää.»

... Kaisutall... Aga siis, pärast uputamist... keigepealt ma kartsi, et lipsab enneaegu ää. Aga ime jah, pidama jähi, keigele vaatmata. Ull möte äi läind sellegidpoolest peast ää, ma mõtles, miskitmoodi peab loodus vettekukkumist karistama, ning siis ühe ööse ma nägigid unes, et sünnitasi vesiroti... lakutud peaga rippus vuntsidega vesiroti, lige saba sorakil jalge taga. Ma tahtsi ta oma kätega ää kägistada, aga rott puges meite ahju alla ning köbistas sääln nõnda, et käis otse kondiüdist läbi. Ma võtsi ahjuroobi, akkasi teda udjama, aga rott volpsas puualgude vahele, kägistas säält läbi ammaste:

«Rahune nüüd maha, ema. Varsti ma tule rinda rinda võtma.»

Jumala önn, et ma selle peale ärkasi. Muidu oleks võind une pealt ulluks jääda. Oh-jah. Pärast seda äi saand mitu ööd söba silma peale. Nii kui tukastad, akkad roti-irmust üleni värisema. Augustile äi rääkind ma nägemistest midagid, nii jubed olid nee, aga August läks ise tasapisi tuulpeusse. Ütles:

«Kui saap maga, tood viimaks tondi ilmale. Saada teine kohe Viie-risti metsa teiste tontide sega.»

Söksest lohutusest oli abi kut surnul suupillist. Aga kellele sa oma äda kaibad? Mina pole kaibaja inime. Nii uhke ma ole küll. Jah. Ning mida päe edasi, seda rohkem ing umbe läks. Ja kehast läksi ma ka kangesti täis. Ma läksi nii laiaks, et ukсед akkasid kitsaks jääma.

«Siit ikka kaksikud või kolmikud tulavad,» naersid külanaised. Augustile oli Paadi-Mihkli Kusti üteld:

«Sool pole mette lihtriist, vaid mitmeraudne.»

Ise äi mõteld ma kaksikutest põrmugid. Siis ma joba kartsi, et laps tuleb ilmatu kolaka vesipeaga. Äbi rääkida. Ons ükskid ema oma tulevasest nii sandisti mõteld. Seljamaa Senni, kellel seitse inge ilma toodud, ütleb ikka mõne töö kohta: raske ning röömus kut lapse kandmine. Röömus... Viimse oobi andis veel täitekomitee esimees, kes meitid paari pani. See poos ennast üks ööse vallamajas oma kunturis üles. Iljem selgus küll, et segased ajad ajasid mehe ajud segamisi, aga moole tulid oopis ta külmad silmad meele ning see umbus pomin ning «ausad nõukogude kodanikud». Mespärast ta nõnda ütles? Kas mina pold aus, et ma Augustile läksi? Kas ma oleks ikka veel pidand ootma? Kas keik nee, kellel mehed või poisid tagasi äi tuld, kas nee keik oleks pidand ootma? Võib-olla nee silmad vahtisid sellepärast külmalt ja kurjalt, et ta nägi mind läbi, vahtis otse mo mineviku sisse kut kajusse? Pea maas, kirjutas ta mind küll Augusti külge, aga ta poleks seda võib-olla tohtind teha, parteilastel oo jo omad põhimõtted, mes neid parteilasteks teevad. Äkist poos ennast mo pärast üles? Et oli mo pärast oma punase pileti vasta eksind?

Nõnda ma mõtles ning pärisi oma käest, aga laps liigutas ennast südame all, läks iga päevaga vägevamaks. Temal olid omad säädused,

tema tuletas meele, et tuleb ilma, ükskeik, mes enne teda oo juhtund. Malli, so mõtted oo looduse suurte sääduste ees väetid, suru oma kartused ning irmud maha, lase tulla see, mes tulema peab. Aga ikka ma veel mõtlesi... ja nüüd ma mõtlesi sellest, kas oo ühel loomisel üldse õiget vilja, kui inges löi üks, aga lihas teine. Sest sellel momendil, kui keik juhtus, siis oli mo inges ainult Andri, tema üksinda. August oli jo elus inime, aga Andrid poldki änam, kudamoodi siis oo võimalik, et surnud ing ning elus ihu loovad koos... Oh, praegastkid veel imelik sellest mõtelda... unusta ometi, Malli... Kos sa unustad, kui verest läbi käind, pole ellikumat inimest kut naine enne mahasaamist. Lõpuks läksi ma nii närviliseks ning kartlikuks, et äi julgend õieti käiaigid, otsekut oleks tite asemel miin kõhtus. Jah...

Aga ää tuli teine nõnda, et äi jõudand õieti valusid tundma akatagid. Jo nee ema ingevaevad ikka last taga kiirustasid. Oh, oli ikka ea meel, kui üteldi, et lapsel keik asjad kordas. Oli kohe nõnda ea meel, et oleks kohe nurgavoodist üles kargand ning üppama akkand. Kui last näideti, pold miskit kahtlust, kelle töö see oo — nõnda Augusti nägu oli. Ainult silmad, ainult silmad, nee pold äi mo äga Augusti omad. Augustil pruunid, mool ergud sinitsed kut veesiilud kevadise jää vahel. Lapsel olid allid ning klaarid, nagu poldkid lapse pehmed silmad, nagu oleks joba teabmis elus ää näind ja selgeks saand. Nõukest värvi oo jahed tuulised ommikud mere ääres, kui torm möödas ning taevast jälle kõrge. Ma teadsi nüüd, koskohast nee silmad, see oli mo aus ning karske ootus, see oli Andri tulemata jäämine ning õunpuude tuhk. See oli nüüd tüdruku silmades, tillukese lapse veres ning lihas, ning säält läheb ta kunagi uute südamete soontesse, teistesse kiududesse, jääb inimeste sisse igavesti... Oh, kesse teab, kudas me nüüd elaksime ja kudas me mõtleksime, kui keik nee, kes siis läksid, oleks väisind ning tervelt sõjast tagasi tuld, kut suveti tullakse õhtal einamaalt. Kesse teab... Igatahes söuksed poleks meitest ükskid, kui nüüd oleme. Jah. Tegi saatus moole liiga, kui ma nõnda kaua lõputa ootasi? Valu pole änam mette. Võib-olla ole ma isegid rõõmus, et ma nõnda kaua teda ootasi. Nüüd pole mool kellegid ees...

«Malli! Malli!»

Ma näe küll, et Roomassaare käe oo, pole teitel taris änam pasundada midagid.

«Malli, Saaremaa suurim sadam oo so auks piduehtes.»

«Malli, ulata käe ke, ma aita sind silla peale!»

Kos mool isane ingel välja kukkus! Nagu maap saaks ise üles.

«Pruudile tuleb käsi ulatada, mette moole.»

«Nõuksel päeval üppab pruut ise kut linnuke.»

Äi, see Villipalt oo tõepolest Valvase poistest kõige paremini välja kukkund. Näedsa, taris mool kaenlu alt kinni ning tiriskid silla peale.

«See pole jo so süü, Malli, et sild nõnda kõrge.»

«... ning Malli arkivahe nõnda lühike,» näksab noorem Valvas vahele.

«Arkivahe pole oma teha, äi see anna pitkemaks venitada, kut looduse poolt ette nähtud.»

«Täpselt õige, Laiuse memm.»

Noh, nõndamoodi ütleb mo kohta tõesti ainiselt Villipalt. Temal oo

nõuke süda. Ma mäleta, kui Villipalt veel päris naaksmann oli, ikka joosis meitele, käis salajas meite musta kassi aige jala peale puhumas. Kassi jalg mädanes sellegidpoollest, äi tea, mes mürki sinna sattund oli, lõpuks August pani teisele kivi kaela, viis meresse. Villipalt oli kodus mitu päeva nuttand, ise sõnagid äi räägi, missepärast, muudkut tõinab. Nõndapalju valu oli pisikse lapse südames. Äi inge-ellus ripu inimese pitkusest või laiuhest. Näedsa, Pisi-Miina oli nii pisike, et sellepärast üütigid Pisi-Miinaks, aga mes ta keik ää jõudis teha. Pold külas koera, kellele ta poleks põllesiiu sees konti tassind, ning pold last, kellele poleks taskust kompvekki poetand. Päris ime kohe, kudas nii tillukese keha sisse nii palju eadust mahtus.

Aga lõhnad olid Villipaltil joba külges. Jah, see aigus oo tal küll, sellepärast säält merepealtkid raagama pani. Et äi saa muidu elada, kui peab iga päev natuke võtma. Vett juua äi tohtivat, pidi kohe paiste minema. Aga viin äi tee midagid, äi aja paiste. Arstid olla üteld, et olla vesimums. Oo ikka imelikka aigusi küll nüüdsel ajal. Jah.

«Mes sa änam uurid, Malli. Pane aga nüüd lendu!»

Kunst ikka lennata, kui villakott ühes kaenlus, piimamannerg teises ning see keige suurem laadung veel selgas. Peaks propellur olema kut Karlssonil abude taga. Va bussiraadakas pani ka jost nina alt minema, nüüd ooda pool tundi, kui uiesti tuleb. Mes oleks, kui räägiks Villipaltile, et ähk ta ... Malli, va vana loll eit, mes sa nüüd tülitad teist otse pulmapääval! ... Jah. Aga tasakene võiks rääkida, keele külgest ta tükki ää äi ammusta. Tasakene, nõnda et ülejäänd krempel äi kuuleks. Mina ole jo temale ka ead teind, küll ta seda peaks määlletama, kudas meite Alari vanad suusad omale sai ning pisikseks jäänd suusakampsuni veel otsa. Ikka räägi temaga! Jänes kaarti äi mängi, nagu August ütleb. Näedsa, ongid paras aeg, Pihlaka Anne padistab öieli suuga oma Austraalia-sõidust, mes joba kolm aastat tagasi juhtus.

«Villipalt ...»

«Teie teenistuses, proua Laius!»

«Mes nüüd teenistuses, aga ... Ühe pisikse eateu saaksid küll moole teha ...»

«Saab tehtud!»

«Isep teagid veel, mida, aga joba lubad.»

«Meremehe süda on sügav ning helde.»

«Villipalt, järsku viiksid mo villad kokkuustu?»

«M-m-muidugi ... viin!»

«Ma taha ise Liivi juure minna, millas ma jõua. Ma saa aru küll, et sool registreerimine, aga see ju alles lõuna paigu.»

«Kell kaks oo minu priius läinud pliks ja plaks!»

«Jouad sa siis? Mo pärast — elde valitsus! — ää mette riskeeri ... Meretagune asi ...»

«Tavai villad siia! Votugrahvi juures panen villakoti kahe vahele, siis keik näevad pärast, kui pehmed ning örnad meite tunded oo.»

«Sina oled ikka üks armas laps, Villipalt.»

«Ära nüüd selle pisikse asja pärast nõnda kudruta.»

«Oled, oled.»

«Omavahel üteldes oo mool nüüd põhjus nende käest korraks putket

teha. Tarvis nagu kuskil julgust võtta, pole seda registreerimisevärki elus enne arjutand . . .»

«Ää siis ülearu . . .»

«Villi! Villi!»

Näedsa, pruut joba üüab kut pääsuke.

«Tule siis ometi, Villi!»

«Tulen, tulen. Ega pole ankru peale jäänd.»

Noh, nüüd oo asi ometi jupp maad lihtsam. Vahest kokkuostus üsna mitu tundi istunud ning järke oodatud. Paprite kirjutamine võtab nendel irmsa aja, sellel kirjutajal peab ikka tõepoolest lamba kannatus olema. Jah. Ah-soo . . . Nüüd oo veel aega Roomassaare sadamale oma issameie ää lugeda:

«No tere siis jälle, sa armas, sa unnitu Roomassaare sadam. Oo ikka kena, et sa seisad oma koha peal, otsekut igavesest ajast igavesti, sa Abruکا sadama vanem vend. Ma tee soole oma vanainimese tõntsaka kummarduse, aga kui kondid lubaksid, siis küürutaks ma ennast so ees maani. Sa oled püha koht, sadam. Sa oled mo meelest sama püha ning arras koht kut lapse kätki. Nõnda kut inge kinni oides ning õnnest värisedes vahib ema oma magavat maimukest, nõnda võiks ma sii sadamas ommikust õhtani muud ilma unustades vaata, kudas tulavad ning lähvad laevad. Ma ole seda pilti Abrukast vahtind sellest saadikat, kui silmad akkasid üle kadakatuttide ulatama. Ole vaatand, kudas uhked aurikud ning muud laevad ilmuvad Vahase või Kasse vaatepiirile, kudas keik korstnad ning mastid muudkut tõusvad ja tõusvad, kudas siis laevasireen paneb vee ning õhu ning so oma südame väri-sema ning sadam ise seisab imelikus ja õndsas tardumuses, otsekut poleks ta elus kunagid varem old nii kaunist etke. Sa pole siis üldsegid kividest ja palkidest kokku mutsitud, sool oo süda ning ing, aga so süda äi väsi ning so ing äi kulu, sest muidu äi suudaks sa üle elada nii paljusid kohtumisi ja nii sagesid lahkumisi. Näedsa, jää oo sind rüsind ning lohtand ning vihm oo so palkisid mädandand, sa võiksid ja ähk peaksidki oopis uhkem välja nägema, aga sa äi tee sellest välja, sool oo oma elu, sa pead mind ning teisi mo-suguseid, keiki inimesi teenima, sest keikidele meitele oo elus vaja sadamat, sina tead seda ja sa oled see ning so suur süda kannatab välja selle oolimattuse, mida mõned so vasta oo üles näitand. Sa jääd siia, nagu vastu Abrukat, õhtane ning ommikune päike kiiskamas so kahel suurel kraanal-käpal, kahel öieli käpal, otsekut inimesi kutsudes ning ootes, sa äi saa jo, kui sa ka tahaks, siit ää minna, sest pole niisukest pääva ning pole niisukest ööd, kos mööda vett või mööda maad keski so poole äi tuleks. Nendele, kes tulavad maa poolt, jääb sii äkisti meri ette, aga jost üle vee tahvad nad edasi viia oma tööd ning oma rõömu, tahvad ühte osa iseendast jagada teisele kaldale, sa pead neile keikidele purjed andma, kui äi taha inimeste südameis valu või igatsust sünnitada. Näedsa, isegid meite loll-Leeni, isegid see pole elus muud teind, kui õmbleb aga omale kaltsu-dest igatsugu purjesid kokku ning naerab normaalseid: «Lollikesed, mis oo elu ilma purjeta!» Nendele, kes tulavad vett mööda, plingib so majakas pimedal öölgi, et need jõuaksid pärale, plingib inimestele ning laevadele, ah, öieti oo see jo üks ning see sama, sa, sadam, aina leevendad üksindust merel ning maal, tormis ning tuulevaikuses, lähedal või

ilmatu kaugel, sa oled ikka silmade ees oma lõppemata kutsumisega ning sellepärast äi saa keskid sind unusta. Sina, Roomassaare sadam...»

«Malli!»

«Mäh?»

«Kas sa kuuled ometi, pimeloom!» Mes siis Timmukse Juulaga äkist lahti oo?

«Tuled jalamaid siia ning võttad villakoti ää.»

Mes sa peaks nii valjusti lõugama! Ma ikka maa peal, pole kuskil kaju põhjas vee all.

«Korista oma kotid kos see ja teine!»

Aadu, ea inime, püüab ometi natuke rahustada, aga Juula oo nii püsti püss, et öhk äi taha änam säält pisiksest suuaugust sisse-välja käia.

«Räägi ometi inimese moodi,» poheleb Aadu. «Sõuksel päeval...»

«Aga sellepärast lõugangid, et sõuksel päeval, vat!» Mes sa ütled, sellest pimest vihast oo isegid Juula põsed lillad kut ohaka öitsed.

«Võta käiku tasemaks, kallis ämm,» akkab nüüd ometi Villipalt vahelt lausuma. «Ma jo ise võtsi selle koti, ise küsisi.»

«No tead, poiss!»

«Ärge ometi omavahel sarvipidi kokku minge,» palub Aadu ädaliselt. «Toidud oo jo keik valmis ning õlut ka...»

«See oma õllega!» turtsatab Juula. «Villipalt abiellub minu tütrega, aga mitte Malliga!»

«Jah, Villipalt!» Nüüd siis ajab Eleena oma ninakese ka veel püsti, nagu teisel nii tähtis, kut oleks registreerimine inimese elus keige tähtsam sündmus. Registreerimine peab jo muidugid olema, aga peale selle oo maa ning taeva vahel asju, ilma milleta elust kohe midagid välja äi tuleks, nagu vilja külimine, seatapmine, kardulavõtmine, laste sünnitamine... ning vanade inimeste aitamine. Jah.

«Kas sa kuuled, Malli, mis sool kästi teha!»

«Äi, miks maap kuule, aga Villipalt äi anna jo kotti tagasi.»

«Äi anna jah!»

«Villi!» kiljatab Eleena. «Ma äi liigu siit sammugid, kui sa nõndaviisi lolli pillud!»

«Viin villad ää ning asi oo karpunksel!»

«Mes karpunksel ja karpunksel. Õigeid sõnu polegid suus!»

«Te äi saa jo õigetest sõnadest aru.»

«Kes äi saa? Kas mina? Kas tema? Kas ema?»

«Mes sõnadest siis meie aru saame? Meie?»

Jeevel küll, nüüd oo see lõugav kari kõik Villipalti ümber kut kajakad rapikausi kallal. Jeevel, kellel aga nokk oo, see napsab. Äi mina julge vahele minna. Nokivad silmad peast välja, jah-jah...

«Mehed, mes te veel vahite! Endel! Aarald! Kiskuge kott käest ää!»

«Uue elu tormiline algus!» naerab joba Villipalt. «Üheksapalline nätsakas selgest taevast.»

«Ma suren!» kiljatab Eleena.

Äi muidugid, kaua see suremine aega võtab, kellel asi selge oo.

«Suren jah!»

«Aga mina olen veel neli tundi poissmees ja võin teha, mes tahan.»

«Villi, sa arvesta ometi Eleena olukorraga.»

«Mina pole kellegille aiget teind, ämmake. Näedsa, jõuan veel naabrimemmele enne pulmi ead teha.»

«Sa abiellud ometi Eleenaga!»

«Seda küll, karpun... vabandust!... Ma tahtsin ütelda, et kas siis noorpaar peab ainult iseomale elama. Ilm jo ümberringi inimesi täis ja...»

«Sinule räägi või ää räägi...»

«Oo jo nõndamoodi, ämmake... ja Eleenake, oo jo?»

«Ah!»

Juula lööb järsku selja sirgu kut vabepost ning äi tule änam piiksubid rääkimiseaugust. Oh sa jumal, kui tõsine nägu omal peas! Äi-jah, inimesed oo tõepoolest kut tuhlid. Mõnda tuhlist saad vaevalt keevas vees oida, kui juba koor lahti ning üleni naerul, teisi keeda tundide kaupa kut kivisid, mette naerma äi akka.

«Kasige bussi ja katsuge te seal nagisema akata!» uratab vana Timmuke. «Mõtlege ometi kui palju toitu ning õlut...»

«Jälle õllejutt!»

«Aga miks peaks õllejutt ää jääma?» küsib Villipalt mahedalt. «Õlle tegemise juures oo jo see ikka kõige tähtsam, et õlut vähe äi tehtaks.»

«Kobige, kobige nüüd bussi. Sina ka, Malli...»

Äi, kos minagid jään... Aga mina istu küll otse tagaistmele, maap taha Juula lillate palete ees külmetada. Jah. Näh... oleks teadand, et teine nii ullusti karuse poole peale tõmmab, poleks jo akkand üldse Villipalti tülitama. Aga kos sa sii oskad täpselt ennustada, kas... tuleb poiss või tüdruk. Jah... Jeevel, nüüd peavad teabkui kaua veel mo peale viha, näedsa, praegugid vahivad vilks ning vilks üle öla, kut oleks ma möni irmus metsavend või pandiit. Vahtige, vahtige, maap tunne omal nii suurt süüd midagid olevat, jah... Ilmas oo jo igatsugu inimesi, alvemaid ning paremaid, koos peavad keik oma aja ää olema, metsap saa kedagid visata. Peame aga oma Abruka peale keik ää mahutama, vesi ümberringi, meretagune asi, küll valjud tuuled viha jahutavad. Jah.

Teisest küljest jälle, kui ilm oleks üleni eadust täis ning elu magus kut pärnade öitsmine, võta kinni, kas inime tunnekskid ennast siis õigesti. Olga ikka igäihel oma valgus ning oma kuma. Mõnel kustub see kuma viimse ingetõmbega, teisel elendab veel kaua tagantjärgi. Võtame näituseks Pauli Jaagup ning Säku Sergi. Nüüd sellest kümme aastat, kut mullatoidule läksid, kaks nädalit oli keigest matuste vahet, äi rohkem. Mes nüüd Jaagupist räägitakse? Seda, et irmraske oli Jaagupile auda kaevata. Mette muld, aga paljas kivirank. Paju Villu väänis suure kikerdamisega selja välja, pärast oli kolm kuud sinise lehe peal, palju pold puudu, et akka surnu kääst veel abiraha küsima! Jah, seda Paju Villu seljaagust räägitakse, aga Jaagup ise läks auda tummalt kut üks kivi teise kivikodjaka kõrvale. Muud midagid. Aga Säku Sergit naervad või kiruvad tänaseni ja kesse teab kui kaua veel, kui aga kusagil jutuks läheb. Tema kumamine oo nii vali, et tuleb veel läbi mulla ning aastate keikide elavate ette. Äi temal pold päeva, kui poleks midagid iseäralikku kokku keerand. Olis nendel aastatel vähe rahmeldamist, mes nüüd keik reumaks oo kääring, Sergi ise oli ka rakkes kut rehepeksu ruun, aga jo sellest vähe oli, et vigurisi juure mõtles.

Ükskord olime naistega keik põllal rukist võtmas, vili oli keik lamas maas, mõnel peal juba oras väljas, koloosivärk kippus alguses vägisi jumala-ajast maha jääma. Mes rõõmu nõuksest tööst oli, naised porise-sid omaette või naaksusid omavahel, õiget tuju pold kellelgi. Noh, jost nõuksel etkel loovis Sergi oma rattaga meitest mööda küla poole. Jaagu Marta aas selja sirgu, üüdis Sergit:

«Sergi, tule ometi valeta meitele midagid, oleks piregid lõbusam.»

Aga Sergi lööb koonu vasta rindu ning annab pedaalidele valu, kut poleks temal meite tusaga tegemist.

«Kuulid sa, Sergi!»

«Pole aega, naised,» üüab ometi vasta.

«Kos nii koletu kiire?»

«Mes te änam pärite. Poodi tuli suhkurt müüa.»

Oh sa ristivägi, mes nüüd juhtus. Naised viskasid oma vikatid kos see ning teine, äi old änam aega ringi vaata, joosvad veel teineteist pitkali, igäühel argid pitkad kut pool jaamavahet. Poodi saime, olid keigil särgid liged ning suud vahtus, keik ajasid kääd öieli leti poole, aga mida pole, seda pole. Suhkurt neetu! Keik see kuri kari kargas pühas vihas ukse poole, Sergile järele, kui saaks kätte, no küll pigistaks...! Aga Sergi joba taga-kaugel rannamäel, poudib oma jalgrattaga vasta tuult, lõug vasta rinda kut vanal varesel. No mes sa teed nisukesega! Kaua sa söukse ampelmanni vastu vihagid pead, pold Sergi jo paha inime, oli teisel päris kullast süda, kut nüüd raadius lauldakse. Jah. Läksime vantsides rukkipõllale tagasi, see ning teine laskis veel lõuast mõne lopsakama sõna, aga pärast naersid keik, kui lollid olid old Sergit uskuma. Rukis äi läind selle ajaga põrmugid paremaks, aga ing oli poodi leekimisega justkut lahedam küll.

Jah, mõtled, et niisuke inime oo ennast elu lõpus laibaks vigurdand, aga Sergi läks sõnna pimesse ilma nõnda, et tänaseni mäletatakse. Vaada et tegi veel surivoodil oma keige suurema vembu. Jah. Lesib teine oma kambris, nina seina poole viltu, vahib, kudas kärbsed päikse sehes mumisevad, ning omal oo niisuke õnnis nägu peas, kut polekskid äraminekut ees. Viia, va vaterdis, see ulub juba nädalipäävad küla-kaudu, et ta va kallis Sergi joba looja karjalauda ukse vahel. Jah, siis oskas küll paled märjaks teha, aga muidu äi and Sergile kuskil asu, vingus ja virises kut poleks naine, vaid kimp koirohtu. Tuleb kodu, istub Sergi sāngi ette, paneb peud sülle ning vadistab sääI edasi, ja kui kenasti ikka vaterdab ja vadistab, jutt magus kut pütinga mari. Sergi kuulab, nägu erk peas, kut akkaks sooja vanni minema, aga mette külma mulla sisse. Vaatab vahel vilksti naise poole, aga rohkem ikka seina poole, piilub silmanurgast, kuda kärbsed päiksepalavas mööda tabeeti loivavad. Aga mõnikord tõmmab teise suupoole viltu ning pomiseb tasaselt ning salatsi: «Eh-hee.» Ning pärast oo teisel otse õnnis-tegija silmavaade, ajab koonu püsti ning tahaks küünarnukkidelegid tõusta, kut oleks kohe külasse minemas, aga vajub tagasi, jääb korraks päris norgu, aga siis kipub suupool jälle viltu ning sealt kostab uiesti see salapärane: «Eh-hee.»

«Kas saap taha, et ma sooga räägi?» küsib Viia, kui aru saab, et Sergil omad mõtted.

«Räägi, räägi. Mes see suu siis ikka teeb, kui ta putru täis pole.»

«Ma ole soole nüüd irmpailu rääkind.»
«Naiste jutt paisub ilma pärmita.»
«Mes ma soole siis räägi?»
«Räägi, mes küla peal uiemat.»
«Ma rääkisi jo.»
«Kas sa pole midaskid ää unustand? Tuleta meele. Perede kaup.»
«Lõuka omadest ma rääkisi, Paju omadest ka, Timmukselt, Vanna-
selt, Saareniidult, Pajusilt...»

«Pajusilt äi rääkind.»
«Jeevel, Sergi, kudas ma selle unustasi! Mo kolu oo küll kaapsulehti täis... Muidugid, ristike! Pajusi poistel oo sügelised, oli teised koolist koju saadetud. Jah-jah, Pajusi poistel oo sügelised jah!»

«Vaesed poisid,» ohkab Sergi ning jääb äkist kangesti mõttesse. Äi vahi änam kärbseid äga midaskid, oo ainaselt sügavas mõttes. Viia vahib teist, mõtleb, et jo minek tulekul, küsib nii ale äälega kut emakass, kellel pojad uputud:

«Oo sool kahju ka, Sergi, et nüüd... see teine tee ees?»

«Kudas siis teisiti. Kesse teadis, et elu nõnda käest kaub kut laps lau-
lupeul.»

«No äga sa pole jost vähe sii Abruka maa peal trallind. Ülearugid veel.»

«Vähe. Vähe-vähe,» ohkab Sergi, püüab ennast nukkidele ajada, aga liha oo joba nöder. Ingeldab patjade sehes, vahib korraaks altkulmu oma teist poolt ning küsib siis ilmsüüta äälega:

«Kos nee Pajusi poisid praegast oo?»

«Kodus muidugid.»

«Mine kutsu nad kohe siia!»

«Sergi...?!»

«Mine, mine! See oo mo eelviimane soov.»

«Mes sa nendega peale akkad?»

«Vaesed poisid... Ma ütle nendele ometi paar kenat sõna enne surma... Noh, kas sa lähed joba!»

Kudas sa jäta surija soovid täitmata? Panigid Viia laterdades Pajusi poole, ise vangutab pead ning pomiseb omaette, et pole elu sehes mehe tujudest aru saand, äi saa surseskid mette. Läks Pajusile, kaldis ukse peal mõne pisara, rääkis soovi ää, pererahval ka imelik olemine, poisid kratsivad käsa ning kintsusid, aga kudas sa ütled surijale ää? Viia tuli tagasi, käed sügavas põlle all, et ise nakkust äi saaks, ajab poissisi ees kut kahte taputalle. Nõnda ühe valuga Sergi voodi ette, käsutab poisid seal vagusi seisma ning kenasti kuulma, mes kallid eluseltsiline jutustab. Aga Sergi sirutab käe teki alt välja, krapsti! ühel poisil käest kinni ning kos kukub poissi silitama, küll kätest, küll põlvedest, omal nägu örn ning elde peas ja pomiseb ühtesoodu:

«Kenad poisid, kenad poisid, oh te olete kenad armsad poisid...»

Siis ajab ennast veel äginal külitsi, tõmmab teise poisi ka oma vasta, silitab teisi kut ema kadunud lapsi leides.

«Kenad poisid, kenad poisid, keige kenamad poisid... Tegite vanale inimesele nii suurt rõõmu...»

Aga Viia seisab kut vesipüks, aad ega ood tule tema väsimata loba-
lõugadest, äi tea äkist, kas keikidele kallale langeda või ahastuses ää

äabuda. Ainult loteriil võib veel söukest isevärki inimest võita kut Sergi! Nüüd oo teisel enne surma veel sügelisi taris! Tahab vist ennast säääl kirstus nakitseda, kui külm akkab. Ull oopis . . .

Aga Sergi keerab ennast joba patjadesse tagasi, ingeldab väsimusest, suremine pole kerge töö, vahib jälle kärbseid, äi tee änam poistest väljagid.

«Kasige nüüd ruttu kodusse!» kamandab Viia kambrinurgast. «Ja katsuge te kusagile mujale minna! Otsemaid kodusse!»

Kui poisid läind, äi saa Viia ulk aega sõna suust. Lõpuks siis küsib:

«Oled sa siis nüüd rahul, Sergi?»

«Pole mette, Viia . . .» ütleb Sergi väsinult.

«Mes sa veel soovid?»

«Omme öhtaks kutsu külarahvas meitele. Ma taha keiki veel enne surma näha.»

«Äi kutsu.»

«See mo viimne soov.»

«Sool oo jo nüüd sügelised.»

«Suriija nahale äi akka miskid kinni.»

«Kos sa tead?»

«Ma eluaeg soost targem old . . . Mine, mine, kutsu igast perest mönigid. Millas ma neid ikka änam näe . . .»

«Millas muidugid . . . See oo küll õigus, Sergi . . .» luksatab Viia.

Ning kutsuskid terve küla kohale. Ning keik istusid munukselt ning vaguralt Sergi voodi ääres, ning Sergi oidis igäuhe kätt kaua oma peus, silitas ning mudis neid käsi oma vanainimese väriseva käega, oidis vahest üsna krampis sõrmedega, sest oli viimane rөөm nõndaviisi teineteist näha. Kui siis keikidega oli nõndaviisi südamlikult jumalaga jäätud ning tuba tühjaks jähi, vaatas Sergi nukrate ning väsind silmadega kambris ringi, ohkas paar korda ning jähi vagusi mis vagusi. Viia kargas juure, aga Sergi ingas veel, üks suupool läks tal pikkamisi kut mõnutundest viltu ning sealt kostis vaevukuuldavalt: «Eh-hee.»

Nõnda ta suri.

Joba surnuaias kratsis külarahvas ennast nõnda et vähe pold, ning nõdal aega veel takkaotsa. Kui lõpuks süüdlane päevavalgele tuli, oli jo võimata temast paha sõna rääkida, ning möni kinnitab tänaseni, et kui ämaral ajal surnuaiast mööda minna, kostab sääält sirelipöösaste vahelt kut ektavat rauganaeru: «Eh-hee! Eh-hee!» Niisuke asi ajab naerma muidugid. Ning saad sa surnule midagid keelata? . . .

Nõndamoodi jah, kui Sergit meele tuletada, siis ikka . . . Ahsoo, näedsa, pole aegagid oma mõtet lõpuni mõtelda, buss jähi seisma kut Lahe Miina kümneaastane oinas, änam kaugemale äi lähe, ning pole tariskid — Kingissepa raatuseplats oo sii mes sii. Mis muud, Malli, kui kodinad kätte ning tütre poole sõit. Pailukest seda sügisest päeva oo — valge vilgatab korra silme ees kut säina kõht ning — läind! Nõuke see loodusevärk oo. Iga aasta, kui pärast jaani esimest korda aru saad, et päev akkab lühemaks jääma, lööb üks imelik ning ell värin südamesse, ja mette äi saa aru, oo see ell valu sellest, et päike jälle muudkut madalamaks jääb, või sellest, et sool omal sii päikse all vähem eluaega järgi jääb. Olga kudas oo, aga üks niisuke võdin käib ingest läbi küll, ning kui meele tuleb, käib siiskid.

«Kas villakaupleja jääb siia passima?»

Äi mina jää kuskile. Mool pole täna kuskis aega passida. Sii saab joosta nõnda et naba aurab.

«Malli! Punkt kell kolm oled Roomassaares. Meie sind ootma äi akka.»

«Küll ma kohal ole. Kos raudu ma kinni jää.»

«So joosmisi oo teada...»

Joosmisi, joosmisi... Mesmoodi sa muidu saad? Kingissepa oo küll pisike linn, aga rahvas sibab edasi-tagasi ning risti-pöiki kut oleks kaheksajalgseid tulekahju poole tormamas. Ja jutuvada oo ka poole tihem kut Abrukas, keeled välguvad ammaste vahel kut nirgipojad. Saarlane, see oskab veel vähegid möötu pidada, aga suvel ma ükskord otse jähi vaatma ning kuulma, kudas lätlased Kuressaare lossi oovis omavahel ladistasid. Vana inime ehk saab veel söuksest särjepadinast aru, aga vaesed lätlaste lapsed, nee olid otse norgus peadega — no mesmoodi sa saadki jutust aru, kui sooga nii kiiresti räägitakse, pealegid läti keeles. Oh, ma oleks neid seal natuke naagutand, aga mina pole jo prohveesser Ariste, et keeli rohkem suus kut ambaid.

Jah, sibavad sii ringi, noored ning vanad, päise pääva ajal, kut poleks tööd kellegil teha. Ja kui sa vaatad, poed oo ommikust öhtani rahvast täis kut pühapäe lauakirikus. Jo neid inimesi ikka oo ilma rohkem sigind kut vanasti. Abrukas jääb neid muidugid vähemaks, Ruhnu pidi ka tasakesi ääbuma, aga linnas oo neid rohkem koos kut sitikaid määdand paku all. Jo sii siis nõnda soe, kena ning vaikne oo... Kuulekuule...! Mes? Oo see nüüd silmapete või?! Jumala eest, no see noormees, kessee seal läheb, oo jo täpipealt Laasu Indrik! Alumine uul ees kut augil ning söuke nõgus otsaesine ka veel. Eldeke küll, justkut Indriku noorepõlve pildi pealt siia tänavale astund... Ei-noh, seda peab küll küsima poisii oma käest, ons taal aimu, et Abrukas tema nägu inime elab. Ooda, ma joose teisele järgi, pärast nii kena Laasu Indrikule rääkida, et näedsa, oma naisele saap saand lapsi tehtud, aga keskid teine tegi teisele naisele ikka soosugused poisid valmis, nõnda et ää kurvasta, loodus polegid nõnda ülekohtune.

«Kuuled sa...»

Äi tee mette väljagid!

«Noormees!»

Ikka läheb edasi! Ma tiri teda õige varrukast.

«Ma vabanda, et ma teitid tülitä...»

«Ma kuulen.»

«Ütelge nüüd, noormees, ons teitel Abrukas sugulasi?»

«Milleks?»

«Äi, ma mõtlesii. Aga koskohast teie siis päralt olete?»

«Abessiiniast.»

«Kos kohas see oo?»

«Kolm kilumeetrit Leisist Orissaare poole.»

«Ah-soo?»

«Kas veel midagid kurgu aukus kipitab?»

«Teadsa, vabandust... aga mo meelest olete teie kangesti ühe Abruuka mehe, Laasu Indriku moodi. Äga teep ise tea jo seda?»

«Ei, kahjuks ei.»

JÜRI TUULIK

«No vat. Seda ma arvasi kohe. Eks ole imelik, et nõnda võõra mehe nägu äkist?»

«Mhh! Mhh!»

«Mes oo?»

«Sina, mammi, oled vist Abrukas kergelt mutsakaks jäänd.»

«Arva käid sii ning arva näed inimesi, meretagune asi...»

«Ja kus sa siis omateada nüüd lähed selle metsiku seljakoti ning mölkis piimamannerguga? Ausõna — pull kuju! Põhjanabale sõidad?»

«Noh, vabandust, ja... Tegelikult... Mool tütar elab jo sooga ühes linnas. Liivi, äkist teate?»

«On see ka võõra mehe nägu?»

«Loll!»

«Kui söimama akkad, kutsun miilitsa! Saad kümme päeva, siis on sul aega piima luristada ning koti kallal nosida.»

«Mes te siis kohe ninastate... Nüüd me ometi tunneme teineteist!»

«Akka, akka nüüd astuma. Minul pole veel nõrkusi vanade naiste vastu!»

Vaada, vaada, kudas veel ütles. Poolpurlakit niisuke. Nagu oleks midagid paha tahetud teha! Ütlemata närvilised oo nüüdse aja inimesed. Vaatad, pealtnäha kena inime, ead uied ilbud selgas, aga ing oo kut kibuski vars. Joba enne akkab aukuma kut ligi saad ning mõne ea sõna ütled. Oled jo küll võõras, aga kas siis võõrad peavad teineteist kohe miilitsaga irtutama. Sii ep julgegid änam juttu lahti teha. Otsaette pole kellegille kirjutud, mes ta soost arvab ning kudas ta sooga jutustab. Raiskad valede inimeste peale oma aja ää ning asi õhtal.

Äi tea, mesmoodi nad sii omavahel akkama saavad... Pole siis ime, kui närvid teinekord viulit mängavad... Ega maap ütle, et sii poleks kenasid inimesi. Näedsa, kui see muusikakooli mees Juhanson Abrukas jahil käis, võttis oma viuli kaasa, ning kui kenasti ta meite toas mängis Aave Mariiat. Ise oli tal silmad niisked ning jahikoer Juula ulus ka nurkas — aga see keik läks nõnda südamesse, et eluaeg äi unune.

Äi, mes ma sii ikka aruta, pole muud kut vadudes Liivi poole. Vaene laps, äi tea, mes töö peale ta nüüd üldse sobibkid, kui igatsugu äälit-susi änam äi kannata. Ristivägi! Pane lõpuks iseoma laps kurttummade kombinaati traatarjasid tegema... Ennem joba tulgu tagasi Abrukasse, jo ta kajakakisa ikka veel kannatab. Sedap tohi mette iitsatadagid, et nüüd tibu tibun ka ihu kananahale ajab. Ma pole seda kirja mette Augustilegid rääkind. Ükskord joba läks joomase peaga tormiks. «Ammet pole lits, et libad ning jätab maha, millas soovid!»

Noh-noh?! Kesse ull oo? Sõidab oma autuga moole otse kintsu kinni. Taksu pealekauba veel...?

«Malli! Püha ristike! Ikka tõesti Mirdi Malli!»

Mes villarmonia see ometi oo?

«Tule nüüd sisse, Malli! Kas saap tunne ää?»

«Miili, elde valitsus...!»

«Mina muidugid. Mes sa veel pörnitsed, tule aga massinasse.»

«Sinu massin või?»

«Muidugid minu. Sa tead, ma ole jo linna proua.»

Näädsa-näädsa, nüüd ajab üks täisveres noormees ka kaela taksumkse vahelt välja.

«Tule aga sisse, mammi. Meitel täna pisike ralli.»

«See meite naabripoiss Karla. Tuli okealani pealt,» ütleb Miili.

«Tema teeb mulle ikka sõitu, kui merest tuleb.»

«Või nõnda...»

«Teadsa, ta oli jo Valvase Villipaltiga ühtes laevas!»

«Soh-oh...»

«Tulge, tulge sisse,» akkab see Karla nüüd päris tungivalt nõudma. Mool pole jo ajapõrmugi, mes ma sii rallita.

«Kas te äi taha meitega sõita?»

«Ma pea jo Liivi juure minema.»

«Viime autuga kohale kut inglise kuninganna!»

«Viite või?»

«Malli, kudas sa meitid äi usu siis? Nagu me polekskid noorepõlve sõbrannad, mes?»

«Kunts oo inimese küljest noorpõlve ää kiskuda.»

«Tee siis ometi rutem!... Vahib... kut oleks metsast tuld. Noh!»

«Ma ole jo ka Abruka metsast... Maap saagid siit uksest sisse, seljakott jääb jo ette.»

«Üks hetk, mammi. Pisike lossimisoperatsioon! Noh, oo jo kergem? Hinga sügavalt! Veel üks kord! Kohe teine inimene. Ja nüüd autosse ning edasi nii et achter vahutus!»

Oh sa juurikas, kos löi kohe gaasi põhja! Äge sohver! Keerab nõnda järsult teine, et ma vaju Miilile ribide sisse.

«Kahekümnes sajand. Kosmiline elutempu!» itsitab Miili.

Vaata, kos oo sõnad joba linnas ää õppind!

«Kosmiline paugupealt,» kinnitab Karla eest esiistmelt. «Ja kahele kosmilisele daamile teeb Karla Kaasik auringi ümber Kingissepa linna!»

«Ümber linna pole taris, noormees. Ainult Liivi juure.»

«Ära nüüd ometi nii kipakas ole, Malli,» tõmmab Miili mind varrukast. «Küll sa jõvad keik kohad üle vaata.»

«Näita meile kõrgema pilutaasi vigureid,» kamandab Karla autujuhti. «Atlandi traallaevastik sohvit ei solva!»

Oh püha taevas, panigid veel kuskilt auru juure. Kihutab, ull, kut oleks kabelist pääsend. Ning signaali vajutab pealekauba, nõnda et inimesed tõmmavad ennast kut lutikad vastu majaseinu. Jeevel, pole mina elus söukest sõõstmist näind, aga Miili veel kökutab:

«Ons ködi tisside all?»

«Mis tissi säääl änam... Ainult endiste tisside asukohad.»

«Oh, ära tee ennast nii vanaks, Malli.»

«Mina olen kultuurne inime,» üüab Karla vahele. «Mina daamide vanust ei päri. Lisaks sellele teatan, et te mõlemad olete kutsutud restorani kohvele.»

«Kesse kutsus?»

«Kuidas kes? Mina — triivmeister Karla Kaasik!»

«Seda pole küll taris. Liivil kodus kohve küll...»

«Temal võib kohve olla kodus kolm kohvitäit, aga minu rallid lõpevad alati väikese banketiga linna esindusrestoranis.»

«Kuulsid sa, Malli,» müksib Miili mind abudesse. «Resturaani ka veel. Kas sa usud, Malli, et ülalt resturaanist on Abruka ka näha?»

«Sa oled sääl siis ulgemini käind?»

«Karlaga käisin. Kui eelmisest reisist tuli.»

«Kulutab võõraste inimeste peale nõndaviisi oma raha.»

«Eksid, proua!» pöörab Karla ennast esiistmel ringi. «Kui ookeanide ohtlikest tormidest väljud, on maapealsed inimesed keik omad. Kas on nõnda?»

«Ma pole jo nii lageda vee peal käind.»

«Oh, teadsa, Malli,» nügib Miili äkist vahele. «Teadsa, ma pole jo soole rääkind veel, ma käisi jo suvel Sotsis!»

«Temaga või?»

«Ole nüüd ikka. Meite oma asutusega. Direktor ütles, et keik võivad sõita, ole sa peainsiner või koristaja. No küll oli ilus. Malli, kui sa teaksid, no küll oli ilus. Otse ütlemata ilusad paigad, jah.»

«Karpunksel ühesõnaga!»

See oli jo Villipalti sõna. Ah-soo jah, kui ühtes laevas, jo siis ühed sõnad ka külge jäävad. Ühed sõnad ning ühed kombes. Peaks õige küsima, ons temal ka samma aigus, mes Villipaltil.

«See et, kas ma tohiks noormehe käest pärida, ons teitel ka vesimums?»

«Mis loom see on?»

«Noh, teite sõbral oo jo vesimums, Villipaltil.»

«Mesmoodi see välja näeb — piklik või ümmargune?»

«Korda ullemaks... Mums noh, vesimums, aigus ühesõnaga. Villipalt kannatab selle all joba teist aastat.»

«Mulle pole ta poolt sõnadid rääkind.»

«Äi rääkimine asja paremaks tee. Aga söukest õnnetust äi sooviks isegi undile.»

«Kudamoodi see õnnetus õige välja näeb?»

«Välja äi paista midagid, aga, ühesõnaga, vett äi tohi juua, siis läheb paiste, aga viin ning õlut äi tee midagid. Kujuta sa pilti, mes kole asi...»

«Silma võtab märjaks, proua! Ausõna, silma võtab märjaks.»

Aga muidugid. Äi tea, mes Miili selle peale nõnda luksuma akkab. Kas äi kannata autusõitu või? Mes see ime, Jalaka Juula lapsed jäävad isegid einakoorma otsas mereaigeks.

«Oo sool paha, Miili?»

«Pole, pole, mool nii kena, mool nii kena, et üle ulga aja saab sooga jälle kõruti istuda.»

«Vesimums,» kordas Karla abemesse. «Tuleb meelde jätta. Seda sõna võib elus tarvis minna.»

«Kas so vana võtab ikka endistviisi?» pärib Miili.

«Maap saa ta kõrile sõlme peale.»

«See arvata. Aga vähem võiks ta võtta küll.»

«Mes see soosse puutub! Saap ela jo temaga.»

«Maap ela küll, aga...»

«Vaata parem, kui kenasti meri puude vahelt lantsib.»

«Sa oled jah seda merd vähe näind.»

«Iga tund oo meri uus... Ning näedsa, kui kena tume mets sääl vee taga oo.»

«Meite kallid kodusaar, Malli.»

«Oh jeevel! ... Ma pole ete alguses aru saandkid. Koskohas me siis öieti oleme?»

«Loode tammikust sõitsime just mööda.»

«Sohver, söida ometi natuke tasem.»

«Ma võin masina kas või seisma jätta, kui proua soovib.»

«Las ta jätab korra, Miili, oo jo? Kas pole siit ilus Abruca poole vaata? ... Oo jo?»

«Vaata aga vaata, kui sa teda nii arva näed.»

«Siit oo jo oopis teistmoodi. Kas pole, kui kaugelt vaatad?»

«Aga Sotsis oli uhkem, Malli.»

«Äi tea.»

«Sa peaksid ka säääl ää käima, siis sa usuks. See oli uhkem kut üks lapsepõlve unistus.»

«Võib-olla.»

«Oo ikka teine tunne küll, kui sa palmide ning viigipuude all patsee-rid.»

«Võib-olla.»

«Aga teadsa, alguses kohe äi uskund, et üleni nõukse õnnistuse keskel oled. Eluaeg ainult unistud ning pildi peal nähtud, ning kui korraga käes, mõtled, et näed unes. Aka või käega katsuma...!»

«Imelik muidugid, jah...»

«Aga miks sa äi võiks sõita, Malli? Ütle ometi! Teie koloosi rahvas käis jo ekskursioonil?»

«Ah, pole mool vaja kuskil käia.»

«Kuule, sa pole vist Saaremaaltkid kaugemale saand?»

«Ons Saaremaal suurust vähe?»

«Natuke kopsakam oo kut Linnusita ... Ah, Malli, ma tea küll, miks sa nõnda juuri kasvatad. Äbened oma joomase Augustiga...»

«Mes sa ometi kraabid mo kallal? Moole pole ingekarjast vaja. Jah. Keerame nüüd autule otsa ümber, jah?»

«Aga mina so inge jo päästsin, Malli?...»

«Lähme linna tagasi!»

«Päästsin jo? Või oled sa unustand?»

«Pole, pole ma unustand midagid ... Vat nõndaviisi jah, sohver. Ning paluks mette nõnda uduumbe kihutada. Inimese moodi...»

«Õigus!» teeb Karla üle ulga aja äält. «Inimese kombel otse Kingisepa restorani! Karpunksel!»

Vaada, kui kenasti siit Kingisepa linn oort silme ette jääb. Korsnad suitsvad kut pitkad paperossid ning aigemaja elendab vassakut kätt.

... Elupäästja! ...

Ja Tori sadam jääb oma ergu veega paremale poole, paadisadam ning jahtklubi ning koltсед roopadrikud vastu vallikraavi. Ning Kuressaare lossi punane katus kumab üle puulatvade, ulatub igale poole vaatma kut valitseja üle kõikide aegade.

... Elupäästja ...

Märg asvalt jooseb autule otse suhu, näedsa, nüüd akkab munakivi-tee, aga autu äi tee miskit vahet, neelab sellegid alla ning laseb sealsamas tagant välja. Nõnda ta võiks vist eluaeg neelda ning välja eita, ommikust õhtani, valges ning pimes, lumes ning vihmas, võtaks keik teed otsapidi uulte vahele ning muudkut kugistaks ning kihutaks keik

teed algusest lõpuni läbi, nii pailu kut neid maailmas oo, keik Türgid ning Tüüringid lomsaks läbi, polekskid siis elu muud kut üks uhke söitmine ning signaali andmine, nõndakaua kut silmad väsivad, kummid kuluvad ning pensiin otsa lõppeks.

Elupäästja.

Näedsa, kudas veeloigud plingivad ning päike külmakahu aurutab, keik kiiskab ning kutsub kut lihavõtte postkaart. Vat, see madal päike, ise ainult vaksajagu Abruca metsast kõrgemal, see madal päike murrab ennast igal niiskel rohukõrrel, silmadel akkab valus, kui oleks terve ilm vikerkaare tolmu täis. Nii valus-ilus keik, et äi saa vaata, jää või pimeks, aga pimeks äi tahaks mette veel jääda, isegid söuksest looduse laulust mette.

Elupäästja!

Agas muidugid elupäästja! Ükskid teine poleks saandkid päästa peale Miili. Kahekesi me olime. Poleks Miilit old, oleks ma võind ääle ää löuata, aga sisse oleks ikka enne vajund, kui olekskid keskit abisse akand tulama. Oh, oli see ka üks minemine! Lollid muidugid olime, et akkasime kahekesi söukse jää ning söukse küljetuulega Roomassaarde minema. Agas Miilil oli joba laps Kingisseppas koolis ning mo Liivi nõndasamuti esimest aastat, ning nõnda kut kiusuks tegi jälle jääd mitu nädalit, meretagune asi, süda muret täis ka, kudamoodi lapsed linnas akkama saavad. Mehed käisid eelmise päeva esimest korda üle, aga August pole läind, see oli jälle jooma järel kants rank, me võtsime siis Miiliga kätte ning panime järgmise ommiku kahekesi ise Roomassaare poole ajama. Mes see Roomassaare vahe ää käia, kui kena ilm, ei saa mette palet igisekskid. Seda rohkem tõukekõlguga — kena ilmaga söida kut liuväljal. Agas selle ommiku oli irmus vali loetuul ning jää ullem veel kut tattlibe. Meitel olid jäärauad küll, aga andis ikka ennast edasi pressida. Tuul kisub silmad veele ning põsed karuseks, kõrvades undab ning uhiseb, ja jää nii libe, kui poleks jääd jalge all, aga pead püstloodis mööda plekk-katust üles ronima. Nõnda kui korraks jääraua üles tõstad, oo tagurpidi söit või akkab pagi sind ühe koha peal kelguga koos keerutama kut karusell. Käisime kordamööda üksteise tuules, korrakskid saab natuke varju, äi peksa nii irmsasti vastu silmi, aga trammis pead ikka kogu aeg olema, muidu oled koos kelguga pitkali ning siis söidad kos see ja teine. Agas tuul muudkut ulub, kut oleks ullumeelne, lähed teise sisse pea ees, kut tahaks teisest ükskord ometi läbi jõuda, aga äi ole loodetuulel lõppu, kui see täie võimu kätte saab. Kut oleks tuhat kätt sool ees, mes tõrjuvad ning tagasi tõukavad, sind pole kuskile vaja, mes sa topid edasi, mine tagasi, tagasi. Puhh, otse ingamise lööb seisma, lööb suu tuult täis, kui õhku ahmid, lämbu või ää. Võtab ingeldama ning üleni igiseks, otsekut teeks keige raskemat tööd. Ja ometi pole me Miiliga mõned väetikesed, alles noored tugevad naised, keikide kolositöödele oo jõud peale käind, käed-jalad veel sitked kut põldmarjaväädid. Agas tagasi ka äi lähe! Kudas sa lähed, kui lapsed linnas ootvad? Meretagune asi ikka meretagune asi! Muudkut edasi. Kut kaks väsind oinast vihatsi vastu tuult nügimas. Kas või naba pooleks, aga tagasi änam mette äi lähe! Mette!

Võisime olla umbes pooles vahes, kui mool äkist jalaraua rihm katki

JÜRI TUULIK

läks. Keige ullem asi, mes juhtuda võis. Ullem veel kut vigane ilma karguta. Nii uskmata libe, et tömmad palja tallaga mööda jääd kut mööda öhku. Soh, ütles ma Miilile, mo laul oo lauldud. Pole so laul nii lühike midagid, ütles Miili, seome kelgud kokku ning siis saame ikka kuidagidmoodi edasi. Kos selle äbi ots, et me nõnda sitad naised, et äi saa vastatuult Roomassaarde! Seep tule kõne allagid!

Nõnda kut ta sedasi ütles, jähi ma korraks seisku, võtsi käed kelgu küljest lahti, et vaata, kudamoodi see sidumine käib ning kas üldse nõukest nõorigid oo, millega siduda, kui äkist kelk pani tagurpidi ajama. Ma kargasi ruttu kelgule järele, kätega tugevasti käsipuust kinni, aga pidama mette äi saa, tee või tina, läheb ja läheb kut ull loom paha peale, äi saa pidama, mes kätte võtab, seda teeb!

«Viska ennast pitkali! Pitkali!» karjub Miili.

Aga ma taha ikka veel kelku kudagid pöördä, et saaks teise miskit-moodi küljega vasta tuult, aga kos sa sellega, teeb ühe tireli kohapeal ning akkab tagurpidi ajama.

«Lase ennast perseli!» löugab Miili. Aga minap taha jonni jätta, ikka veel nügi jalaga vasta. Tohoo pele, kas ta tõesti siis nii lootuseta libe oo?

«Lase lahti! Viib soidrusse!»

Mes jutt see oo? Äi nõnda naljalt vii ta soidrusse midagid. Nõnda ruttu, päise pääva ajal, kut kaudu minnes. Mesmoodi nõndamoodi soidrusse minnakse?

«Lase ometi lahti! Mes sa teed?! Mes sa teed?!... Otse soidrusse... Malli!!!»

Ei-noh, nali naljaks, aga... tume... seal oo tõesti tumem... Otse ees äi lantsi jo jää änam, ons ta karusem? Jääb sääal kinni... kinni... kinni... soidrusse! Issand? Kas siis niiviisi soidrusse söidetakse, söidetakse... jäädakse... uputakse, nõndaviisi, mõne sekundiga!

«Lükka ää! Kelk eemale! Käed lahti!»

Käed lahti... Kerge üüda... Aga katsu ise lasta käsi lahti. Tule tõmba mo sõrmed praegast kelgu küljest lahti. Kesse tömmab? Kellel oo nii pailu jõudu? Kui ma kelgu lahti lase, siis oo jo keik läbi. Ainuke, mes mind oiab ja...

«... viib ukatusse! Malli!!!»

Ole nüüd rahu, Miili... näedsa, jää akkab joba kahisema, oo pehmem ning karusem, näedsa, jääb joba talla külge kinni. Puhh... saab ometi lõpuks koha peale vakka, saab inimese moodi jalad vasta ajada, pole äda änam midagid... Puhh...

«Sa vajud!!!»

Mesmoodi?

«Issand, Malli, mo oma silme all...!»

Mesmoodi? Ma tule nüüd kohe tasailju tagasi, luba, ma ainult ingelda natuke, see söit võttis südame puperdama.

«Ää liiguta! Vagus!»

Mesasja?

«Pitkali! Pitkali kelgu jalaste peale! Sa vajud jo!!!»

Ja siis ma tundsi kohe kogu ihuga, et ma tõepoolest vaju. Naljakas! Ma vaju! Naljakas. Mesmoodi ma siis vaju, kui pole veel linnas käi-

dudki, Liivi moonakott alles kelgu külges, keik moosipurgid ning keedetud munad, kesse need moosid ja munad siis ää sööb? ...

«Et sa nüüd äi kipu!»

Kas siis tõesti nõndaviisi käib uppumine, käib ääminek? Lageda taeva all, ilma ette oiatamata? Maap saa jo nõndamoodi minna! Maap lähe! Maap lähe! Ma löö ambad kelgualasse ning maap lähe kuskisse! Issand! Uudu oo kodus läkakõhas, ma pea taale jo linnast mett tooma, ma lubasi tuua, kudamoodi ma tohi väikest last petta, kui ta seal punaste silmadega ootab, kähiseb ning ragiseb, tatine ninaots vasta aknalaasi ning ootab, joba praegast ootab, millas ma tule ...

«Ää kipu! Ää kipu! Ähk arm aitab!»

Augusti kampsuninukk jähi jo eile õhtast kinni nõelumata, mesmoodi ta nõnda kaltsus külavahel käib, kui joomane veel, äi pane üldse tähele, mes selga tõmmab. Liivi kampsuni eest Maandi mutile kilu villa andmata, ise lubasi selle nädali ää viia ... Nali küll, kui ... Ei-no, nõnda järsku äi saa inimest teiste külgest ää löigata, see pole tösi, nõukest õigust pole kellegil. See oo ülekohtus, ülekohtus, ma pole soole midagid teind, meri, ma pole so kohta paha sõna üteld, et sool oleks õigus mind nõndaviisi ääletult oma sisse imeda, oma sisse jätta augidele närida, sool pole niisugust õigust!

«Appi-i-i!!!»

Oohh ... oohh! Kesse kuulab? Tuul ...

«Appi-i-i!!!»

Kesse kuulab? Kos te siis nüüd olete? Nüüd, kos inime ädas oo?

«August! A-a-u-u-g-g-g...»

Pole! Pole ... Aga teised? Sääre Juula? Kas me oleme vähe sooga koos lehma lüpsand, sitta rookind? Vildi Luise? Lambapesu ajal ikka köruti vee sehes. Kos sa oled? Ja sina? Sina? Aadu? Seia? Meelis? Mariiu? Viini? Juta? Leksi? Joosu? Matilde? Pole änam kedagid. Tühi maa! Lage ilm. Mette kedagid! Ihuüks jube väe käe ... Ma taha jo korraks veel ... kas või korraks veel Abruka poole vaata, kas sa sedagid äi luba änam, julm meri, sa salasusi ... Aga ma vaata ikka, enne veel, üks kord veel, kui so jõud moost üle käib, üksainus kord veel ...!

«Kuss! Kuss! Ää kipu!»

Mes see aitab?

«Kuss! Ma akka nüüd proovima ...»

Mes sa proovid? Mes mõtet sellel oo?

«Aja nüüd pea üles! Kuuled sa ...? Malli!»

Miks maap kuule.

«Vaata ometi! Võta nüüd kinni!»

Koskohast? Misses sa võtad kinni, kui ilm üleni tühi? Kelle käest? Ää tee nalja!

«Ulluks läind või? Noh! Malli! Kas sa, kurat, kuuled või äi kuule?»

Ää irmuta. Nüüd äi irmuta mind änam millegagi.

«Tahad ise põhja minna? Kuradi loll! Loll! Loll! Loll! ... Võta nüüd ometi mo kelgutallast kinni! So oma nina all! Siruta käsi välja! Noh!»

Käsi välja? Aga mo käed äi liigu jo. Ning ambad oo ka kelgu talla külges krampis ning otsaesine jää külges kinni.

«Malli! Kas sa tahad tõesti ise põhja vajuda? Äbemata inime. Näedsa, mo kelgutald oo sool nüüd nina all, ma tõmma sind siis kelguga välja.

JÜRI TUULIK

Kuuled sa, või oled sa joba täitsa kurdiks jäänd? Sa igavene... sa igavene... ma tahaks vaata, või sina äi tee väljagid... sa... sa mära ahter, oina taguots, lehma perse...! Noh, kas kuulsid nüüd?»

«... jaah.»

«Oh, jumalale tänu, ing ometi sees. Mallikene, Mallikene, seebitükike, searasvake, katsu, ähk saad sa mo kelgujalast kinni. Aja käsi õige, siis ulatad jo. Maap sa jo ligemale tulla, siis lähme kahekesi turskadele kolli tegema. Oo jo?»

«Oo küll... jah.»

«Ainult natuke oo sool vaja sõrmi liiguta. Natukene, natukene... Proovi tasakene. Ma tule veel pool sammu edasi, noh, nüüd oo kelguta so kukla külges. Tunned sa?»

«Tunne küll... jah.»

«Saad sa kinni? Proovi. Oo jo? Katsu korra oma kukalt. Oo jo? Proovi korra, ons so pea veel keha külges? Ons?»

«Ää aa naerma... Miili...»

«Oiad kinni? Oiad? Ma akka nüüd tasailju tõmbama. Kuule... sa oled üks igavene raske väntsakas.»

«Mh-mh.»

«Tõsta nüüd silmnägu kõrgemasse. Muidu äestab sileks.»

«Mh-mh.»

«Venita sind sii kut surnd siga. Oo ikka kinu küll!»

«Mh-mh.»

«See jää peaks joba viss olema.»

«Mh-mh.»

«Üks moment veel. Ma katsu ise so kelgust kinni saaja.»

«Mh-mh.»

«Mes sa sii änam losutad? Malli? Maast üles ning kisa lahti, et surma suust tagasi! Oo jo? Kas saap suuda tõusta? Malli? Oo sool paha? Mes sa siis nüüd änam nutad... Matus jähi ää, mes sa muidu tühja nutad... Ooda, ma aita sind kelgupeele istukile...»

«Attäh.»

«Puhka natike, siis paneme edasi. Ma tõmma niikaua oma sukad jalga. Näedsa, nõör jähi lühikseks, ma sidusi sukad abiks. Ää sa märgi, pisike varvas lilla kut kaalikas...»

«Lähme ää.»

«Kohe lähme edasi jah.»

«Kodu. Abruuka.»

«Abruuka lähme õhta. Aga enne käime linnas ää.»

«Ainult Abruuka, Miili...»

«Malli, oled sa naine või naga?»

«Kodusse...»

«Vaada, mool oo kottis mannerguga õlut... Sass saatis Mihkile klaasinoa eest. Võtame siit jõudu juure... Tee suu lahti! Kas saap oska änam inimese moodi lõugu laiiali ajada? Neela ka! Ää maiguta... Kärista aga sisse! Südamest kohe! Niiviisi... Akkas parem?»

«Püsut akkas!»

«Kohe seome kelgud kokku ning pugime edasi. Linnas lapsed ootvad, meie tõiname jää peal. Kellele söukest komejanti taris oo!»

«Ooda ma mõtle natuke.»

JÜRI TUULIK

«Mes sii änam mõtelda.»
«Ma mõtle ennast elusse tagasi.»
«Sa oled jo üleni elu sehes. Vissi jää peal. Nüüd oo taris ainult kontisid liiguta.»

«Mettep usukskid, et ta meitele nii ligidal oo.»

«Mesasi?»

«Pime pool.»

«Mes sa tühjast mõtled! Pääv lühike, meitel annab veel Roomasaarde nügida. Võta aga jalad alla!»

Ma võtsi tõepoolest jalad alla. Ma seisi ühe koha peal, kael kange, käed surisemas, silmaripsmed jääs. Ma äi julgend ennast liiguta, ma ainult tundsi, kudas ma inga, kudas mu süda peksab, muudkut kiiremini ning kiiremini, otsekut peaks ta miskit tegemata tööd järgi tegema. Aga silme ees, läbi ripsmejää virvendas Abruka, virvendas, mets tõusis ja vajus, otsekut ingaks ta mooga kaasa, tõmbaks koos mooga oma kopsudesse tugevat ning magusat loetuult, ning isegid Vahase sinised mändid muudkut kasvasid silmade ees kõrgemaks, kut tuleksid nad mööda jääd kikivarbul mo poole, mo sülle koos Vana-Vahase kuuri punase katusega ning päiksega Vaherahu suure kivi kohal. Seda pilti äi saa unusta, kui oo aeg, tuleb see keik otse iseoma verest soole silme ette ning jääb sinna nõnda kauaks, kui süda akkab jälle rahulikult lööma. Siis taha ma . . .

«Austatud prouad! Nüüd kutsub Kingissepa restoran teid oma pehmesse embusse!»

Jeevel, kas joba nii kaugel? Vana turuplats jah, mida nüüd änam ää äi tunne. Keik oo ümber ehitud. Suur uhke kultuurimaja ning kaubamaja veel takkaotsa.

«Palun teid lahkesti meeldivale kohvele parimas seltskonnas!»

Räägib kut oleks kuskil Pariisis kelneriks old. Aga mina sinna tõesti äi lähe. Mool pole änam miskit aega, Liivi ommikust saati ootab, ning kohve jõvab kodus lakkuda kut vasikas.

«Mes sa siis nüüd passima jähid, Malli?»

«Maap tule teitega.»

«Proua! Teie eemalolek toob traallaevastikule vee silma!»

Issand küll! Nurrub kut isane kass emase ümber.

«Äi tule. Äi tule ma kuskisse.»

«Malli! Üle ulga aja koos . . . eluaegsed sõbrannad . . . see pole viisakas, Malli.»

«Äi tule.»

«Jouad Liivi juure küll. Karla viib sind massinaga ette.»

«Masinaga treppi. Karpunksel!»

«Äi tule ja kõik. See pole mo koht!»

«Sa pole jo restus käind. Saap teagid, kui kena seal oo.»

«See pole mo koht!»

«Nüüd akkas jonnima . . .»

«Ainult viis minutit inimesele, kes viis kuud vaevles Atlandi piimpaksudes ududes. On seda tõesti palju, proua?»

Põrguvägi, nüüd kauplevad oma kohvet moole külge kut riigilaenu.

«Mes nüüd pailu, aga . . . Kudamoodi ma nõnda lähe?. . . mool jo kott ning piimatorbik . . .?»

«Asjad jäävad nii kauaks masinasse.»

«Näedsa, Malli, kudas sinu eest oolitsetakse, aga sina puksid veel eest ning tagant üles. Oled ikka küll...!»

«Olen siis olen. Meretagune asi, kos ma tea, mes koha peal tuleb kummardus teha.»

«Lähme, lähme, mes sa änam vadistad.»

«Restorani, nagu te teate, proudad, siseneb meesterahvas esimesena. Palun heitke end minu faarvaatrisse!»

Jeevel, mes pääv see söuke oo, et keik kinud peab kordamööda ää vaatma. Miilil iseasi, teeb ommiku oma koristajatöö ää, pühib kunturi-lauad lapiga üle, siis võib kas või järgmise ommikuni linna vahel laterdada. Aga Abruka inimesel oo linnas alati nii pailu joosmist, kui ükskord paati saad, oled igine ning väsind kut üks öhtane reheline.

«Palav tervitus teenindussfääri parimatele esindajatele!»

Näedsa, selle peale tehakse Karlale riieteoiust söuke kummardus, et mehe keik kuldpaelad ning höbenööbid kiiskavad, kut oleks atmiraal või kapitaan.

«Vöta aga vatt maha,» müksab Miili mind külge. «Sii pole änam pabistada midagid!»

Nojah, kui sa joba korra lövi löugade vahel oled...

«Lähme aga peegli eest ka läbi, Malli! Tule!»

«Kas meitid pole muidu näha, et peame peegli ees seisma?»

«See oo viisakas, Malli. Niisuke komme...»

«Pole ma nii kasimata ühtid.»

«Pärast räägitakse, et Malli pani kohe irnudes saali kut obu karjamaale.»

«Rääkigu.»

«Sool oo siis ükskeik, mes Abruka inimestest räägitakse?»

No ma või siis korra so kõrvas seista ka sii peegli ees, kui nõukest paragrahvi nõutakse. Pool seina klaasi täis, sii mahub köruti olema.

«Vaata siis nüüd ometi, Malli, mõuksed me joba oleme.»

Mõuksed me joba oleme...! Nõuke ma ole kogu aeg old. Kudamoodi ma saa teistsugune olla kut ma ole?

«Vaata, Malli, juuksed joba allividused.»

«Obused ning koerad lähtvad alliks, mes sa veel inimese üle imestad.»

«Oled sa siis koera elu eland? Ho-ho, hohh!»

«Ma ole ise oma elu eland.»

«See oo tõesti nõnda, Malli. Nõndamoodi oleme keik ise oma elu eland ning alliks läind. See oo see tasu elamise eest.»

Tasu elamise eest...! Mes tasu sa veel elamise eest tahad? Justkut oleks palgaliseks elajaks ilma sündind.

«Aga so nägu oo mo omast aljam, Malli. Ikka näha, kos värsked meretuuled puhuvad, kas pole?»

«Vaata, mes sa keik peeglist välja loed.»

«Sool oo jumet tõesti rohkem.»

«Värsked tuuli pole kellegille keeldud.»

«Inimeste saatused äi kuku mette ühtemoodi välja.»

«Kudas tahad, nõnda kukub.»

«See oo jälle so jutt, Malli.»

Nojah, linnaprouale äi tohi änam keiki asju rääkida. Nüüd oo teisel käed joba pehmed kut aigla öel, äi ütle ükskid, et oo nõndasammuti kut mina koloosi laudas sitta rookind ning lehmtele kuhjast külmand ölgi katkund. Siis olid sool küüsealused verised ning küünarnukid lüpsmisest kanged. Tea, kas sa seda veel mäletad, kuda sa üks ommiku pimes oma pöhukandamiga Priidu lauda otsas poris kikerdasid, nõnda väsind olid, et tuul so ümber lükkis... Ma aitasi sind ülesse ning sa ise veel justkut naersid:

«Näedsa nüüd, Malli, mida me näinud oleme.»

Mes me ikka näinud oleme! Meite teha need koloosid olid jo. Kesse seda meite eest pidi tegema?

Tegelikult... tegelikult olid sa ikka tõesti loll, Miili. Keige raskema aja pidasid vastu, keige ullemad aastad — määtad, Miili — ommiku kellu neljast lauta, siis kodused tööd, siis Vesiaeda paatide vasta, poole päävani säääl kalu päästmas, pärast seda tulistvalu einamaale, issake, üks aasta sai alles oktoobri akuks eina kokku, vesiloogu aeti mudaga koos unnikusse, et aga rohkem oleks, äbi mõtelda — noh, selle keik elasid sa jo üle, Miili, ja pold sa kunagi kange ädaldama, tegid paljud sitad asjad naljaks, vali vaim oli sool tõesti, Miili, sina olid jo meitele keikidele kut seljatoeks, ning siis äkist, siis, kui keik akkas joba paika saama, elul jälle öige kord üle, siis olid sa äkist paugupealt pehme kut tomati vars ning joosid linna tolmu pühkima. No mes maiku saab nõuksel elul olla?... Ole sa küll mo elupäästja, Miili, aga seda...

«Astugem saali, mo proud!»

«Ma vist ikka äi tule, Miili...»

«Ää nüüd eputa!»

«... Palun, proud, võtke istet, kuhu keegi soovib.»

«Lähme akna alla, siis Malli näeb oma kallist Abrukat.»

«Palun, palun. Kelner!»

Oh, oo see Karla ikka üks kehkadivei. Alles kummardas oma mast-rule, nüüd viipab joba teisele maniskile, see tuleb sääält söukse valuga meite lauda, kut jooseks kõueilma eest varju. Aga laua juures jääb äkist tikku seisma, kut oleks vedru kere sees lahti kargand.

«Teie soov, palun!»

«Soov oleks järgmine,» ütleb Karla. «Parimad kohved, parimad küpsised, parimad kompvekid, lilled lauale ja keigile lisaks suurepärane teenendamine. Aamen!»

Jeevel, kudas siin rääkima peab. Ning see ettekandja kaub kuskile taha nii kiiresti kut must pääsuke oma pesaauku. Vauhh! ning oo kadund. Pole ilmas täada! Vauhh! ning oo kadund.

«Kuidas teile meeldib, proua Malli?»

«Maap saa veel midagid aru.»

«Aga sii polegi midagi rohkemat aru saada. Täpselt selline ongi restoran. Ja siit aknast, kui te tõesti näha soovite, paistab Abruca.»

«Ons või? Näedsa... No vaata ometi, Miili!»

«Abrukat või?»

«Vaata ometi, kui isemoodi värvi meri seal Abruca kohal oo. Näedsa, päiksest kollane, kut oleks kaalikas pooleks lõigatud. Vaata nüüd, Miili, oo jo?»

«Istu praegast vagusi, kohe tuuakse kohve.»

«Ah sedaviisi . . .»

Mustad tiivad akvad silme ees välkuma ning iga sähviga kukub mis-
kit asi laua peale. Mespärast seda nodi siia nii palju kokku aetakse?
Kas inimese moodi äi saa kohve juua? Laud taldrikuid, pottisid, tassi-
sid täis, lusikad, koostad, lilled — tule taevas appi — lilled veel keige
otsa, kut oleks laulatus lahti. Aga kohvet ennast pole jo kuskis. Või
näidatakse alguses isu tegemiseks tühjasid nõusid?

«Palun.»

«Pole jo kohvet, Miili. Teete mooga muidu nalja . . .»

«Kudas pole? Kohve jo kannu sehes!»

«Ah sedamoodi . . . Ma mõtlesin . . . Ma tee jo omal kodus kohvet poti
sehes, säält saab siis kulbiga kohe tassi tõstetud . . .»

«Äi sii too soole keegid potiga kohvet.»

«Või soovisite veel midagi, proua Malli?»

«Ma jooks selle kohve siis kohe ää, kui saab.»

«Palun. Aga muidugi. Olge lahked!»

Oh-ee, pala ka see kohve, läheb kõrist läbi kut ohaka vars.

«Võtke kooki, kompvekki, küpsiseid, proua Malli!»

Siit ep saa arugid, mes asi kuskis oo, laud kirju kut muhu seelik.

«Ma võta küll, aga kesse selle keik kinni maksab?»

«Mes sa sellest pärid, Malli.»

«Miks ma äi tohi pärida? Tassi kohve pärast nii pailu raha rai-
sata . . .»

«Ärge muretsege, proua Malli. Kes kutsub, see maksab. Ja mul on
väga kahju, et meite bankett nii tagasihoidlikuks kujunes. Kui te olek-
site siin öhtul . . . öhtul, kui akende taga on ödune pimedus uniselt vil-
kuvate tuledega, siin aga kumab ja ümised keik salapäraselt, klaasid
klantsivad maagiliselt, tütarlaste näod öhetavad kui koiduvalgus
mahedal kasetüvel. — Proua Malli, kui te ükskord noorem olite kui
praegu, näis iga teie liigutus teie praegusele abikaasale kui luige liug-
lemine Loode liivadel.»

«Vöehh, vöehh . . .??»

«Ja kui ommiku paljajalu vabeaeda jooksite, näis merelt tulevale
mehele, et olete irvineiu, kes kasteses rohus graatsiliselt jalgu tõstes
erku koitu imetleb.»

«Nõnda ta nüüd oli jah . . .»

«Ükski noorus pole poeesiata.»

«Mesmoodi?»

«Ma tahtsin öelda, et paljudele ingedele oleks väga kosutav, kui
öhtuti siin laval liugleks paar luige-neidu ja ärataks kauneid mõtteid
noorusest ning armastusest. Eks ole, proua Malli?»

«Soe pea teeb igast litsist luige.»

«Tjah . . .»

«Malli, jeevel! Karla äi võta üldsegid viina!»

«Mes ta siia resturaani üldse otsib, mes? Äi see jutt kölba kusagisse.
Mes Atlandi mees sa muidu oled!»

«Minul äi ole vesimumssi.»

«Lakute ilma mumsita veel ullemini.»

«Malli, ää nüüd ometi . . . Teine räägib sooga nii kenasti, teeb uhke
laua välja, aga sina kukud veel urjutama. Kesse siis nõnda . . .»

JÜRI TUULIK

«Nagu mool seda lauda nõnda vaja oli!»

«Viisakas peab ikka olema.»

«Mes ma, meretagune inime, viisakusest tea... Ma akka minema. Maap sega teite peent seltskonda rohkem.»

«Proua Malli...»

«Toote inimese vägisi siia, kos pole üldsegid mo koht! No kudaviisi ma saa sii õige olla?»

«Keik on ju kenasti...»

«Mina ole arjund kohve juures inimese moodi rääkima. Kenadest asjadest.»

«Arusaadav, proua Malli.»

«Ja minema peab nüüd ka, sest pulmaliste jalgu äi taha ma mette jääda.»

«Söber Villipalt juba närveerib kusagil ämma karmi pilgu all. Vaene Villipalt!»

Jeevel, tohi mette suupragu kiputada. Villipalt oopis mo villadega mässis! Suguselts oleks Malli joba Roomassaares kontidega koos nahka ajand, villad takkaotsa. Aga seda oo elus küll ning küll nähtud, kui ühele ead teed, siis teine seisab kõrvas ning rigistab ambaid. Mes veel sii imestada. Meretagune asi ikka meretagune asi.

«Kuule, Malli, sa pole mette rääkindkid, kudamoodi nee pulmad nii äkist kaela sadasid. Ma oleks ometi ka kuulnud, kui seal pitkemat kurameerimist oleks old.»

«Nüüdsel ajal joostakse raginal kokku ning raginal lahku.»

«Karpunksel, proua Malli.»

«Nõnda Villipalt ütleb jah.»

«Karpunksel ja asjad kombes!»

«Seda küll, aga igas asjas jo oma põhjusemõte ka olemas. Ons, Malli, nee asjad Eleenal joba sedaviisi või?»

«Ma pole luuramas käind.»

«Küla peal ikka kuulda...»

See oo teine jutt. Looduse asjadest tuleb õigete nimedega rääkida. Mineva aasta oli üks prohveessur Abrukas suvitamas, see rääkis Augustile, et keige tähtsamad asjad pidid keenid olema. Et kuda keenid tahtvad, nõnda üks või teine inimese laps välja kukub, et isa keen teeb ikka poisi isa nägu ning ema keen aitab natuke kaasa ka. Jutt muidugid kena, aga kui mõtlema akkad... Sääre Vassili poeg oo oopis Malmi Aksli nägu ning Merimetsa Villemi tütar oo jo otse Löuka Alberti suust kukkund. Säh sulle siis keenid. Kui mees oma seemet ise õigesse paika äi toimetä, äi aita nee keenid midagid!... Äi, aga nüüd akka ma töepoollest astuma!

«Attäh kohve eest. Attäh.»

«Proua Malli, ehk naudime veel malbet ommikupoolikut.»

«Äi miskit nautimist änam.»

«Ehk siiski? Üks elu meil on ja kui sellegid...»

«Sellepärast äi saagid nautida... Miili, kalla nüüd oma kohve rutem löuge vahele!»

«Mool pole jo kiiret, Malli. Ma ajaks sooga sii kas või öhtani juttu. Endised ajad veel keik läbi rääkimata.»

«Teine kord. Te võite mo pärast sii edasi nautida ja... See, et...»

JÜRI TUULIK

Miili, ma tahaks soole midagid nelja silma all ütelda.»

«Või meitel sooga kohe salajutud. Noh, tule siis siia, natuke kaugemale, siia...»

«See et, Miili, äga saap akka ometi kellegitele Abruka inimestele rääkima, et ma sii käisi?»

«Seda sa pead ise rääkima. Et nii uhke laud ja...»

«Ma palu tõesti: ää räägi! Maap taha.»

«Sa pole jo kuskis paha sehes käind, armas inime.»

«Olga nõnda, et äi räägi. Ma palu sind kut söbraanat ning elupäästjat!»

«Oh, olga, olga, kui sa nõnda tahad. Olga-olga!»

«Niiviisi jah. Kenat nägemist! Jeevel, kellu kargab kut traavel!...»

Mes nee inimesed sii kaubamaja ukse ees nõnda trügivad? Mes nad säääl nõnda näha tahtvad: ons mõni karupidi kokku läind või kellegille langetöbi peale sattund? Läheks öite küsiks ruttu mõne käest, mes vägi neid naisi sissepoole kisub.

«Mes sii põleb?»

Ole sa lahke, pole kellegitel aega vastatagid.

«Mes sii tulamas oo?»

«Tulemas, tulemas... Juba tulnud!»

«Mesasi?»

«Tšehhi botikud!»

Või tšehhi potikad. Tšehhi potikad. Või neid siis nõnda rünnatakse päise päeva ajal! Kos maa alt neid naisi nii pailu korraga välja ilmund oo? Ei-noh, sii oo vist mitmel supid põhja kõrbend ning rinnalapsed poole imetamisega jäänd. Jeevel, kaubamaja paksult naisi täis ja uusi vajub aga muudkut otsa. Naisi tiivimalt kut räimi mörrapersses. Näedsa, mõni ahmib joba öhku ning näost plassiks läind, irmus palavus lööb seestpoolt vasta.

«Ons nee tšehhi potikad siis nii kenad, et...»

«Kus nüüd mängib loll!»

«Jo loll küsida ikka võib...»

«Tallinnas käivad kõik naised tšehhi botikutes!»

«Sii pole jo Tallinn...»

«Kas meie ei taha inimese moodi elada?»

«Maap näe sii loomi kuskis...»

«Siis vaata paremini!»

Korda ullemaks asi läheb!

«Kes seal ukse vahel ennast saputab? Kuuled sa, seljakotiga!»

«Matkaja, ära laiuta!»

«Mammi, murra edasi!»

Jeevel, nüüd ronivad veel tagant selga kut konnad kudemise ajal. Ma tuli jo lihtsalt vaatma, mes te mind siis sissepoole nügite. Odake nüüd minuut, ma keera oma ahtri ümber. Ullud loomad, kas te kuulete ometi, maap taha siia aurude sisse jääda, sii oled jo varsti pehme kut vanapoisi kardul. Näedsa, ükskid äi tee soost änam välja, keik vahivad mööda ning ettepoole, silmad klaasised peas, ahmivad öhku ning muudkut pressivad. Irmsad oo naisterahva tungid, kui nee võimust võtvd! Või?... Jah... Meretagune asi, pole ilmaeluga kurssis... Võta kinni,

JÜRI TUULIK

äkist oo tõesti üleprahi potikad, söuksed kerged ning jala järgi, söuksed pehmed ning soojad, kut pistaks jalad piima vahu sisse, järsku oo tõesti söuksed? Moole omale pole neid muidugid taris, käivad nee riigikummikud iga kell, pole mõni palleriin, et tuleb jalgu näita. Aga Liivile, Liivile kuluks tsehhi potikad ää küll. Kui keik käivad, kudamoodi siis Liivi ilma oo? Igaüks näitab näpuga, et nii vaene ning vilets, et ep saa omale tsehhi potikaidkid. Katsu sa siis Liivi nahas olla! Teisel ennegid närvid nõrgad, kui see kannatus veel otsa tuleb, võib tüdruku oort metsa poole kiskuda. Kos sa sellega! Äi, ma pea tõesti siia jääma, saagu mes saab. Äi seisa vööra pärast, aga oma lihase tütre pärast, Liivil omal pole muidugid aimugid, et söuke kaup poodi tuli. Muidu oleks ähk ise siia tuld. Aga kudasa ta sii vasta oleks pidand, kui joba tibupojad kananaha ihu peale toovad. Sii pole tibudest juttu, lärmi nõnda, kut oleks kalkunikari koos. Oh, kannatab selle ühe korra ää . . . Liivi äi annaks seda eluilmas andeks, kui kuuleb, et ma poes potikaid nägi, aga külma kõhuga mööda läksi. Muidugid. Mine tea, millas jälle söukest aruldast kaupa tuleb, aga noorusaeg oo jo üürike, ja äi see tule tagasi kut kevade tuleb kasemetsa.

Puhh! Oo ikka ropult pala. Ning ummusk ka kut agana-aukus. Kas ep saaks kuskist akna lahti teha? Mõni minestab enne ää, kui potika jalga saab.

«Miks te seljakotiga seisate?»

«Ah ma või?»

«Kes siis veel?»

«See mo oma seljakott.»

«Ime, et te käruga ei tulnud!»

«Ma ole Abrukast, sellepärast . . .»

«Abruka sopa sees käivad kirsad küll.»

«Äga ma omale . . . Ma võta Liivile.»

«Teistele ei ole miskit võtmist!»

«Liivi mo tütar.»

«Sellised jutud on teada.»

«Aga Liivi oo jo mo tütar!»

«Ärge seletage . . .! Topib koti saapaid täis ja ise ei tee mitte teist nägugi. Niisuguseid on nähtud.»

«Ma ole vagusi.»

«Kohe oleksite pidanud olema.»

«Ise te akkasite jo küsima, et mespärast seljakotiga . . .»

«Ma ei kuule teid rohkem!»

Issand küll, pole mette paha sõnagid ütlen, aga teisel joba pösed lapilised kut leetriaigel. Maap näe veel lettigid, aga joba oo inimesel nii suur irm, et nüüd ma tule Abrukast ning röövi pool kaubamaja tühjaks. Nii tühinep maksaks ka olla. Kos ma pidi oma seljakoti jätma? Uulitsale? Seda sa, vaeseke, äi teagid, et mool piimamannerg ka veel käe otsas ripub. Tohi üteldagid, mõni saab äkist krambid. Kesse siis nüüd nii irmsasti seljataga puristab? Surub peale kut peru obune!

«Äga teep taha moost ometi läbi minna?»

«Kas või läbi,» ingeldab moole selga. «Leerilaps ei saa siit midagid.»

«Ah nõnda kohe . . .»

«Eelmise korra jäin molutamise pärast ilma. Nüüd olen targem.»

Keik ingeldavad ning ähivad, suud ammuli kut surnud kalal, silmad tühad, näedsa, üks vahib mo poole, aga silmad äi näe mind, sääl koo-
bastes oo kut kaks tühja auku, kaks jubedat auku kut sellel ülgel, sellel
ülgel, sellel ülgel jah, kes jää peal ää eksis. Kudas see praegu mee-
tuli, kas nende silmade pärast, nende jubedate silmaaukude pärast,
oh, ma äi taha sellele praegast mõtelda, ma äi taha sellele mette
kunagi mõtelda, aga nüüd nad oo jälle otsekut oma silme ees, nee
ülge tühaks joosvad silmad. Sellest mitu talvet möödas, see
ommik, selge ommik pärast tuisku, see tuleb nüüd mo juure koos
eksind ülgega, kes meite teele ette jähi, kui me Roomassaarde
läksime. Käädus lumine vagu oli ülge seljataga, kesteab, kudas oli
loom tuiskus eksind, nii kaugele veerinnast sattund, nahk ta kõhu
all narmendas, oli kut raspliga üle käidud, loivad veritsesid, suust tuli
vahtu, silmad aga olid meeleeitest märjad, kui ta pead tõstis ning meid
irmus ning lootuseta vahtis. «Üljes, näe üljes!» kähistas Mereääre Vas-
sel, sööstis loomale vasta. Üljes tõmbas ennast otsekut tagasi, vaatas
märgade küsivate silmadega alt üles, Vasseli poole, ise väsinult ingel-
dades, losakil Vasseli ees lumes, maailma keige väsinum üljes.

«Käes!» kähises Vassel. «Käes!» Oo pealt virutas ta ülgele suusaga,
aga suusanina libises mööda looma nahka edasi, Vassel pidi ise istukile
kukkuma. Siis löi ta uuesti, sattus koonu pihta, sealt akkas verd til-
kuma, loom ajas ennast otsekut ülespoole, röögatas, aga Vassel tagus
edasi, koonu pihta, koonu alla, otsaette, kuni lõpuks sattus suhu, nii et
loom niuksatas, võpatas kogu kehast, aga suusa otsa lahti äi lasknud.

Vassel kukkus seliti ülge ette, suusanina murdus ragisedes, üljes
öökis puud kurgust välja, ma äi saand seda vaata, ma karjusi: «Jäta
loom rahule, mõrtsukas!», aga Vassel äi kuuland mind, ta ajas ennast
üles, ta silmad ilgasid tapaimus, tal oli kut miskit eriline viha selle
väsinud ülge vasta, ta akkas nüüd teda suusakepiga taguma otse lagi-
pähe. — «Jäta loom rahule, mõrtsukas!», aga Vassel tagus edasi, ise
parastades: said sa nüüd! said sa nüüd! kas veel tahad? kas veel?, aga
üljes langetas näu lume sisse, abitult Vasseli ees kut nõrkend inime,
kellele jalgadega pähe tautakse. — «Jäta järgi, mõrtsukas!», aga Vassel
äi jätnud, nüüd võttis ta suusakepi paremini peusse ning akkas selle
terava otsaga lööma: koonu pihta, suhu, ammaste vahele: «Noh, kas
veel tahad? Kas veel tahad?!», üljes ajas nüüd oma valust joosvad sil-
mad uuesti sinise taeva poole, aga seda oli Vassel ootand, ta sihtis nüüd
ainult looma unustamata silmi, märgi musti valunööpiseid, üljes tõstis
kut kaitseks verised loivad näu ette, aga Vassel raius läbi loibade,
raius uupi, aga ühe mõttega, ja lõpuks ta sattus, sattus otse silma,
üljes ajas ennast kut viimses meeleeites peaaegu püsti, niisuke ääl käis
tast välja, kut pole elus kuulnud, värinad läksid lainetena üle looma
keha, ta tõmbas koonu vasta kõhtu, kukkus tagasi lumele, akkas pead-
pidi ennast lumme keerutama, ise oiates kut väike laps, kes ambavalu
eest tahab ennast pea ees maa sisse puurida. — «Vassel, kas sa kuu-
led...! Vassel! Mes kaitseta loom soole teind oo? Vassel?... Timmu-
kas!», aga Vassel äi kuuland, tagus edasi, nüüd sihtis joba teist silma,
ise parastades: ahah, kas oli valus? oli valus, mes?, aga üljes äi tõstnud
änam pead, võbisedes tahtis ta läbi lume minna, läbi jää minna, vette,
vette, vette, kos pole metsalist inimest, kos oo kodu, ülge kodu...

Ta peksis looma pimeks, — ahhaa! nüüd äi näe sa änam meresse minna! —, läks Abruکا tagasi, tõi püssi, lasi pimele loomale kuulid pähe. Tegi omale ülge nahast krae ning mütsi. Mool käivad jüdinad üle ihu, kui näe ta lantsivat mütsi. Olete näind, kui elusal olevusel oo silmade asemel kaks tühja verist auku? Pole? Seda äi tohigid näha, äi tohi, kui võimalik... Mool pole see änam võimalik, ma ole näind. Ma äi pääse sellest änam. Vasseli mütsist ning Vasseli kraest karjuvad nee verised augud moole vasta. Kut oleks mina süüdi... Oehh!

... Ma lähe välja. Ma lähe siit kohe välja. Söukseid potikaid mina äi taha. Ää kaabi mo seljataga, mina pole sind millestkid ilma jättand. Mitu korda ma pea soole ütlema? Igal inimesel oo ükskord kannatusel lõpp. Ka Abruکا inimesel. Laske mind välja, naised. Lubage! Kas tõesti mette ükskid äi kuula änam? Kas ma tõesti ole selle karja sehes ihu-üksinda? Päise päeva ajal? Te ingate ja ingeldate jo kut pouslahtis obused, te olete jo elus. Issand, kui jube! Nii jube, ma röögi täiest jõust:

«Ma äi taha sii olla!»

Jo te nüüd ikka kuulsite?

«Ma taha siit ää! Ää!»

«Ärge röökige, palun. See käib närvide peale.»

Kas mool äi käi närvide peale! Ma äi taha söukseid potikaid. Mo tütar äi tohi käia söukstes potikates, mes oo niisukese innaga saadud.

«Ärge rabelege, mammi. See on mõttetu.»

«Ma taha tütre juure...»

«Varsti oleme leti ääres.»

«Ma äi taha siit mette midagid osta!»

«Küll te ostate!»

«Ma lähe kohe minema.»

«Mismoodi? Mismoodi te lähete?!?»

Aga jost nõndamoodi, kudamoodi ma lähe. Nii pailu jõudu peaks ikka veel olema, et ma ennast siit linnanaiste seest välja nügi. Laske, ma keera otsa ringi, siis te näete, kuda ma siit lähe.

«Issver!! Ma olen märg! Ma tilgun!»

«Kuskohast?»

«Mis tilgub?»

«Kui ma seda isegi teaksin. Üks reis täitsa lige... Issver!! Piim!!»

«Nii vali tamp, et pigistavad naistest piima välja!»

«Jätke oma jõledad naljad!»

«Ma niisama ju...»

«Jätke, ma ütlesin. Kelle piim see on? Kelle?»

«Mo oma.»

«Teie?!»

«Jah. See oli mo piim. Ma pidi Liivile piima viima... Liivi mo tütar.»

«See pole minu asi. Aga minu sukad te maksate kinni!»

«Ma tahtsi ää minna. Teep lase jo... Näedsa, nüüd oo torbiku sang ka veel katki tõmmatud.»

«Minu sukad maksavad rohkem kui teie sangad ja torbikud.»

JÜRI TUULIK

«Ma pea siis kohe maksuma. Ma lähe minema... Palju teitel kahju oo?»

«Jätke see jutt!»

«Ise te jo ütlesite...»

«Jätke juba!»

«Võlgu mina äi salli.»

«Olge vagusi ja ärge porisege!»

Niiviisi see asi küll äi lähe. Keigi kuuldes kuulutatakse mind võlg-laseks, ja kui mina taha ausalt kahju ää tasuda, äi tehta änam väl-jagid. See pole kellegite tegu! Keikide ees mind nõnda äbisse jätta! Mina pole soole meelega paha teind. Ma ainult tahtsi siit välja. Miks te siis äi lase mind kenasti minna? Maap lähe jo kuskisse maju põle-tama, ma taha Liivi juure minna. Aga nüüd tehakse veel petiseks! Säh, võta, sii oo viis rubla, osta uied sukad. Võta, võta, muidu arvatakse, et ma tuli Abrukast linnanaiste sukki puruks kratsima kut möni ull kassirajakas. Näed, raha oo sii, võta vasta, mes me sii inimeste silmade all tembutame.

«Ärge toppige oma raha! Ausõna, käib juba närvide peale!»

«Aga ma taha aus inime olla!»

«Olge... kes teid keelab...»

«Võtke siis mo raha vasta. Kaua ma...»

«Olete ikka tõepoolest Abrukast!»

«Olen jah. Ja lähe sõnna tagasi ka.»

«Ammu oleks aeg!»

Paneb kut aeruga vasta kaela. Ja ise räägib veel närvidest. Mes mool, ma lähe tagasi Abruca, käi korra metsas või mere ääres kada-kate vahel, loodus teeb mind uiesti õigeks, aga nee keik jäävad jo siia, ning Liivi jääb nende vahele siia, ommikust õhtani nende vahele, nee keik muudkut muljuvad ning kisuvad teda, küll ihust, küll ingest, kudamoodi ta jõuab kogu aeg vasta akata, väeti laps? Möni ime, kui korraga keik liiga pinguli tõmmab. Viimati läheb ise sammasuguseks kut see sii? Kos selle õnnetuse ots! Enne tuleb pidama saaja, kui ilja oo! Ma lähe siit kohe ää, ma räägi Liivile nee asjad selgeks, mind peab ta ometi kuulma...

Ohh! P-p-uuhh! Inge matab kinni. Ning jõudu pole ka änam. Särk leemendab selgas, kut oleks kuhjatäie einu palava päävaga üles angund. P-p-uuhh! Sõuke treening võtaks Jaan Taltsil ka vöhma välja. Aga mina ole reuma-aige vanamutt. Ja teie keik sii ümber tahate, et ma suudaks sii inimese moodi olla. Äi suuda. P-p-uuhh! P-p-uuhh! Ise näete, et pole änam jõudu. Igi jooseb sorinal otse silmadesse, kisub ümberringi kõik ägasaks... P-uuh, tulgu ette mes tuleb, ise maap saa siit änam välja —

«Teile, palun!»

Keda sii veel palutakse?

«Teile palun! Rujem!»

Ruttu äi saa siit keskid midagid.

«Olete tumm või? Teie — seljakotiga!»

«Mes?»

«Mis te osta soovite?»

«Mette midagid.»

«Ärge tehke nalja. Näete isegi, kui palju rahvast.»
«Pole moole ja pole Liivile siit midagid taris.»
«Rutem! Ütelge rutem, mis numbrit te tahate. Noh!»

«Meitele pole numbrit taris.»

«Kolmkümmend kaheksa on teie number, jah?»

«Jo ta oo jah.»

«Kakskümmend kaks rubla.»

«Misse eest?»

«Kiiremini, kiiremini, palun!»

«Ma taha välja minna.»

«Makske ära ning oletegi väljas.»

«Misse eest?»

«Ruttu-ruttu!»

«Mo rahakott oo sii. Vötke, kui teitel taris oo.»

«Näete, vaadake, kakskümmend kaks võtan täpselt ära. On ju nii?»

«Mhmh.»

«Teie botikud on siin. Järgmine, palun! Kiiremini!»

Uuh-huu! Uuh-huu! Saab ometi öhku ingata. Võtab otse silme eest kirjuks, nõnda lööb värsket öhk pähe... Mes siis nüüd? Oehh! Kut oleks pesumassinast läbi käind. Mes siis nüüd? Mes ma, loll, nendest potikatest oia. Moole pole neid potikaid taris. Ma ole siit isegid ülearu saand: mannerg tühi ning sang lahti, seljakott ühte rihma pidi ripakil kut lastud loom tagumiku peal, jeevel — vati nõöbid eest ää ning ise räsitud, kut oleks vägisi kallal käidud — äbi inimeste ees olla. Näedsa, üks vahibkid joba altkulmu, nägu mossis peas. Mes sa vahid?

«Öudne möll, jah?»

Eks sa mine vaata.

«Teil vedas. Saite oma jao kätte!»

«Jähi ülegid veel.»

«Teil jäi üle? Ausalt?»

«Näedsa, sii nad oo. Võta, kui tahad.»

«Teete nalja?»

«Võta! Mes sa veel vahid! Mool pole neid taris.»

«Kas teil... seljakotis...?»

«Võta ning ole õnnelik. Mool pole rohkem aega.»

«Ma kohe maksan ära.»

«Mille eest? Ma oleks nee nagunii ää viskand...!»

«... Kuhu te ometi lähete?!... Näete, raha on...»

«Ää joose mo kannul kut koerapoeg!»

«Niiviisi ma ei võta vastu.»

«Siis jäta uulitsale. Küll mõni ää koristab.»

«Imelik inime... Ausõna!»

«Mine moost eemale koos oma potikatega!»

«Ma ei oska teid tänada...»

«Mine, mine joba!»

Jah!

Jaahh!

Jaaahhh!

Nüüd istu pussis.

Sõida Roomassaarde.

Mesmoodi ma änam Liivi juure lähe? Aeg otsas. Ja nõnda äi lähe kal Sorgus ning läbi tuuseldud kut tuulde jäänd kana. Kui Liivi söukest ema näeb, saab närvi ataagi. Aga Augustile ütle, et Liivit pold kodus. Sellepärast tõi oma toidulaadungi Abrukasse tagasi. Maap jõua änam ühe päevaga Abrukast Kingisseppa oma tütre juure... Kukkus jo nõnda välja! Ma ole nii viletsaks jäänd? Iga liha läheb ükskord vanaks. Aga meitest, Abruکا inimestest, oo tuhanded tuuled üle käind, üks soolasem kut teine. Meite liha peab valjemalt vasta panema! Meretagune asi ikka meretagune asi! Teisipäe tule uiesti linna. Ömble kodus palitule uied nõöbid külge ning tule. Ning äi vaata siis äi vassakulle äga paremalle, pane otsejones Liivi juure kut emaute kadund talle juure. Laps ootab, ning ma äi tule! Kut mool oleks ükskeik. Kut ma oleks ühe päevaga eadusest tühaks joosnud. Laps ootab, et tema eaks midagid tehakse, aga ma laterda linna mööda kut möni agitaatur. Issand, mes Liivi moost mõtleb, kui äkist teada saab, et ma täna linnas käisi? Mo laps oo ädas, ma ise ole süüdi, aga ma joo restus kohve. Loll südameta vanaeit! See sa oled jah. Nüüd lähed veel valega kodusse tagasi. Kut ep saaks muudmoodi oma sottisid inimestega selgeks. Aja nüüd jah keik teiste kaela! Kut oleks ilm äkist teise külje pöörand. Päike pahu-pidi ning tuuled sappi täis. Lollakas! Karjamaalt kadakas tuua ning vastu tagumikku taguda — see kuluks soole ää, Malli.

Ah joba Roomassaare? Kui ta selle koha peale tehtud oo, siis taap saagid mojal olla. Ronime äga siis pussist välja.

Mes see siis oo?

Udu. Paks kut nott.

Näedsa, kraana ots kaub udu sisse ää. Sillal pole ka lõppu, kut joo-seks udu sees salaja Abruکا. Mes sa ütled! Ommiku oli keik nõnda erk ning klaar et otse kiljus, nüüd üks otsata udumäts. Meretagune asi ikka meretagune asi.

«Kodu äi paista ää, Malli?»

Kes see oo? Ah sadamavaht, Nännu Alleks, endine Abruکا inime.

«So valvamisest oo vähe abi, Alleks. Lased udu igasse poole sisse.»

«Abruکا poolt tuli ja tuleb juure. Keedate Suure Töllule putru, paja kaas pealt ää.»

«Ma arva, et pulmamajas oo tuhlid tulel.»

«See võib ka olla, jah... Mes sooga oo juhtund, Malli?»

«Kudamoodi?»

«Läbi tuulamismassina käind?»

«Ons linnas joosmist vähe.»

«Päris kohe nõöbid eest ää joosnud.»

«Oo või?»

«Oled rohkem takistuse-joosja?»

«Mes nüüd seda, äga... Teisi pole veel näha?»

«Mette ühte inge.»

Mes nad sääl linnas nii kaua vahtivad? Nüüd udu ka veel, söukse paksuga võib mere peal ää eksida et pole asigid. Söida viimati otsaga Ruhnu. Siis oo pulmasöit. Jah. Oleks seda teadand, et nee iljaks jäävad, oleks jõudand kuskis uied nõöbid ette ömmelda ning Liivi juurest läbi joosta. Oleks... Mes sa nüüd änam soiud! Sellest pole sool omal kergem ning Liivil seda vähem...

Oo ikka tihe udumäts küll! Röske ka, nõnda et matab inge. Sügisene udu. Kevade oleks ikka kut pehmem udu, olga küll, et samma paks. Ning teistmoodi mõjub ka. Sügisene udu jätab sind rahulikuks, aga kevadine tõmmab pingule. Nii imelikult tõmmab pingule. Oo nii vaikne äkist, meri äi kohise, mets oo tumm, maailmas pole äkist äi Loode tamikut äga Tulpe liiva, ees oo udu, taga oo udu, üleval ning all oo udu, ning selle udu seest kostvad luikede kumedad ääled, ning oo söuke tunne, et Abruka oo ennast kruusa pealt lahti kiskund, oo öhkus, ning luiged veavad teda edasi, äi tea isegid, koskohta, sest muidu suured linnud äi küsiks kogu aeg nii kumedit ning ärevalt: «Kuhu-kuhu?» See keik tõmmab sind äkist nõnda pingule, kut oleks tõesti so saatus iga etk otsustada: kuhu-kuhu? Rinnus otsekut tarretab ääleta vaikuselt, mes sind nõrgaks võtab, saap suuda vastata luikede kaebava küsimuse peale: «Kuhu? — kuhu?» Saap suuda änam ingatagid, sool oo ainult nii pailu jõudu, et kuulda, kudas udus ekslevad linnud kellegilt vastust saamata ikka aina kordavad, otsekut viimses lootuses: «Kuhu-kuhu?» Kesse vastab . . .? Kesse?

Mes see olga! Pole pulmalistest kippu äga köppu!

Näedsa, pääv akkab ennast alandama, varsi oo pime käe, kos te siis änam sõidate! Söukse paksuga pole Abruka majakast miskit tolku. Aga kumpassid pidid nüüdsel ajal keik valetama. Kudas üldse saabkid kodusse?

Ohoh! Nüüd akvad miskid pasunad linna poolt kostma. Issver! Lõugavad udu sehes, kut oleks tulekahju lahti. Küll see ikka pulmatrall oo! Üks sireen valjem kut teine. Jo see armastus nii tuline oo, et tuleohtu kuulutavad. Terve Roomassaare karjamaa oo autude lõugamist täis. Maa ning meri saab valjust armastusest täada et vähe pole. Pühade vahe!

Jah! Näedsa! Nüüd esimene massin paistab! Teine taksu! Kolmas taksu! Neljas! Viies! Kuies! Seitsmes! Seitse taksut! Pühade vahe! Keik ää ehitud, pärjad külges, lipud ning õhupallid lehvimas, esimesel autul veel nuku ka mooturi peal istumas, käed laiali, kut akkaks lamba tallesid püüdma. Pole ilmas täada! Kos see uhkuse ots! Jeevel! Millas ometi nee ajad oo jõudand nii uhkeks minna?

Nüüd akvad siis taksudest välja ronima. Pruutpaar muidugid keige enne, esimesest taksust. Jeevel, Malli, mes sa sii nüüd vahid kut kummi-puu nurkas, noorpaarile tuleb jo õnne soovida. Paksu õnne eluks ajaks, paksemat veel kut tänane udu. Ma ole täna päris segamini! Mõne lille-õie oleks ikka linnast saand . . . Nüüd mine paljakäsi, ise ka veel raadakas kut rakvere raibe tee ääres. Aga soovimata äi sobi pooleskid. Söuke pääv, ainuke elus!

«Pailu õnne teitele! Pailu-pailu!! . . . jah . . . lilled tulavad takka järele. Pailu õnne, pailu-pailu . . .»

Nõndamoodi. Kenasti jah. Küll see elu akkab teitel minema, nüüd oo algus tehtud. Kos ta pääseb!

«Päris kaua läks teitel see . . . paarimine.»

«Kõik oo kõige paremas korras. Karpunksel!»

Villipalt ikka Villipalt!

«Ja sinu villad oo ka pidulikult üle antud. Karpunksel!»

«Ole sa tuhandest tänatud, Villipalt!»

«K o s o o M a l l i?»

Kesse mind nüüd nii ägesti taga otsib?

«T o o g e M a l l i m o k ä t t e!!»

Timmukse Juula ajab mind taga, pale punane. Ons see nüüd ommi-kust saati punane?

«A h s i i n s a o l e d ! Ä b i t u i n i m e !»

Mes siis lahti oo?

«S i n u p ä r a s t j ä ä v a d n o o r e d v ö i p a a r i m i n e m a t a ! S i n u v i l l a t o r t s u d e p ä r a s t !»

Keik oo jo kordas, jost Villipalt ütles.

«J a o m a l p o l e ä b i a i s u g i d s i l m a d e s e h e s ! M e i e o o t a m e , o r g e s t e r o o t a b , a m m e t n i k o o t a b , p r u u t o o ä b i p ä r a s t m a a a l l a v a j u m a s . A g a p e i g m e e s — p a l u n v ä g a — o o p r o u a M a l l i p e e n v i l l a d e g a — p t ü i h h ! — p e i g m e e s s e i s a b r e g i s t r e e r i m i s e m o m e n d i l k o k k u o s t u j ä r j e k o r r a s , s e s t t e m a , t e m a o l i l u b a n d v i l l a d ä ä a n d a .»

«Villipalt ise jo...»

«O l e v a g u s i ! V i l l i p a l t , V i l l i p a l t ! V i l l i p a l t v ö t a b s ä ä l s a b a s m e r e m e e s t e g a v e i n i , a g a m e i e n e e l a m e ä b i p i s a r a i d . K a s s a s a a d s e l l e s t ü k s k o r d a r u v ö i ä i s a a ?»

«N o o r e d n i i r ö ö m s a d . . . J o n a d i k k a p a a r i p a n d i .»

«M e t t e m i d a g i d p o l e k s n e n d e g a t e h t u d , k u i m i n a p o l e k s t a a l t a k s u g a j ä r e l k ä i n d . K e i g e l ö p u k s v ö e t i n a d o m e t i e t t e . A g a k u i p o l e k s v ö e t u d ?»

«V ö e t i j o !»

«M a k ü s i s o k ä e s t : a g a k u i p o l e k s v ö e t u d ? K a s s a s a a d s e l l e s t a r u v ö i ä i s a a ?»

«A h - s o o . . .»

«S i n u p ä r a s t , s - s - i n u p ä r a s t , s - s - s - i n u . . .»

«V ä h e n d a l a i n e t u s t , k a l l i s ä m m !»

« . . . j - j - j ä ä b v ö i i n i m e s t e ö n n o l e m a t a !»

Tuleb keik, Juula, tuleb keik. Äi jää ükskid önn olemata, kui olema peab.

«T u l e p a a t i , J u u l a ! M e s s a s ä ä l ä n a m n ä ä g u t a d !»

Timmukse Aadu ikka mõistlik.

«M i n a ä i n ä ä g u t a . A g a i n i m e ä i t o h i n i i m ö i s t m a t a o l l a .»

«T u l e , t u l e n ü ü d p a a t i .»

«T - t - t ä n a ö n n e , M a l l i , e t s i n d k r a a n a k ü l g e ü l e s ä i t ö m m a t a . S a o l e d s e l l e k u h j a g a ä ä t e e n i n d .»

Või kohe kuhjaga. Jo ma siis nii paha inime ole. Mo pärast jääb inimeste önn olemata. Jah...

«Ä r a s ö i t !»

Saaks ruttu paati, istuks vagusi nurkas, et inimeste õnnele jalgu äi jääks.

«Ä r a - s ö ö ö i t .»

«A g a m i n u v ä r s k e a b i k a a s a ä i s o o v i u d u s e k s e l d a . K a r p u n k s e l !»

«T ö s t a a g a n o o r i k p a a t i , V i l l i p a l t !»

«A g a m i n u v ä r s k e a b i k a a s a ü t l e b : V i l l i p a l t , k a s m e i t e ü h i n e t e e l ä h e b u t t u ?»

«M e t t e u t t u , a g a l ä b i u d u .»

«V ä i k e v a h e . K a r p u n k s e l ! K e i k t a g a s i ! U u e s t i t a k s o d e s s e !»

«Villipalt!»

«Taksodesse ja restorani. Traallaevastik tasub tormikahjud. Karpunksel!»

«Mes juttu sa ajad, Villipalt!»

«Siin kõneleb perekonnapea. Karpunksel! Keik masinatesse!»

«Villasabas täitsa segi läind!»

«Ma-si-na-tes-see!»

«Villipalt, naine toodakse keigepealt kodusse, mette kõrtsi.»

«Nii kaua oleme kõrtsis, kui klaariks puhub. Karpunksel!»

«Kui iga udu eest kohe kõrtsi joostakse...»

«Te siis äi taha? ...»

«Marss paati, poeg!»

«Te siis äi taha resto-»

«Poeg!»

«Ma kuulen, papa. No... ühesönaga... Karpunksel... Astu siis paati, värsked abikaasa. Läbi udude uude ellu! Karpunksel!»

Löpuks ometi! Jeevel, mool läks ihu uiesti märjaks. Oleks nüüd Villipalt restusse kihutand, siis oleks Juula...

«Otsad lahti! Viinad ning kompassid lagedale!»

Ole sa lahke, paadimees Oskar ka paraaja sima sisse võttand. Vajub lösakile paati kut pulmamügri. See pole änam kellegid kumpassi vaataja. Aga noh, sii mehi küll, merd tundvad keik. Näedsa, Valvase Peeter lähebki ise rooli. Oskar, see vajub öndsalt pulmaliste keskele, silmad kinni ning nagu muikus, ise röögib iga paari minuudi tagant: kibe! Jo mõtleb, et joba pulmalaudas istub...

Äi, äi, moole pole küll mõtet pakkuda. Teate küll, et ma pole elu aeg tilka suhu võttand. Ma anna kohe pudeli edasi.

«Malli! Nii äi saa!»

«Noorpaari äi tohi solvata.»

No ea küll, ma pane siis moe pärast pudeli uiesti suu peale. Aarald, pörguline, mes sa mängid! Kos tõstis pudeli põhja äkist nii kõrgesse, näedsa, tuligid moole midagid suhu. Kos ma selle nüüd suust pane?

«Neela, Malli. Neela!»

«Katsu sa noorpaari peale sülitada!»

Issand, nüüd neelsi küll alla! Akka veel joodikuks ka.

«Kena oli! Maigutab veel! Vaadake, kudas Malli maigutab!»

«Teite terviseks, Eleena ning Villipalt.»

«Nüüd oo küll: terviseks! terviseks, aga kui õige aeg oli...»

«Mes sa ometi, Juula!»

«Laulu minu värsked abikaasa terviseks! Laulu!»

«Ei ole meite teedel versteposte valgeid...»

«... ja vaikne sadam mind äi meelita!»

«Kellel kaluri verd ja kes armastab merd,
äi see merd ial jätta äi saa! Karpunksel!»

Kos sa saad merd jätta, kui meri sool veres oo. Kes lähebki veest kaugemale, aga veri toob tagasi. Mesmoodi sa metsas elad, kui sool oo kajaka kisa vere sehes. Sool tuleb veri ää vaheta, kui tahad merest

kaugel elada. Nüüdsel ajal oo see muidugid võimalik, arstid teevad inimestega kõik tükid ää, jube mõelda. Mes nõnda edasi saab...

«Kellel kaluri verd ja kes armastab merd,
äi see merd iial jätta äi saa!»

Jah! Ütelgu Liivi mes tahes, aga poisi ma too ta käest Abruca. Ütelgu mes tahes! «Laps äi arene Abrukas.» Mes koht see Abruca oo, et sääi laps äi arene! Vanasti arenesid, aga nüüd äkist äi arene. Nüüd oo siis meri ää pleekind. Pikanina tee oo umbe kasvand. Säinad änam äi mängi Kassina liiva peal. Kevade pole änam rüsisid Üljesteh rahu kivide otsas. Jaanipäeva ommiku pole änam kastet maas. Pole änam kurekellased, kust laps nisasooja piima joob. Abruca mets oo nii tühi, et ükskid lind äi vidista tõusu ajal. — «Laps äi arene Abrukas!» — Too poisi ää jah! Kas või vägisi too poisi linnast ää. Praegast kasub talle veel midagid südamesse. Kui nüüd äi too, jääb eluks ajaks lahjaks. Jah.

«Malli...»

«Meh?»

«Mes siis Liivil ka uieemat?»

«Ei... ikka endistviisi... kenasti jah.»

«Või nõndaviisi...»

«Mes siis pidi uieemat olema?»

«Ma niisamma. Sa söukest nägu.»

«Möukest?»

«Kut oleks Liiviga karupidi kokku läind. Nööbid sool ka ripakil!»

«Pole mo näul äda midagid.»

«Kohkund näuga oled, Malli. Kut kurjategija.»

Kurjategija...

Kurjategija?

Kas Liivi pärast?

Südamest palge oo lühike tee. Muidugid Liivi pärast! Ta ootab praegast veel. Ootab abi. Muidu poleks jo kirjutand. «Ema, sa pole mo vasta kunagid ükskõikne old.» Täna ööse ömble palitule uied nõöbid ette, paranda seljakoti rihma ää ning omme ommiku lase Augustil ennast uiesti Roomassaarde tõsta. Liivi äi jaksa oodata oma nõrkade närvidega. Iga minuut sööb närvi õhemaks. Söukest inimest oo vaja oida! Kesse oiab, kui ma sii ole?... «Kut kurjategija...»

Kas pole siis veel Abruca?

Peaks jo olema joba Abruca.

«Kellel kaluri verd ja kes armastab merd,
äi see merd iial jätta äi saa!»

«Karpunksel!»

Kudas siis pole veel Abruca? Ons meeste kumpassid õiged? Oskar ise magab lääbakil kut vana koer päikse käes. Vaada, kui kihutame järsku Abrukast mööda, katsu sa siis veel Abrukat selles udusuppi üles leida.

«Peeter, kas me äi peaks mette kohal joba olema?»

«Sa näed jo, Malli, et me pole veel kohal.»

«Kellu järgi peaks olema.»

«Täna äi söideta kelluga. Täna söidetakse kompassiga.»

«Ning kompass näitab õiget eluteed moole ning mo värsketele abikaasale. Karpunksel!»

«Pole ta sool veel õige!»

«Eldus küll, kui nüüd ää eksime. Tuhlid jahtuvad kodus ää!»

«Täna äi tohi eksida. Mõttele, kui pailu toitu valmis tehtud!»

«Kui see keik apuks läheb!!»

«Siis läheb kogu meite värskete abielu apuks.»

«Villipalt, ole mõistlik, palun.»

«Aga mis nad siis räägivad, et kõik läheb apuks?»

Lööpige, lööpige. Aga me oleme tõesti Abrukast möödas. Nüüd saab jo tund aega sõidetud, peaks ammu sildas olema. Näedsa, veab joba vägisi pimeks, siis pole nalja natukestki. Meep saa jo ometi lõputa sõita. Olga udu küll lõputa, aga meitel oo jo oma kodu. Me pole mõned udus ulkujad. Kos me siis niiviisi lähme? Sõidame tunni, kaks, kolm, sõidame terve öö, aga udu äi lähe laiail, udu äi kuula inimeste juttu, udu oo tumm ning liikumata, sõidame päeva, sõidame teise, pole mis-kiit maad vastas, ainult lõputa vesi ning lõputa udu. Kas tõesti tuleb nüüd terve elu niiviisi sõita, nägemata maad ning taevast, aina sõita, kas oo lootust või mette, ikka udus ulkuda, ilma et ühtegid Abrukat vasta tuleks? Mille eest moole söuke karistus? Kas tõesti Liivi eest? Aga ma lähe jo tagasi! Ma lähe kohe, kui jõua. Ma äi jäta teda üksinda. Ausõna, ma äi jäta inimese last üksinda.

«Asi pole õige, mehed.»

«Viite meitid Vilsandisse.»

«Kas või Vinnipeeki oma värskete naisega. Karpunksel.»

«Asi pole õige, mehed!»

«Äi ole jah!»

«Ajage Oskar üles. Tema tunneb oma kompassi paremini!»

«Oskar!»

«Oskar, kurivaim!»

«M-mmäh? Abrukas või?»

«Me oleme ää eksind.»

«Pole võimalik. Minu kompass äi valeta! Pailu kellu näitab?»

«Pool kuus.»

«Mis kellust sõitma akkasime?»

«Veerand viis.»

«Siis te olete kõik ühed oinakotid!... Andke rool siia! Oinakotid!»

«Mes sa nüüd sõimad. Vaada, misuke udu...»

«On veel umbsemaid udusid... Malli, ää tõina. Missepärast sa nüüd vesistad, Malli!»

«Äga maap vesista, aga... Meretagune asi...»

«Mes sellest, et meretagune!»

«Meretagune asi... pole kerge...»

«Sellepärast ongid meretagune, et pole kerge. Rool ringi! Ja ühe valuga Abrukasse!»

Viivi Luik

KODU

Suured kased on jälle meeles.
Nendest tehakse halge.
Päike tõuseb ja päike veereb.
Nüüd on varakult valge.

Osta kaks kimpu kannikesi.
Nüüd neid müüakse juba.
Valgustagu nad kahekesi
sinu pimedat tuba.

MAATEADUS

Mis tähtsust on ilmakaartel,
lumi ei jäänud maha.
Puupaljastelt läänesaartelt
lendu lähevad hahad.

See tuul ei tee muud, kui puhub
ümbes Helsingi linna
ja nii kurja ilma puhul
tõusevad taksohinnad.

On pimedal ulgumerel
muudki kui hõbekalad.
Kui mitmel radarikerel
keerlevad ilmatalad?

VIIVI LUIK

*

Pajud on urvas juba,
hõbedased ja valged.
Kui tuled pikast talvest,
siis on sul klaasist palged.

Ehk paistab nendest läbi
see, mis sa teed ja tunned?
Mälu on külm ja valge
pestava laega tunnel.

Kes tunneb elu rohkem,
sellel on rohkem häbi.
Mine või hambad risti,
aga sa lähed läbi.

KORTER

Väljas tuuline ilm on praegu.
Kes see akna on lahti jätnud?
Vahtrad õitsevad ilmaaegu —
oleks ükski nad meelde jätnud!

Kuivab hoovi pääl nõõril linu,
köögiaknasse taevas paistab.
Tulbikimp tõstab külmi ninu,
õige teraselt tube haistab:

lauad, peeglid, raamatukapid,
kõigi seinte pääl suuri pilte.
Kohvreis mõned villased lapid,
vanu valgeid pudelisilte.

Tummstseene ning vähe lootust.
Tunded aeglaselt pragunevad.
Põrand naksub. Ning vastu ootust
aknas ikka ja jälle kevad.

LAUPÄEV

Miski ei lähe meelest.
Kõigel on oma koht.
Üks räägib kangapeelest,
teine on tolm ja toht.

Vanadel inimestel
meeles on surnuaed.
Pika kevade kestel
läbi tilguvad laed.

Jälle see lumi läheb.
Päike käib üle toa.
Hommik tõi märgutähe —
maha pillatud noa.

Mõni ehk tuleb käima —
sauna sai pehmem viht.
Poest toodi värsket räime.
Õösel valutas piht.

LUMI

Mina ei armasta lund.
Lumi on liiga jäine.
Lumi sajab ja sajab.
Lumi on hallipäine.

VIIVI LUIK

Pärast on maastik valge.
Valge ja väga tühi.
Kuuseoksad on trepil.
Lumiseid jalgu pühi.

Kuuseoksad on maas ja
akna pääl põleb tuli.
Taevas läks paksu pilve.
Lumi säält maha tuli.

Ikka on mõni laps,
kes lumes saab kelgusõitu.
Kõik see on nõnda kaugel.
Kauge ja kurvavõitu.

Heino Tominga

KUULDEMÄNGUVÕISTLUS

Kuulutati välja kuuldemängude võistlus.

Kuuldemänge on palju, häid aga vähe: puudus on just niisugustest, kus madala valulävega kirjanik, arvestades raadiodramaturgia spetsiifikat, tungib ühiskondlike probleemide sisse, näeb kaugemale ja sügavamale kui tavaline publitsist.

Massikommunikatsiooni vahendusel minuni jõudnud sõnum nõudis: Valmar-Raimund Vemps, neljakümne aastane insener-ökonoomist, proovi oma fantaasiat, intellekti, annete ja võimete ulatust. Ja ma ei saa teisiti, kui pean proovima. Kaine mõistuse ja Maarika kiuste. Maarika arvates on šansse üks kahekümne vastu; ebamõistlik tegu nagu kvartalipreemia kulutamine loteriipiletite ostmiseks. Neid on küllalt ostetud, aga tulemus — ikka ja ainult rublased seeriavõidud.

Kui üldse kirjutada, võib-olla hoopis telenäidend? Kes kuulavad kuuldemänge? Lamavad haiged. Naised juuksuri juures. Need, kes elatuvad teiste vaimulaste retsenseerimisest. Telelavastust vaatab kogu garaažiehitajate kooperatiiv. Just nimelt: tundku natuke kadedust. Miks ainult meie peame kadestama? Nende hulgas pole ühtegi, kes oskaks komadega kirjutada, rääkimata bilansi seletuskirjast.

Mina oskan. Nii hästi, et saamatus rikkis elektrivärgi kordaseadmisel on Maarika meelest kümnekordselt hüvitatud.

Sõandasin kahelda, kas nii madalail ajendeil kirjutatud telenäidendist tuleb midagi head. Haltuuregijaid jätkub minutagi. Maarika arvas, et kui ma ainuski kord elus julgeksin teha midagi ebamoraalset...

Kõige tähtsamast ei saanud Novella kuuldes rääkida. Maarika kardab läbikukkumisega kaasnevat depressiooni ja uinuti üledoseerimist. Mitte nii hirmsat nagu juhtus Jack Londoniga, aga kuidas seletada Novellale, miks isad magavad lastest kauemini.

Nii nagu töö juures ei saa lõpmatuseni valetada, et öösel tegi neeru-liiv valu.

Novella ei tea, miks terved inimesed söövad tablette. Ei tea sedagi, et sai oma nime kaheksa aastat tagasi novellivõistluse auks ja saadud honorari eest ostime külmutuskapi, mille vaikse undamise saatel on hea und oodata.

Maarika meelest pean vaimset tervist säilitama päevani, mil Novella

HEINO TOMINGA

nõustub hakkama võtmelapseks ja tema saab tööle minna — siis vahe-
tame lukusüdamiku ja ostame Novellale käekella.

Kui peaks juhtuma kuuldemänguvõistluse-ime, muutun nooreks ja
terveks, suur rõõm lahustab uraadid, silmad ei väsi numbritest, selg ei
valuta ja ma saan hommikuti võimelda koos Novellaga. Muutun amet-
konna parimaks ökonomistiks ja minu aruandeid seatakse eeskujuks.
Kuuldemäng kandub Ruhnu kaluriteni, seda jälgib pealinn ja perifee-
ria, igavlevad majakavahid elavad kaasa minu kangelaste saatusele.
Kõike võib juhtuda. Mind kutsutakse loomingulisele kohtumisele ja
küsitakse: «Seltsimees Vemps, mida teie isiklikult peate meie kirjan-
duse suurimaks puuduseks?» Vastaksin siis julgesti ja kõhklemata:
«Minu meelest on töönimese rõõmud ja mured ammendamatud nagu
aatom, ja kui räägime aina vana hea realismi aegumisest, määrame
ennast kirjanduslikule leukeemiale!»

Kui ainult julgust jätkuks, sest nii äärmuslik hinnang võib seada
kahtluse alla minu harituse.

Maarika ütles, et peab Novella sukkpükse nõeluma. Mina unistasin
pesupäevast. Sorteeriksin särgikesi ja püksikesi, tsentrifuug undaks ja
mõtted oleksid vabad. Kadestan maalreid ja krohvijaid. Eriti krohvi-
jaid, sest nad teenivad minust kaks korda rohkem ja nende mõtted
uitavad oma teed.

Insener-ökonomisti mõtted ei ole kunagi vabad.

Oleks veel, et tõeline, diplomeeritud insener! Mina olen praktik.

Novella viriseb. Matemaatika vihikus on kole tindiplekk. Ta ei suuda
rahulikult istuda, vehib täitesulepeaga — nüüd tuleb leht välja rebida
ja uuesti ümber kirjutada, muidu alandatakse hinnet. Minu meelest on
neli miinus lapse vihikus täitsa talutav.

— — —

«Pea meeles,» ütlesin Novellale, «siin on reegel: summa ei olene lii-
detavate järjekorrast. See tähendab, et kaks pluss kakskümmend neli
on niisama palju kui kakskümmend neli pluss kaks.»

«Ma tean...»

«Miks sa tunnis ei teadnud?»

«Segamini läks.»

«Kuidas saab nii lihtne reegel segamini minna?»

«Läks, noh! Mina ei taha enam matemaatikat. Tahan võimelda!»

«Kui sa homme reeglit ei tea, jääb «Nurr» ostmata.»

«Siis ostad «Annekesel!» Kui sina ei osta, ostab ema.»

«Ma keelan emal maiustuste ostmise! Mis see olgu: niisugune raha-
raiskamine! Köht jääb ka kinni.»

«Joon jessentukiid number seitseteist, ja läheb jälle lahti.»

«Ütle, kuidas kõlab reegel summast ja liidetavate järjekorrast!»

HEINO TOMINGA

«Kust mina peaksin teadma, kui ei ole õppinud?»

Sellest kõigest ei saa ju kuuldemängu; miks pean ma Novella kõrval istuma? See on ebapedagoogiline, ja laps ei harju iseseisvalt töötama. Tean seda, kuid ometi istun. Muidu istuks Maarika, ja temal on nõeluda terve virn sukkpükse.

Miks ei saa sellest kuuldemängu?

Õeldakse, et mage, lääge, igav ja hall. Mille poolest on kriminaalkuuldemängud paremad? Raamatupidamise naised armastavad neid. Pool tundi enne töölissöökla šnitslite söömist. Vahelduseks arvude akrobaatikale. Meenutuseks, et peale revidentide ja arhivaaride on olemas mehised tšekistid, kavalad sulid, hulljulged kontrabandistid, kes nupukalt peidavad narkootikume.

Novella võttis punase hula-hula rõnga ja hakkas seda ümber keha keerutama. Temal õnnestub see kolmkümmend korda. Minul mitte ühtegi. Rõngas langeb lihtsalt maha.

«Isa, kas mind lastakse olümpiamängudele?»

«Ei lasta. Sellepärast, et sina ei armasta matemaatikat.»

«Miks ma pean matemaatikat armastama?»

«Sellepärast, et matemaatika on kõigi teadmiste ja tarkuste alus.»

«Isa, ma tahan õppida poksimist!»

«Tüdrukute jaoks on iluvõimlemine.»

«Miks mind ei võetud iluvõimlejate rühma?»

«Sellepärast, et oled suure kasvuga.»

«Aga miks neid võeti, kes ei oska silda lasta?»

«Kust mina seda tean.»

«Kas mind laululapseks võetakse?»

«Ei tea. Sina tahad ainult Heidi Tammet ja Jaak Joalat.»

«Lastelaulud on liiga titalikud!»

— — —
Õeldakse, et hall, veniv, mage, tüütu, lääge, argipäevane; proosaline toksimine, olmeline kõrrekoorimine filosoofilise sügavkünni asemel...

Kakskümmend neli pluss kuus võrdub kolmkümmend viis miinus igrek? Novella pingutab ajusid. Uued õppekavad püüavad arendada mõtlemisioskust. Kõik on hea ja õige: kella kümneks saame õpitud, seejärel tuleb hambad pesta ja magama minna, mänguaega ei jäägi.

Laste eest mängivad täiskasvanud.

Kuuldemängu teema? Just nimelt!

«Isa, ütle, kumb on valusam: kooliarsti süstal, või kui poksija kõigest jõust näkku virutab?»

«Minu meelest ei ole kumbki eriti valus. Tõeline valu on siis, kui isa kirjutab suure-pika kirjatöö ja seda ei taheta trükkida.»

«Aga kes käsib sind nii halvasti kirjutada? Oma süü!»

HEINO TOMINGA

Maarika ütleks vist, et mida mehed üldse teavad valust. Novellagi teab rohkem, sest temal opereeriti kurgumandlid.

Lõpuks jäi Novella magama.

«Maarika, kas sina usud minu kuuldemängusse?»

Maarika püüdis näidata, nagu usuks, kuid ega ta eriti uskunud.

«Tead, mida nõuab kuuldemäng?» kiusasin oma unega võitlevat naist. «Täisverelisi karaktereid ja ladusat dialoogi. Kõik minu õnnestumised on seotud karakteritega.»

«Neid ei ole ju teab kui palju... oh issand, kuidas tahaks magada! Hommikul tuleb vara ärgata, Novella koolipluus on triikimata.»

Maarika ei mäleta, et me millalgi oleksime istunud raadio ette kuuldemängu kuulama. Mina isegi ei mäleta. Ei, siiski! «Konstantin Zaslounov» viiekümne kuuendal aastal.

Alguses arvas Maarika: kui oleks transistorraadio, mida saab kaasa võtta aiamaale ja vannituppa, asetada kööki gaasipliidi kõrvale. Ostsime transistorraadio, kuid kuuldemängud jäid kuulamata. Me isegi ei häbenenud oma võõrdumist raadiodramaturgiast, vaid vaatasime televiisorit.

Maarika ei keela mind kuuldemängu kirjutamast.

Laste eest mängivad suured.

Kogu meie osakond mängib finantsplaani koostamise mängu. Alguses baasiperioodi analüüs, mis kestab kaks nädalat. Urime raamatupidamise kululahtreid ja teeme järeldusi. See on teatud määral mõttekas tegevus. Vähemalt teame, kui palju kulus paberimäärijate palkadeks, kui palju kõrgemate instantside ehk haldusaparaadi ülalpidamiseks.

Päris mäng algab siis, kui nuputame põhjendusi, et kasumiplaani vähemaks kaubelda, ja tänu minu sõnastamisoskusele õnnestub see peaaegu alati. Aasta lõpus oleme hädas ülemäära suure kasumi ärasetamisega. Tuleb ajud tööle panna, kõik toodangu struktuurinihete kaela veeretada — teen seda niisama osavasti kui aasta alguses, võibolla paremini, sest kogemusi on juurde tulnud. Lõppkokkuvõttes oleme heade näitajatega ettevõtte, tubli töökollektiiv, meil on rändlipud ja aukirjad, stimuleerimisfond ja ilus soome saun metsajärve kaldal.

Usume puhtast südamest, et paremini töötada on lihtsalt võimatu. Meil on imetäiuslik brigaadidevahelise sotsialistliku võistluse juhend, mida on tunnustatud ka ajalehes; artikli koostas minna ise ja direktor kiitis heaks.

Meil on tore fotostend ja satiirileht, pilkame armutult viilijaid ja joo-

dikuid, meil on spordi- ja kalastamissektsioon, bridžiklubi, viktoriinid kohvi ja konjakiga.

Sportlased spordivad ja kalamehed õngitsevad, naised heegeldavad ja mina nuputan ürituste plaane; kõik oleme rahul ja rõõmsad, et oskame nii hästi töötada.

Aastapreemiate jagamine annab igäihele meist võimaluse näidata ennast halvimal küljest. Kui jagame võrdeliselt palgaga, on vana Reinop nõrkinud: ikka ja alati eelistatakse suurepalgalisi. Kuhu jääb ühiskondlike fondide osatähtsuse kasv, miks ei hüvitata paljulapselisi ega arvestata reaaltulu ühe perekonnaliikme kohta?

Kui jagame võrdselt, kibestub direktor, sest tema langetab iga päev tähtsaid otsuseid, mille mõistmiseni ei küüni mina ega Reinop; just tema on kapten laevas ja leiab alati õige kursi, muretseb meie kõigi eest, näeb, kuuleb ja mõistab kõike.

Mina aga tahan Reinopist rohkem saada, sest kui tema tukkus oma haige maksaga polikliiniku ooteruumis, tuli minul koostada saematerjalide spetsifikatsioon, ja pealegi pean Novellale ostma uue nailonjope.

Kuid see kõik on igav, mage, hall, veniv, tüütu, olmeline kõrrekoorimine filosoofilise sügavkünni asemel. Kui mälu mind ei peta, kuulub see kena ütlemine Hando Runnelile.

Ükskord otsustas keegi isehakanud meedik doktor Sokrates Pankreas asutada süümehaigla. Kujutlen teda üksildasena kõndimas viletsasti asfalteeritud kõnniteel ja pomisemas mõistmatuid sõnu: «Unitöbi ehk laiskusconditese destruktiiivne vorm, halturiit, protokoliit... pretendiit ehk preemiate õngitsemine kahtlaste vahenditega... blufografomaania ehk kõrgete instantside petmine kavalate seletuskirjadega...»

Idee tekkis siis, kui vana Reinop luges minu aruannet ja ütles: «Kesse muu koera hända kergitab kui koer ise!»

Vana Reinop ei taipa, et töökollektiivi elujõud avaldub võitluses näitajate eest. Doktor Pankreas on veel piiratum: ei tea kvartali kui ajaühiku tähendust, tahab ravida haigusi, mis ei esine tervishoiuainestee-riumi poolt kinnitatud nimekirjas...

Kuid see ei ole juhmus, vaid suur ja üllas kodanikumure, püha sõda bürokraatia vastu, ja mu kangelane püüab puhastada mindki meie osakonna rutiinikõntsast.

Edasi: doktor Pankreas palkab ametisse noore assistendi Maarika-Novella Väntrakella...

Pea tööle hakkama. Vitriiniklaasi vajadus kolmandaks kvartaliks, anodeeritud alumiiniumi vajadus neljandaks kvartaliks...

Siis on tööpäev lõppenud ja ma sõidan koolimaja juurde. Trammis mõtlen: kuidas on ikka lood doktor Pankrease kodanikumurega, mitu

protsenti anda talle inimpõlgust, kibestust, kadedust, mõttejäikust, reaalsuse mittemõistmist...

Edasi — et Novella ei unustaks võimlemissusse garderoobi, et kurgualune nõop oleks kinni, ja need teised Maarika õpetussõnad.

«Isa, lähme kommipoodi!»

«Ei mingit maiustamist! Koolist minnakse otse koju.»

«Aga minul on täna kaks viit!»

Kui nii, siis võiks tõesti minna, viisi ei saada iga päev. Ostame väikese šokolaaditahvli, Novella sööb selle trammis ära, nii et ema ei teagi. Meie ühine saladus.

Maiustuste osakonnas on pikk järjekord. Hulk mehi, naisi, koolilapsi. Kõigil on palju soove: sada grammi «Kuldkalakesi», kolmsada kamaatoonikesi, viiskümmend grammi trühvleid... Kui Novella suudaks olla lobisemata, võidaksin kümme minutit mõtlemiseks.

Niisiis: süümehaigla. Muidusööjate raviks, paberihingede väärindamiseks. Puhtus ja kord nagu tavalises haiglas, kuid söömine ei tohi olla nauding, toitelahus manustatakse *per rectum* ehk toiteklistiirina... Väga vaimukas, imetore, kes oskaks küll selle peale tulla!

«Isa, sa ei küsigi, mille eest ma viie sain?»

«Mille eest siis?»

«Lota eest.»

«Mille eest?»

«Loodusloo eest, noh! Kuidas sa ei taipa? Rääkisin sügisestest põllutöödest.»

«Sa ei ole ju eladeski põldu näinud.»

«Polegi vaja näha! Õpiku järgi. Sügis on põllumehele töörohke aeg. Need, kes kevadel ja suvel hoolsasti töötasid, koguvad nüüd rikkaliku saagi. Põllule sõidavad võimsad kombainid, mida juhivad targad ja osavad mehhanisaatorid. Nad teevad sügavküüni, et kevadine lumefesi saaks maasse imbuda.»

«Vale! Kombainid ei tee sügavküüni.»

«Traktorid, noh! Mul läks segamini.»

... nii ravitakse mehemürakaid, kelle tööjõudlus väärriks sandikese supilurri, ja assistent Väntarakell rehkendab nende raisatud töötunde...

«Isa, ma ütlesin ju, et traktorid teevad sügavküüni!»

«Kõigepealt tuleb vilja lõigata ja terad välja peksta.»

«Meil oli täna jube hale söök! Kartulid soustiga ja kala.»

... nad suunatakse sadamasse heeringatünni veeretama — käsitsi, telferkraana ja autolaadijata...

«Isa, miks nad toovad koolile mereahvenaid? Miks ei tooda sardiine?»

«Iga kartuli, iga leivasuutäie pärast näevad põllumehed ränka vaeva!»

Kümme korda rohkem kui mina oma paberimäärimise ja sina oma matemaatikaga.»

«Aga isa, kes käsib sind paberit määrida! Kirjuta korralikud ja selged numbrid!»

«Vahel juhtub nii, et kuum päike kõrvetab kogu viljasaagi, ja siis on meie kodumaal rasked päevad.»

«Isa, teeme nii, et kummagi viie eest üks šokolaadist medal!»

«Kui mina olin koolilaps, ei olnud poes ühtegi maiustust. Müüdi ainult puukingi ja saksa pommilennukite fotosid.»

«Vaata, isa, kui palju kooke see paks tädi ostab!»

Paks tädi ütles, et Novella on halvasti kasvatatud. Mina ei vastanud sõnagi. Trammis, kui Novella šokolaadi mugis, tänasin mõttes doktor Pankreast: oled tore vanamees, aitad säilitada autori hingelist tasakaalu — tasuks annan sulle virinhalvatute palati, kus paksudele tantadele tehakse saleduskuuri. Jahvatagu siis veel, et kaubamajas pole seda-teist, et pole isegi õigeid pedagooge... jahvatagu niikaua, kuni tuleb doktor oma süstlaga.

Nii kasutasin ma Novella šokolaadisöömist ja unustasin küsimast, mille eest ta sai teise viie.

— — —
Täna on Maarika kord õppida Novellaga. Minu päralt on köök ja köögilaud, võin suitsetada ja pean valvama künneliitrist pesupotti gaasipliidil: pesu saab pestud ja suur töö kaelast ära, kõrvalproduktiks on kuuldemäng embrüonaalses olekus.

Maarikal on raskem, sest Novella ei kuula sõna ja kipub kööki.

Loen pesupulbripakendilt: valge ja kirju pesu vajavad erinevat töötlemist, kunstkiudesemeid üldse mitte keeta... nii nagu süümehaiged tuleb paigutada eraldi palatitesse. Kuni vesi soojeneb, võin rahulikult mõelda.

... ja kui palju on meil süümetõbiseid! Doktor Pankreast võib võrrelda Kochi või Pasteuriga, ta säästab rahvamajandusele miljoneid rublasid... Kõik on veel rahulik, sest ta koostab alles haigla põhimäärust...

Nüüd valan kogu potitäie pesumasina trumliisse, käivitan mootori ja ootan, kuni kuuldub automaatlüliti plöksatus.

Novella öösärgi käised on läbi põimunud minu aluspüksisäärtega, suur froteelina seob nad ühte puntrasse.

...doktor hakkab tegutsema. Hospitaliseerib inimesi isikliku diagnostika alusel: nende hulgas on ökonomiste, finantsiste, arhitekte, isegi üks egotsentrismi krampides tõmblev poet. Ei arvesta oma tegevuse majanduslikke ega sotsiaalpsühholoogilisi tagajärgi, ja konflikt on sõlmmas.

HEINO TOMINGA

Varsti avastatakse, et doktor on isehakanu, pole tal meediku diplomit ega teaduslikku kraadi . . .

Hakkan särgikesi ja püksikesi tsentrifuugi laduma ja peatun mõtte juures: tsentrifuug mahutab tühise osa trumlitäiest, niisama väikese osa, nagu kuuldemängu autoripoognate arv minu probleemistikust.

Novella jättis koolitöö sinnapaika ja tuli tsentrifuugimist vaatama. Kergitasin plastmasskaanekest — vaadaku, kuidas pesu tiirleb, ärgu ainult sõrmega katsugu!

«Isa, eks ole naljakas: iga asi on ise värvi ja mustriaga, aga kui keerlema panna, on kõik ühteviisi valge!»

«Tubli laps, avastasid omal käel tähtsa optikaseaduse! Ajarataski tiirleb nagu karussell, päevad ja tunnid mööduvad kiiresti, varjundid ja nüansid jäävad märkamata.»

«Mis asi on nüanss?» küsib Novella.

«Nüanss? Näiteks siis, kui ema unustab mannaputru segamast, tekib talle kõrbenud maitse ehk nüanss.»

Maarika ja Novella hakkasid magama sättima ja minule jäi veel tunnike nokitsemiseks kuuldemänguga. Täna, just nimelt täna pean jõudma kulminatsioonini!

. . . kõik need süümehaigeteks diagnoositud ühinevad vastuhakuks: irvitagem imearsti, itsitagem isehakanut, torpedeerigem torkurit . . . jätkem ta süstlata, rebigem seljast valge kittel! Assistent Maarika-Novella Vätrakell kirjutab lahkumisavaldust.

Nüüd olen ennast selleks korraks ammendanud, päevatöö on tehtud. Koristan kööki. Kunsti köögipoolt nii otseses kui üle kantud tähenduses.

Mulle anti käsk koostada kolm iseloomustust. Esiteks — noortöoline Avo Tarem: eestlane, parteitu, vallaline, haridus kaheksa klassi.

Ivan Novikov ja Rein Jürme, üks venelane, teine eestlane, samuti noortöölised ja kaheksaklassilise haridusega.

Direktor unustas lisamast, milleks ja kelle jaoks.

Püüdsin anda oma parima. Igaühel neist on oma nägu, tahtsin seda sõnadesse seada. Avo on priske, valkjate juuste ja vistrikulise näoga, aravõitu, natuke saamatu, teeb meelsamini üksluiset tööd, õpib õhtukoolis kolmedele.

Ivan unistab «Jawast». Õhtukooli saab teda ainult nii, et pane traktorile tross taha ja lohista.

Reinul on palju pruute, kollased püksid ja elektrikitarr.

Kirjutasin umbes sellises vaimus, minu arust tuli välja kolm portreenovelli. Panin nad direktori lauale kiirete asjade kausta vahele. Möödus pool tundi. Nokitsesin veidi doktor Pankrease kallal. Selleks, et teda ise enesele selgemaks saada. Varsti kutsuti mind kabinetti.

Kõik on õige ja kiiduväärt, direktor isiklikult hindab inimesi, kes teevad oma tööd südamega, alates peamehaanikust ja lõpetades koristajaga, kuid... Kogu see südamesoojus ja ilmekad detailid — pangem nad anodeeritud alumiiniumi tellimiskirja ja nuputagem juurde midagi väga mõjuvat, nii et kõik mõistaksid, kui väga on meile seda kallist metalli vaja. Kui saame, on kvartaliplaani täitmine kindlustatud, võime rahakotid likku panna, sest varsti tuleb preemialaev... Iseloomustused aga — neid nõuab sõjakomissariaat, tavaline formaalsus kutsealuste arvelevõtmisel, ega neid viitsita lugeda, registreeritakse ja pannakse toimikusse.

«Nii on lood,» ohkas direktor, «ja ärge arvake, seltsimees Vemps, et ma teie tööd halvustan! Just vastupidi... Kuid katsume nii seada, et iga asi oleks õiges kohas!»

Katsungi asetada asjad õigeisse lahtreisse. Kõigepealt iseloomustused. «Avo Tarem töötab meie jaoskonnas alates... On sooritanud puusepa kvalifikatsioonieksami, töödistsipliin eeskujulik, kaastöötajatega läbi saamine hea, poliitiliselt teadlik, võtab osa ettevõtte spordiüritustest...»

Lühikese suitsutunni kestel püüan mõelda, kuidas sobiksid Pankrease suhu Artur Alliksaare sõnad: «Sajandite sammudega muutub sõna üha sõnniklikumaks.»

See kuiviklikult krõbe sõnasõnnik on meie osakonna töö ja looming, kodune ja loomulik keskkond... tingrefleksid ja kuuldemängu ehitusmaterjal.

Peaksin doktor Pankreasele andma palati, kus ta klaarib arveid emakeele risustajatega.

Novellal on külaline. Meie maja tüdruk Liia. Käib neljandas klassis ja tema kodus ei sallita nukkudega mängimist, Novellal aga on kakskümmend nukku. Mitte riidest kaltsakad nagu vanasti. Plastmasskehadega, kapronsoengutega, nailonkleitidega, valmistatud Leningradis, Riias, Saksa Demokraatlikus Vabariigis.

Mind kutsuti mängima kooli. Pean olema ulakas poiss, kes rikub korda ja segab tundi, sodib päevikut, teeb kolm miinusest viis plussi, näitab õpetajale keelt, sest Liia on õpetaja ja Novella tahab olla pai-laps.

Nüüd mõistan, miks lapsel peab olema kakskümmend nukku. Muidu ei saaks klassi komplekteerida.

Varsti tüdinesid nad koolimängust. Ladusid heliplaadid kapist põrandale: «Entel-tenteli» plaat pandi kõrvale, koolieelikute laulud ei paku pinget, kunagine lemmik Katrin Kulli Muri-lauluga on minevik. Pio-

neeride Palee lastekoor... Parema puudumisel võiks leppida... ei, jälle titalik, jätame kõrvale!

Lemmikhääled, läikivad ümbrispaberid, tõelised meie aja kangelased, mehised mehed ja kaunid naised. Lapsed unustasid nappu keeramast ja heliplaat hakkas pöörlema vale kiirusega. See oli tõeline avastus! Nagu oleksid nõiad luudade seljas kädistanud. Mida kõrgemad toonid, seda naljakam; Novella kilkas vaimustusest ja Liia plaksutas, nad olid leidnud uue naudinguallika. Nüüd kõlbas ka «Entel-tenteli» plaat, see ei olnud enam titalik.

Kauamängiva plaadi kuulamiseks kulus vähem aega. Pidin häbenema oma umbusku uute muusikaliste elamuste suhtes. Lõpuks leppisin mõttega, et laste intuitsioon on täpsem ja minul ei ole lootust selleni küündida, õigem ja tulusam on mõtelda aastapreemiast.

Tuleks osta uus magnetofon, sest Novella tahab olla Heidi Tamme. Mina oma magusa baritoniga sobiksin Uno Loobiks. Need on meie mängureeglid.

Nüüd aga olgu Liia kena laps ja mingi koju, ema ootab ja Novella hakkab jalgu pesema, homme on uus päev, uued tööd, mängud ja maiustused.

- — —
- «Novella, ole hea laps ja jää tuttu!»
«Üksainus laul veel, eks, isa!»
«Olgu, kuid see jäägu tõesti viimaseks.»
«... Silmad ja suu, ja su naeratus kaunis, iial nad meelest ei läe!»
«Ons see koolis õpitud?»
«Ära sega, isa, nüüd pean otsast peale hakkama! — Üksinda olla ei suuda, silmad mul meelest ei läe...»
«Nüüd aitab, Novella!»
«Üksainus laul veel! — Sa tantsisid ja tallasid mu südamel... Isa, kas sulle meeldib see laul?»
«Mitte just eriti.»
«Aga emale?»
«Vaevalt.»
«Kas selle laulu eest anti auhind?»
«Ei tea.»
«Kumb on parem: auhind või honorar?»
«Minu meelest honorar.»
«Kas sinule ei meeldi laulud, kus armuvalus mehed jõuravad?»
«Lõpeta oma jõuramine ja jää tuttu!»
«Isa, kas sina tahaksid olla Uno Loop?»
«Tahan. Kes meist ei tahaks olla kuulus ja tunnustatud?»
«Isa, oled sa olnud armuvalus?»

«Olen.»

«Aga ema?»

«Ei tea.»

«Midagi sa ei tea! Sellepärast sinu jutte ei trükitagi.»

— — —

Novella lapsemõistus nagu aimaks, kui raske on isal istuda noortekoondises. Kunagi avaldati arvamust: oleks aeg hakata vanu grafoomaane välja selekteerima. Süda hakkas vasardama, kõik nagu vaadakuks minu poole: Valmar Vemps, alati vaikiv suitsetaja, ütle, kes sa oled? Miks ei ole sinul kunagi küsimusi?

Mida peaksin küsima? Kes olid Rilke ja Hölderlin, kelle üle te nii kirglikult vaidlete, nagu oleks asi aastapreemiates? Hölderlini kohta saan andmeid entsüklopeediast, r-täheni pole veel jõutud, kõik see aitab vähe... Nad vist lausa ootavad, et ma ütleksin: «Kunst jaguneb progressiivseks ja reaktsiooniliseks» — ja siis on teada, kes ma olen.

Kõige targem ja tuumakam, mis mul ütelda, kõlaks umbes nii:

«Kallid noored autorid, abiellige võimalikult noorelt! Siis on ämmad terved ja kõbusad, potitavad teie lapsi ja pesevad mähkmeid, teie aga võite lugeda Rilket ja Hölderlini. Neljakümneaastaselt, parimas loomeeas, ei ole te käsist-jalust seotud, vaid saate reisida ja turgutada oma luuleratsut. Jumala pärast: kui soovite haltuuratseda või följetone kirjutada, jätke ämmad mängust välja, sest nad on kallid varandus, kuid ei ela igavesti!»

Maarika kinnitas minu vankuvat usku iseendasse. Mind ei praagita välja, ja kui keegi sõandaks proovida — võtku ma igaks juhuks töö juurest iseloomustus, kus kõik aukirjad ja preemiad on ära märgitud.

«Ütle, et tervis ei luba rohkem kirjutada!»

«Unetust ja neeruliiva ei loeta haiguseks.»

«Mida teile täna räägiti?»

«Mitte midagi erilist, välja arvatud see, et kuulsin ühe targa mehe suust Bernard Shaw' aforismi: «Tõeline kunstnik on valmis pigem laskma naisel nälgida, lastel paljajalu käia, seitsmekümneaastasel emal leivapalukest teenida, kui tegema mingit tööd peale oma kunsti»... Rääkimata tüüp-iseloomustuste vorpimisest, sest seda saab võrrelda vaid iseene kastreerimisega.»

Olgu kuuldemänguga kuidas on, kuid kodus oskan konflikti sõlmida — ongi juba sõlmitud, Maarika on viidud pisarateni.

«Tähendab: sa oled seda mõtet heietanud siis, kui pesid pesu, et minul oleks kergem... siis, kui Novellaga mängisid ja vihikust tindipekki eemaldasid... tööl, kodus, poes, trammis... Mida targemaks sind koondises tehakse, seda rohkem pean arvestama võimalust, et ühel päeval ei ole Novellal isa ega minul meest — isa metsas, saba seljas!»

HEINO TOMINGA

Panin kogu oma veenmisjõu mängu tõestamiseks Maarikale, et see aforism on pigem iroonia ja paradoks kui tõde, et isegi Novella ei võta vanasõnu täht-tähelt. Kõrgeim kunstitõde on inimlikkus, suurimagi kunstniku looming kaotaks kõlajõu, kui selle taga ei seisaks õilis isikus, kes ei jäta last kingadeta ega naist talvesaabasteta.

«Räägime ausalt, Valmar: sina ei ole ju suur, vaid üsna väike kunstnik... Võib-olla mõtled, et meie takistame sind suureks saamast?»

Kinnitasin, et ma tõesti nii ei mõtle, ja selleks korraks jäi Maarika rahule.

Kõrvaltoas laulis Novella:

«Kui isal oli esmakordselt NAK,
siis minul oli esmakordselt makk.

Nak ja makk, nak ja makk
mulle armsad mõlemad...»

See tähendab, et ükskord enne Noorte Autorite Koondise kohviõhtule minekut andsin Novellale mängida vana rikkis magnetofoni. Laps kuulab oma häält helilindilt tohutu põnevusega, ehkki see oli kärisev ja moonutatud. Niisuguse põnevusega, et varsti oli «Nota» trafo läbi põlenud, makk tuli viia remonti, ja nüüd, kui ta parajasti nässus ei ole, mängib päris korralikult.

— — —
«Isa, räägi mulle oma kuuldemängust!» nurus Novella.

Miks ei võiks ma talle rääkida — niikuinii tuleb aeg, kus Novella on minu abiline, mõttekaaslane ja retsensent.

«Vaata, Novella, meie maal on väga hea seadus: igal inimesel on õigus tööle. Kuid iga hea asjaga käib kaasas natuke halba...»

«Ma ei saa aru.»

«Kuula edasi! Meil on tööd nii kerge saada, et keegi ei muretse töökoha kaotamise pärast; mõned mängivad töö ajal malet ja lahendavad ristsõnu, mõned loevad juturaamatut, mõned joovad isegi viina. Need on süümehaiged, ja kui neid ei oleks, muutuks elu palju õnnelikumaks.»

«Edasi?»

«Mõned isad räägivad lastele: koolis tuleb õppida viitele, ei tohi teiste pealt maha kirjutada — ise aga petavad, kirjutavad aruandesse valed numbrid. Need puistavad puru silma.»

«Aga nii ei tohi ju teha?»

«Arstionu doktor Pankreas arvab, et need on haiged inimesed, ja asutab haigla — nii, nagu doktor Doolittle asutas loomade haigla. Viib inimesed töölt otse haiglasse, kus on niisama karm kord nagu ulakate poiste koloonias.»

«Kas doktor Pankreas teeb valusaid süste?»

«Teeb süste ja mõtleb välja muidki nippe, et inimestes südametun-
nistust äratada.»

«Aga miks ta süstib valusasti?»

«Sellepärast, et süümehaigetel on paks nahk ja tuleb kõigest jõust
torgata.»

«Aga kas see lugu lõpeb õnnelikult?»

«Ta ei tohiks õnnelikult lõppeda, sest arstionu teeb palju rumalusi.
Kõik asjad on omavahel seoses ja igal rumalusel omad tagajärjed.
Doktor tahab teha priuhh-prauhh ega aruta asju koos teistega, otsekui
oleks ta ainus tark maailmas. Tagajärjed on natuke naljakad ja kur-
vad. Tead ju vanasõna: seitse korda mööda, üks kord lõika!»

«Isa, kirjuta nii, et ei lõpeks kurvvalt... et ei tuleks segadust ja arst
saaks auhinna... et ei teeks valusaid süste, vaid arstiks kõiki aniisi-
mentoolikommidega!»

— — —
DOKTOR PANKREAS: Seltsimees Vänttrakell, ma vajan haigla põhi-
määruse desinfitseerimiseks piiritusevanni!

VÄNTRAKELL: Vann on, kuid piirituseeta. Unitõbised jõid piirituse
tilgatumaks.

PANKREAS: Jõid piirituse ära? Kuid see on ju vargus! Sisseмурdmine
protseduuride ruumi!

VÄNTRAKELL: Miilitsaorganid ei leia kuriteo koosseisu, sest põhi-
määrus ei nõua ruumide lukustamist.

PANKREAS: Mida ma pean nüüd tegema?

VÄNTRAKELL: Peate vastust andma üheksakümne-aastase juhtiva
töötaja pärast, kes heitis hinge teie operatsioonilaul. Peate astuma
kohtu ette!

PANKREAS: Kuid ma ei tea, mida kohtus rääkida, sest ei ole eladeski
protsessinud!

VÄNTRAKELL: Rääkige nii, nagu tegelikult oli! Asutasite haigla, kuid
personali jätsite registreerimata, ja minu pidev tööstaaž läks vastu
taevast. Väljamõeldud haiguste ravimise ettekäändel eemaldasite
inimesi tootmissfäärist...

PANKREAS: Kuid need ei ole inimesed, vaid unitõbised, ja ühte minu-
taolist doktorit võib rahvas endale lubada.

.....
Nüüd on mu kuuldemäng väärindatud kriminaalse ainekuga, teda
saab juppideks hakkida ja portsukaupa serveerida virgutusvõimlemise
ja vikerkaja vahele, sündmustikku ei limiteeri enam autoripoognate
arv.

.....
HEINO TOMINGA

VÄNTRAKELL: Rahvakohus arvestab teie siirast kahetsust ja kõrget iga, halvimal juhul määratakse pool aastat paranduslikke töid, kuid loodame, et lugu lõpeb teie poolt unitöbisteks diagnoositute tööpäevade kompenseerimisega pluss kohtukulud ja riigilõiv.

PANKREAS: Kuid advokaatide kolleegium mõistab minu õilsaid kavatsusi, ja kui seegi ei aita, tuleb appi kuulus professor Northcote C. Parkinson.

VÄNTRAKELL: Parkinsoni jätame mängust välja. Esiteks: tema on ametlikult tunnistatud andekaks. Teiseks: ta ei teinud kellelegi ülekohut. Teie lubasite mulle kaheksakümmend rubla pluss toitlustamine; nüüd tuleb välja, et see on kvartalipalk, ja kolmeroalise lõuna asemel unitöbiste toitelahus!

PANKREAS: Kallis seltsimees Vänttrakell, mina mõtlesin, et hakkame ühiselt ja omakasupüüdmatult süümehaiguste padrikus teed rajama.

VÄNTRAKELL: Nad tunnistavad teid preseniilseks paranoikuks, kes ei vastuta oma tegude eest.

— — —
«Ema, millal isa lõpetab?» küsis Novella.

Maarika selgitas: «Isa ei ole veel alustanudki, ta raiskab tubakat ja ootab inspiratsiooni, jätame ta praegu rahule, istugu köögis ja mõtelgu oma tarku mõtteid!»

Novella tahab isaga loodslugu õppida. Maarika igatseb kööki, et saaks liha hakkida ja valmistada täidisega pannkooke.

«Ema, ma lähen isale appi, muidu ta hakkab vusserdama ja kõik läheb untsu!»

«Ei tohi isast niiviisi rääkida!» noomib Maarika. «Iga ema ja laps oleks õnnelik, kui saatus annaks niisuguse isa!»

«Aga miks ta siis vusserdab?»

«Sellepärast, et meie ei anna isale armu: tuleb töölt ja läheb poodi, õpib ja mängib koos sinuga, rõõmustab meid preemiatega ja maiustustega, peseb pesu, triigib ja tsentrifuugib — selle asemel, et lugeda tarku raamatuid. Ainult tapeeti kleepida ei oska.»

«Eks ole, ema, Terjel on ka hea isa? Nohistab lihakombinaadist sinki ja rulaadi.»

«Meie isa on liiga aus. Need, kes on natuke vähem ausad, elavad paremini.»

«Aga miks ta peab üldse kirjutama? Kes teda käsib?»

«Temal on niisugune veider süda, mis jääb alles siis rahule, kui halb retsensioon pihku pistetakse.»

«Mida tähendab halb retsensioon?»

«Lapsed saavad kolm-miinuseid ja kaks, täiskasvanud halbu retsensioone.»

Aastapreemiate jagamise nädalal oleme kõik nagu ümber sündinud. Nüüd olen ma tugev, tark, mehine ja optimistlik, suudan elu ja inimesi õigesti hinnata.

Maarika saab kapuutsiga nailonjope ja karusnahkse voodriga talve-saapad. Novellale ostame suusaülikonna. Mina saan seksioonkapi raamatute jaoks. Kõik oleme rahul ja õnnelikud.

Sain palju rohkem kui lootsin. Ma ei kadesta neid, kes oskavad oma käega seksioonkappe meisterdada, sest olen ostujõuline kodanik, nõudlik tarbija, täisväärtuslik ökonomist, ei jää maha drenaažiekskavaatorite juhtidest ega sprinklersüsteemi monteeri-jaist. Garaažile ma veel ei mõtle. Võib-olla kolme aasta pärast — siis, kui viimane murulapp ja laste pallimänguplats on täis ehitatud.

Maarika arutab, kuidas Novella raamatuid ja joonistusi seksioonkappi paigutada, kuhu panna «Nõukogude Naise» aastakäigud ja minu käsiraamatud, ehitusmaterjalide hinnakirjad, riulitäis pedagoogilisi ja meditsiinilisi teoseid, mille järgi me Novellat kasvasime ja tema haigusi diagnoosisime.

Novella ei salli matemaatikat, kuid arvutas välja: preemiast piisaks saja kahekümne šokolaadikarbi ostmiseks. Maarika sööda teda kallite importõuntega, mille toiteväärtus on küsitav, kuid mis ergutavad peristaltikat. Laps ei taha õunu. Laps tahab viinamarju, kuid peab leppima mangomahlaga.

Köök on minu päralt. Analüüsin oma poolikut kuuldemängu, ja nagu kuuleksin doktor Pankreast süüdistuskõnet pidamas:

«Sina, pooliku haridusega ökonomist Valmar Vemps, räägid realismist ja elutöest, aga kus on sinu elutöde? Miks kirjutad sa haigusest, kuid unustad tervenemise, räägid pesupäevadest, kuid unustad puhta pesu ja Maarika head sõnad... unustad direktori kiituse: «Tublid mehed, olen teie tööga rahul!» Kibestud, kavatsed anda lahkumisavalduse — oled unustanud, mitu korda sa oma lahkumisavalduse tagasi oled võtnud?»

Ja kui sinu isiklikku kibestust ei trükita kümnes tuhandes eksemplaris, lased Maarikal ennast eleeniumiga toibutada ega rõõmista, kui Novella tuleb koju kahe viiega!

Just seda diagnoosin mina virinhalvatuseks — pooliku tõe pakkumine ehtsa asemel!»

Hoone sõrestik ja talastik on kokku varisenud. Probleemistik eeldab sajalehéküljelist pamfletti, kuid mina kägardasin ta lühikeseks kuuldemänguks, sisu ja vorm võorastavad teineteist, publitsistikaraamatu materjal on raisatud.

Jääb järele pealkiri: «Doktor Pankrease seiklused», kuid täna, aasta-

preemia saamise päeval, loovutan loomepiinad neile, kes ei oska tublis töökollektiivis hästi töötada.

Otsustasime, et mina jään Novellaga koju, Maarika aga läheb mööbli-kauplusse, kaubamajja, moeateljeesse, kulinaariakauplusse, juuksuri juurde, Heidi Tamme ja Jaak Joala heliplaate ostma.

Imestan, kui vaikne, rahulik ja sõnakuulelik on täna Novella. Ta lubas mind pikali visata ajalehte lugema, ise aga joonistab entsüklopeedia kriitavhilt eesti maatõugu lehma, et teha koolimänguks loodusloo õpikut. Mina ei pea abistama, vaid kustutan oma isiklikku informatsiooninälgaga.

Olgu teistega kuidas on, kuid mina ei saa informatsioonist küllastuda. Tavaliselt tirib Novella mu kättpidi televiisori juurest eemale ja tõmbab ajalehe käest, mis sellest, et tunnistusel on tal käitumine eeskujulik.

Saigoni marionetlik režiim saboteerib läbirääkimisi, uued rasked pommirünnakud, Belfast käärib, Eesti kirjanduse vahendajad peavad nõu, põllumehed täitsid teravilja müügiplaani, Kingissepa tänavale projekteeritakse kõrghooneid, Iraani šahhinna käis «Kirovi» kalurikolhoosis, rahvariides lapsed laulsid ja tantsisid...

Novellal õnnestus lehm oivaliselt, ainult udara unustas joonistamast. Peame ta viima Pioneeride Palee kunstiringi.

«Novella, ehk soovid kuivikleiba võiga?»

«Ei.»

«Mida sa soovid?»

«Joonistada. Millal ema tuleb?»

«Siis, kui kaubamaja suletakse.»

Laps jätkab oma looduslooõpikut. Mina naudin kummalist vaikust. Järeldan, et tütre habras närvisüsteem hakkab tugevnema, erutus- ja pidurdusprotsessid tasakaalustuvad — varsti annan talle võtme ja Maarika jätab hommikusöögi külmutuskappi. Praegu töötab Maarika ülepäeviti kolm tundi ja teenib vähe, see kulub sukkadele, šampoonile ja õuntele.

«Novella, kas sa tahaksid, et meil oleks piisavalt raha? Iga viie eest saaksid šokolaaditahvli!»

«Ema ei luba ju! Maks jääb haigeks.»

Missugune arukus, ja kuidas see mind rõõmustab!

«Novella, ehk meeldiks sulle pikapäevarühmas?»

«Ei tea. Ema ütles, et seal on ulakad lapsed.»

«Ema ei tea midagi! Kõik tublid lapsed käivad pikapäevarühmas. Kasvatajatädi valvab ja õpetab, pioneerid korraldavad lõbusaid mängu,

HEINO TOMINGA

lähete kinno ja nukuteatrisse. Ema hakkab tööle käima, sest meil on vähe raha, kõik narrivad vaesuse pärast.»

«Ei narri ju!»

«Täiskasvanud ei narri, vaid boikoteerivad.»

«Isa, minul läks lehm nässu, nüüd pean otsast peale hakkama!»

Niikuinii nõustub Novella pikapäevarühmaga, ta on ju intelligentsete vanemate laps ja mõistab raha väärtust. Mina ei haara nagu näljane iga kirjandusvõistluse sööta, vaid viimistlen, lihvin ja kärbin — nii rangelt ja põhjalikult, et teost ei jäägi, ja siis on kõigil süda rahul. Kirjutatakse artikleid, mis ei nõua mõttepinget, vaid sõnad veerevad nagu kahekopikalised ja kõigil on hea meel, sest Maarika lülitub tootmisprotsessi...

Kõik oleneb Novellast, kes vaikselt nohiseb joonistuspaberi kohal.

Meie korteris on nii vaikne, et kuuldu ainult lauakella tiksumine ja vee solin kloseti loputuskastis. Hoovil käratsevad lapsed, võtmed paelaga kaelas, väiksematel poistel on võidusõidujalgrattad ja suurematel sääreväristajad, kuid Novella ei kipu nende hulka.

Maarikale tundus Novella käitumine kahtlasena. Igaks juhuks asetas ta kraadi kaenlaauku ja kümne minuti pärast oli asi selge — kolmkümmend kaheksa kaks.

Öösel hakkas Novella kõrv valutama.

Tüdruku hingamine on kiire ja uni rahutu, iga kümne minuti tagant hüüab ta ema, Maarika nägu on murest kaame, minu öö on raisatud, kuid homme on bilansikomisjon ja selleks vajan värsket pead.

Maarika otsib boorpiiritust ja mina soojenduslampi, kompressi jaoks vajame vatti ja plastikaati, kuid kõik on kadunud.

Ikka ja alati algavad haigused öösel, tavaliselt vastu laupäeva, kui polikliinik ei tööta ja apteegid on suletud. Kunagi ei ole meil kodus sinepiplaastreid, sest Maarika unustab, ja kui olekski, siis tuleb mõni teine haigus, mis nõuab siniseid oletetriinitablette ja neid ei ole meil niikuinii. Apteegist ei anta retseptita.

Mina diagnoosin keskkõrvapõletiku. Maarika vaidleb vastu: kust see keskkõrvapõletik nii äkki tulla sai, laps on lihtsalt külmetunud.

Raamatus on kirjas, et keskkõrvapõletik jaguneb katarraalseks ja mädaseks; mädane on halvem, kuulmekillesse tuleb auk torgata, esineb suur tüsistuste oht — ajukelmepõletik, ajumädanik, üldine veremürgitus ehk sepsis.

«Ikka ja alati arvad sa kõige halvemat!» tigestub Maarika.

«Minu bilansikomisjon on mokas! Pole kedagi, kes koostaks järeltule ja ettepanekute osa. Kõike saanuks vältida, kui Novellal oluks kõrvaaukudes vatitropid, ja see on andestamatu lohakus!»

Maarika niisutab vatti boorpiiritusega, aitab Novella patjade najale istuma, asetab kõrvale soojendava kompressi; Novella nutab, kardab tulevat arsti süstlaga.

«Arsti ei tule,» lohutan mina. «Arstid on väsinud ja tahavad magada. Kogu linn magab. Ainult meie aknad on valged.»

Mõttes sean kokku süüdistuskõnet: nii raisatakse minu päevi ja öid, nii suretatakse kunstnikku, lämmatatakse vaimu, energia lahustub hallis, tuimas, venivas, magedas, vaeses ja igavas argielus.

Olen väsinud ja tige. Tahan pead bilansikomisjoni jaoks selgeks magada, kuid laps nutab:

«Ema, võta kõrvavalu ära!»

«Võtaksin, lapsuke, kui saaks võtta, ja kannataksin teda ise.»

Arst käskis kõrva sinise lambiga soojendada, kirjutas vitaminiseeritud tetratsükliini; Novella oli tubli laps ega rikkunud ravirežiimi ning ülejäämiseks päevaks oli palavik langenud.

Suur mure on kadunud. Nüüd on järg väikeste käes. Muretsen, et kuuldemängust on säilinud vaid pealkiri ja esimene lehekülg, seegi pole šedöövr ega kannata kriitikat, ja kui osa maha kriipsutada... Mõte vajaks täielikus vaikuses lõpuni mõtlemist. Satiiriraamatu idee nõukogude Parkinsonist on ahvatlev, kuid kuuldemänguvõistlus... sotsiaalne tellimus ja soliidsed auhinnad? Minu doktor — see, keda endale ette kujutan, on vaikne mediteerija, sotsioloog, uuriija, filosoof. Kuuldemängu-doktor rabeleb ja rahmeldab; toitelahuse mulksumine klistiirikannus ja unitõbiste siivutud komplimendid Maarika-Novellale genereeritakse võnkeringide ja saatelampide vahendusel elektromagnetiliseks lainetuseks... üle terve Eestimaa, võib-olla kaugema-
legi.

Kuid see, kelle juhmakaid seiklusi raadiokuulajad naeravad, ei ole minu vaimulaps.

Järelkult on peategelase karakter autorile endale ähmane, järelkult tuleb ideed edasi kanda — tööle minnes ja töölt tulles, pesupoti ja triikimislauda taga, unetute ööde sisustamiseks... nädal, kaks nädalat, pool aastat...

Maarika on miskipärast veendunud, et just täna, kvartali lõpus, tuuakse kaubamajja import-talvesaapaid. Tema lihtsalt ei saa teisiti, kui peab minema.

Novella põskedele veerevad pisarad.

«Ema, ära mine linna, isa on pahas tujus ega mängi minuga, igavusest võib tulla palavik!»

«Ma pean minema, lapsukene, talvesaabasteta hakkavad jalad külmetama! Isa, sa ju tegeled lapsega, eks ole?»

HEINO TOMINGA

«Ei või ial teada!» torisen pahuralt.

«Ema, ära mine . . . uuuu-uu-uuu . . .»

«Niisuguse lapsega võib peast segaseks minna!» ohkab Maarika.

«Ema, ära mine segaseks, ära muutu ohmuks . . . uuuu-uu-uuu . . .»

«Sina ju ei luba mind linna, poodi, tööle . . . ei teatrisse, kinno ega moedemonstratsioonile. Ükski teine laps ei sunni ema kõigest loobuma!»

«Ema, ära ikka mine segaseks! Võta dimedrooli!»

«Kui sa hea laps oled, siis ei lähe!»

«Ema, aga kui sa ikkagi lähed, ole siis hea ja vaikne ohmu!»

Nüüd naerame koos Maarikaga ja torm veeklaasis on vaibunud. Maarika loeb kümnerublaseid ja mina kraadin Novellat — kolmkümmend kuus ja seitse, kõik on korras, ülehomme läheme kooli, nüüd hakkame matemaatikat õppima!

«Matemaatikast võib palavik tõusta,» toriseb Novella.

«Siis teeme etteütluste!»

«Etteütlustest hakkab kõrv valutama.»

— — —
Mina andsin järele. Pedagoogiliselt on see vale, kuid selle külje eest vastutab Maarika. Minu hooleks on materiaalne külg, niisugune on meie perekonna tööjaotus.

«Loe mulle midagi!» nõudis Novella.

«Mida? «Halli tähekest?»»

««Hall täheke» on liiga titalik!»

««Sipsikut?»»

««Sipsik» on veel titalikum!»

«Sina ise oled titalik! Kaheksa-aastased lapsed peavad iseseisvalt lugema!»

«Sina aga oled rongaisa, kes ei viitsi haiget last lõbustada!»

«Hunt sind söögu, mida ma pean siis lugema? Käitumishälvetega lastest?»

«Jaa!» kilkas Novella. «Loe sellest, kuidas Tanja hakkas fantaseerima ja saadeti konsultatsioonile! Isa, kas mind saadetakse konsultatsioonile?»

«Ei tea.»

«Kas konsultatsioonil tehakse vereproovi?»

«Ei tehta, jäta oma tobedad kartused! Loen sulle ühe täiskasvanute luuletuse: nutikas lutikas liugu löi jääl, nahk sai tal märjaks ja ära läks hääl . . .»

«Edasi?»

«Tulid pioneerid ja tegid pai, nutikas lutikas terveks sai.»

HEINO TOMINGA

«Kas oktoobrilaste rühmajuhid käisid lutikat paitamas? Kas lutikal olid käitumishälbed? ...»

«Saa ometi aru: see on poeetiline paradoks!»

«Isa, loe mulle Sonni Bii luuletusi!»

«... luuletamine on ropp töö

kirus jaan oks

see roosipõõsas sõnnikuhunnikul...»

«Isa, miks mina ei tohi komadeta kirjutada? Miks Sonni Bii tohib?»

«Õpetaja ei luba, kuid toimetaja lubab.»

«Aga kas kuuldemängu kirjutamine on ka ropp töö?»

«Sina oled Džonni Bii jaoks liiga noor! Sinu jaoks on Ernst Enno, Julius Oengo, Maimu Linnamägi...»

«Aga isa, kas mina tohin kunagi komadeta kirjutada, ja et nimed algavad väikese tähega?»

«Saa suureks ja kuulsaks, siis tohid kõike! Talutada lugejat stepi-
kotsast jälgima, mägiõõ vulinat kuulama, põllule, farmi, virtsahoid-
lasse, tehasesse, ametiühingu koosolekule, haiglasse, kirikusse, lahka-
miskambrisse, klosetti ja bordelli, ja kes ei oska kaasa tulla, süüdis-
tagu iseennast! Et laskis karul kõrva peale astuda ja sipelgad ajudesse
roomata, lapsel ülekäte kasvada... et andis püksid naise ja ämma
kätte ja on nüüd nüri, kurt ja pururumal nagu prussakas, kes liugu
lõi jääl...»

«Aga kas lutikad on targad või rumalad loomad?»

«On igasuguseid: tarku ja rumalaid. Nii nagu inimesigi.»

«Isa, kas sina oled tark või rumal inimene?»

«Keskpärane.»

«Tohid sa komadeta kirjutada?»

«Ei tohi. Ja kui tohikski, siis ei julgeks, sest muidu kärbitakse pree-
miat.»

Maarika sai võrratud talvesaapad; niisuguseid pole ühelgi garaaži-
ehitaja naisel, läikivast jaapani kunstrahast, metallist kaunistustega —
Novella tahab kaunistusi endale, kuid Maarika kaitseb oma varandust
ega anna lapsele nuga.

«Ema, miks mina pean koledate kummikutega koolis käima, aga sina
noolid kõik ilusad asjad endale; tead ju küll, et isal on vähe raha!»

«Sirgu neiuks, lapsukene, siis mõistad, miks naised tahavad ilusasti
riides käia. Mitte poiste meelitamiseks nagu vanasti. Nüüd on niisugu-
sed ajad ja kombes, et kõik püüavad üksteist üle trumbata. Kooli-
lapses heade hinnetega, sportlased rekorditega, isad autodega, emad
kleitide ja kingadega.»

— — —
Lõpuks sai see tore päev õhtule.

Novella tegi matemaatika harjutused ära ilma ühegi vea ja tindiplekita, haigusepäevad on tasa tehtud, Maarikal on unelmate saapad ja Novellal vahvlist kreemitorud. Kõik me oleme terved, homme teeme vannipäeva, ülehomme panen pesupoti gaasipliidile ja mõtlen doktor Pankrease uutest seiklustest.

Muusikalise tunni alguses laulis Heidi Tamme Novella lemmiklaulu: «Kord härradega kõndisin», ja sellest piisas tema õnneks.

Esmakordselt elus tegi Novella oma laua korda. Asetas portfelli emakeele vihiku, matemaatika töövihiku, loodusloo õpiku, kus räägitakse leivast, põllust ja sügavkännist. Käis pissil ja asetas sukkpüksid radiaatorile, et hommikuks oleksid need kuivad ja soojad, leidis ema abita öösärgi, pesi hambad «Buratino» pastaga, oli väga tubli, lausa ideaalne koolilaps.

Sellest piisas Maarika õnneks.

Minu hea Maarika õnneks, vähemalt ühe öhtu hingerahuks. Tõeline õnn tuleks siis, kui imearst doktor Pankreas vabastaks ta mehe ja lapse isa grafomaania krampidest; kogu maja sosistab ja parastab ning peab meid veidrikeks.

Mina aga, virge heast oakohvist ja õnnelikust päevast, ei oska elult midagi rohkemat soovida. Öhtu on hommikust targem, siis ei vaeva depressioon, alaväärsus- ega kadeduskompleksid, olen tavaline tubli kodanik, laitmatu pereisa, hea ökonomist, räägin nõupidamistel toodangu struktuurinihetest ja tööjõudluse dünaamikast, töömehed ja -naised imetlevad minu teadmisi.

Sellest peaks piisama minu õnneks. Elada nii, nagu kõik tublid iniserid ja ökonomistid, olla mõistlik ja mõõdukalt mõtelda, dimedroolita ja pipolfeenita, sinise soojenduslambita, publitsistika- ja kuuldemänguvõistlusteta.

Keerasin ettevaatlikult raadio skaalanuppu. Iga lainepikkus ja megaherts, tund ja minut on limiteeritud, täis tuubitud muusikat ja informatsiooni, spordisõnumeid ja kriminaalkuuldemänge; igal rahval on omad mured, laulud ja parlamendivalimised, ehitused, töövõidud ja pommikraatrid; kõigest tahaksin osa saada, kuid uinuti toime on keskööprogrammist tugevam. Homme on uus päev ja uue kollektiivlepingu projekti arutelu.

Ja kui iseenese vastu täiesti aus olla: kuhu peaks mahtuma minu naljakas kuuldemäng, kui iga megaherts, iga sekund on arvele võetud ja limiteeritud?

Võib-olla ülehomme olen veel ausam ja tulen tagasi doktor Pankrease juurde, kes ei sega unitöbistele toitelahust, vaid mõtleb oma mõtteid, kuni nad ükskord küpseks saavad.

Paul Haavaoks

LÄBI LAANTE

On rännukihk üks häda-patt, mis tihti vaevab meid,
käin juba kolmat nädalat ma kitsaid laaneteid.

Ei enam õlgu sooni mul suur lödus reisikott
ja näos on uusi jooni mul — pool türk, pool hotentott!

Ja nahavärv, ja nahavärv — kas kuuba või malai?
Kuid selle tasuta puhkas närv ning tuju teiseks sai.

Võid ronida ja roomata, kui teel on tuulemurd,
käid päeva läbi joomata, kuid meel ei ole kurb.

Toit, lõunauinak, puhkus — see ei ole suur probleem.
Vaid harva pada podiseb ning kännul aurab leem.

Siin harjud leiva-silguga, ei ihka ebamaist
ja hoopis teise pilguga kord hindad perenaist.

Ja voodi? Eks veel kiruta — kord tekk, kord madrats halb.
Siin samblale end siruta, pea alla noff või halg,
kui juba magad . . .

Väراتab su sõõrmeis magus uid.

Küll kägu üles äratab — tee ainult uinakuid!

Õöks vahelgi broneeritud saab mõni lähim küün.
Ka siin on garanteeritud hea uni . . . Ons su süü?!

Ei tülita sa kedagi ka lakas üleval.
Ent vahel juhtub sedagi, et magad kuuse all . . .

Kuid nüüd — adjöö! mu laantele, peab minema. Kas näed:
siht viibki välja maanteele ja ees on kodumäed.

Kott jälle täis on topitud, puust-samblaist suur ja lai.
Ka kevadlilli nopitud su legendikelt sai.

PAUL HAAVAOKS

Need mütsi mul ei ehi just, sest muremõtteid haun:
kas jätkub endal mehisust, kui kodus ootab saun?

Eit mõtleb ikkagi: tont teab, mis juhtuda võis feel.
Ja poeg — kas seegi isaks peab ning tütar tunneb veel?

POJAGA

Poeg, mõistan, miks sinu mõtetekulg
nüüd umblille palmiku palmis:
on vaja vaid paber ja pliiats või sulg,
kui värss istub pessa . . . ja valmis!

Ja räägi siis väiksele mehele
maast, õitest või põskedepunast,
et värstike valgele lehele
ei tibuna kooru munast . . .

Kas tõesti ikka nõnda on lood?
See sinu meelest nii lihtne.
Et tordimeistrina hümn või ood,
kui tahad, tee kolmekihtne . . .

Õo tumehing, jõhker ja siivutu,
ei harjugi päikesekullas.
Laul aga kui saabki, saab tiivutu
kui mannetum ussike mullas.

Laul lendab kui kaugetest ilmadest.
Ja katsi siis imeda sulest,
kui puudu jääb mõistvatest silmadest
ja mõffest ja südametulest!

Nii sünnivad laulud. Nii kõlavad lood.
Ja tõde on lauluski kibe.
Neid peksavad rahed ja rajuhood —
ja värsside tee on libe.

PAUL HAAVAOKS

Näe, ees kõrgub jääpiiri kohutav vall . . .
Kas algus
 või viimane vaatus?
Kas kaljutipp ülal
 või kuristik all —
nii ikka on värsside saatus.

NEETUD IGA

Kes meist ei oleks mõõtnud
ajapikku
tee kurvistikku!?
Sest öelda võib:
ei saabund lennukiga
ju meheiga.

Tald tihti tonkis
kive kui ka kände —
aeg rakmeis hoidis sind
kui rangiroom.
Ja keset elu
põletavaid rände
sa mehistusid.
Kasvas iseloom.

Kui hea,
et võltsi
parukat ei kannu
ja pea veel pole
päris kiilaspea!
Ent kogemused?
Eks need plusse anna —
täisküpselt põllult
muudkui vihke vea!
Stopp!
Kiita ju ei taha,
et valitseks just

fasakaalumeel.
(Hea künnimeeski
vahel murrab saha,
kui salakivid
varitsevad eel.)

Ets kae, ju köiel
sa ei balansseeri,
kui kukukski,
siis luid ei murraks lops.
Käi pigem otse,
mitte ääri-veeri,
et kargest tuulest
tulvil oleks kops...

Head, mis on nüüd
ja lapsepõlvest jäänud,
ma poleks
mitme elu eest ka andnud.

Ja tean,
et vahel oled
koormat kandnud,
mis lohku võttis
käidud teedekäänud.

Maailmas kõike
vaagida ei jõua,
liig lühike
on selleks
eluiga.

Ei muusaltki
sa kergeid tiibu nõua.
Mis parata.
See iseloomu viga.
Las ronge formab teele
jaamatusse!
Siht endast sõltub.

Usud nüüd
ja jälle,
et elu-valu
ühte raamatusse
sa vajutada suudad
sõrmejälje.

*

Mustast maast
saab jõu su idu,
hingesast
või hingepidu.
Musta maaga
kokku puutud,
ei ja jaa'ga
mullaks muutud.

Bernhard Viiding

AASTAD MÖÖDUVAD

I

«Brigaad sõitis trammiga Lasnamäele ...

Lõpp-peatus. Poisid lähevad hanereas otse üle muruväljaku, mille taga ongi Tallinna Ehitustrusti Remondi- ja Mehaanikatehase hallid hooned. Kõige ees astub Lintlom oma mehise, pika sammuga, viimaseksena väike Raudsepp.

Remonditehas on pikk, palju suurem ja avaram, kui oli seda radiaatorite tsehh. Ka valgust on rohkem.

Aga mida see siis tähendab? Kõikjal vaikus. Töölised on kogunenud tsehhi keskele, justkui oodates midagi.

«Näete, Kärdi mehed tulevadki,» hüütakse äkki.

Ants Lintlomile ja ta brigaadile antakse teed. Nad juhatatakse seina ääres oleva tööpingi juurde, mille kohal punetab ere loosung «Tere tulemast ehitajate perre!»

Algasid tervituskõned.»

Niisugune pidulik, loosungeid ja kõnesid sisaldav sündmus leidis aset 1960. aasta 13. juunil ja kaks kuud hiljem kirjeldas seda Manivald Kesamaa olukirjelduses, mille temalt tellis ehitajate päeva temaatilise lehekülje tarvis «Rahva Hääle» toimetuse tööstusosakond, kus ma sel ajal töötasin.

Vahel tundub, et vanu lehti on huvitavam lugeda kui uusi. Küllap seda on paljud, eriti eakamad inimesed, kogenud tapetseerimisel. Kui leidsin arhiivist kolmteist aastat vana ehitajate päeva lehe, sain teada mitmeid uudiseid: suurpaneelidest Mustamäed polnud olemas, praeguse saajatuhandalise linnaosa asemel olid liiv ja männijässid; aasta lõpul kavatseti esimesed kaks suurpaneelmaja monteerida Lasnamäel — seinte tegemisel pidi kuluma kümme korda vähem tööjõudu kui tellistest ladumisel; Paul Veigeli leiutis avas tee pingebetoonile ... Tööjõupuudus oli ehitustrustides suurem kui mujal ja seepärast kutsuti sinna noori teistest tööstusharudest. Sel ajal kirjutasid ajalehed iga päev Valentina Gaganova algatusest, kes läks brigadiriks mahajäänud brigaadi, hoolimata palga esialgsest vähenemisest, ja gagaanovluseks nimetati ka sotsialistliku töö kangelase Jaan Kärdi kuulsa brigaadi minek Tallinna Masinatehasest Tallinna Ehitustrusti.

Tekkis tahtmine kunagised Kärdi poisid, eriti Ants Lintlom, üles otsida. 1961. aasta «Nooruse» kolmandas numbris olin ka mina nendest loo kirjutanud (nad olid siis juba üheksandat kuud uuel töökohal).

Tänase päevani näen Jaan Kärdi pikka musta siluetti ahjuavast väljavoolava sulamalmi punases valguses ja punastes varjudes, korra-

BERNHARD VIIDING

pärane nagu heledast ja tumedast vasest nagu välja raiutud. Ümberingi paiskusid sädemed, leekivat kuma langes tahmastele seintele, tolmunud aknaruutudele ja vormimullahunnikutele. Temale, masinatehase vanemmeistrile, tehti 1958. aastal ülesandeks organiseerida Eestis radiaatorite tootmine, mida ehitused vajasisid rohkem kui Minsk jõudis anda.

Oktoobrikuus, radiaatorivalmistajate brigaadi komplekteerimise ajal kohtas ta hoovi peal Ants Lintlomi, kes oli tulnud armeeteenistusest ja kavatses minna autojuhiks. Lintlom oli olnud tööstuskooli päevil Kärdi juures praktilal. Pärast kooli lõpetamist remontis ta — vastavalt erialale — tehase seadmeid. Kärdi mäletas, et kui poiss vaimustus ning keeruka asja käsile võttis, tundus nagu ilatanuks värskendav tuul ja töö sai korda, aga vahel seda puhangut ei tulnud ja siis kippus isegi distsipliin logisema. Nüüd paistis Lintlomi olemine ja ütlemine mehem olevat. Ka kael oli jämedam, mustad kulmud raskemad, olad veelgi laiemad.

«Olin Kaug-Põhjas GAZ-63 peal», ütles ta.

Kärdi kutsus teda tehasesse tagasi.

Arkadi Soidla tuli radiaatorite tegijate brigaadi teistest hiljem, 1959. aastal. Ta vend Vaino oli siin juba enne. Arkadist kujunes Lintlomi kõrval peamine tööjõud — komplekteerija ja surve proovija. Ajapikku jõuti nii kaugele, et tehnilise kontrolli osakond ei tundnud radiaatorite vastu enam huvi.

Kuigi freespingil töötas põhiliselt Lintlom, õppis freesimise selgeks ka Arkadi Soidla. Suruõhuhaamer oli purjesportlase Aadu Viksi käes. Tema oli lõbus poiss: ei võinud iial arvata, kas ta kedagi pilkas, midagi välja naeris või tõsiselt rääkis. Kõikjale jatkus väikese kasvuga Endel Raudseppa, kelle suurteil lapsesilmadel oli eriline võime kõike märgata. Veel kuulusid brigaadi Jontsov, Oige, Parvi jt.

1959. aasta ajalehtedes kirjutati neist: Tallinna Masinatehase esimene kommunistliku töö brigaad, neile anti Saksa DV pruunsöekaevanduse noortöölistelt saadetud lipp, neli meest õpib õhtukoolis, üks tehnikumis; visadusest ja energiast ei tule puudu malmivaluosakonna komsomoliorganisatsiooni sekretäril Ants Lintlomil, kes võib töötada kolmel erialal...

1960. aasta maikuu lõpust on pärit suur foto, kus Leonid Brežnev, tollal NSV Liidu Ülemnõukogu Presiidiumi esimees, surub Jaan Kärdi kätt. Mõned päevad hiljem ütles Kärdi Balti jaama perroonil korrespondentidele, et ta ei oleks sotsialistliku töö kangelase nimetust saanud, kui tal poleks olnud sedasama noorte poiste brigaadi.

Kohe esimesel päeval pärast Moskvast tagasijõudmist andis Kärdi oma brigaadile edasi ettepaneku minna appi ehitajatele. Tehase juhtkonna ja parteiorganisatsiooni valik oli neile langenud. Nõustusid Lintlom, Arkadi Soidla, Viks, Raudsepp, Oige ja Parvi.

Ühel 1961. aasta veebruaripäeval käisin Lintlomi brigaadi uuel töökohal vaatamas. Tsehhi põrand oli äsja luuaga üle tõmmatud, säras keevitusleekidest. Ruumi tagumisest osast leidsin kollakasvalgetes puldantunkedes Lintlomi, Raudseppa ja Viksi. Istusime raudsõrestikele, mis olid valmistatud mingi tööstushoone jaoks. Lintlomi eraldas teistest kuidagi kindlam ütlemine ja hoiak. Tal oli tavaline, ümarik, ent

selge ja meeldejääv, veidi raskepärase suu-, kulmu- ja lõuajoonega nägu, tumedad silmad ja juuksed, keskmine kasv, tugev kehaehitus.

Küsisin, kuidas brigaadi üleminek ühest tehasest teise tegelikult käis.

«Ei mõelnud meie midagi niisugust suur t,» tõrjus kähku ja lõbusalt Aadu Viks. «Lugesime lehest üleskutset, Kärdi tuli ja rääkis ning partorg võttis asja enda kätte.»

«Tahtsime algul kohe müüridele,» ütles Lintlom, «kuid trust leidis, et me oleme spetsialistid Remondi- ja Mehaanikatehase jaoks.» Rääkija tõusis püsti ja kordas irooniliselt: «Spetsialistid!» Heitis siis käega ja lõpetas järsult: «Tulime, meid võeti vastu nagu kangelasi, aga kui lükatati ette joonised, siis me ei saanud hakkama.»

Ta süütas suitsu, tõmbas paar mahvi ja jätkas:

«Radiaatorite monteerimisel polnud muud, kui proovi veega, kas pragu pole, freesi augud ära, aja vindid sisse, pane kokku, jälle proovi veega. Nägin uneski, kuidas ma ribisid freesi alla lükkasin. Ka tehases võisin tegelikult töötada kinnisilmi... Ja kui äramineku jutt tuli, oli esimene asi, mis Kärdi meile rääkis, et selles brigaadis pole mul teile enam midagi õpetada.»

«Mis moodi te siin siis jooniste ja keevitamise ja üldse lukksepa tööga toime saite?»

«Läksime laiali teistesse brigaadidesse,» vastas Endel Raudsepp kiirustades nagu ikka. «Olime nõnda kaks kuud. Siis tulime uuesti kokku ja jätkasime omaette.»

Lintlom rääkis, et tema brigaadi on tulnud uusi inimesi. Ühest jutustas ta püsti seistes ja žestikuleerides: «On meil imekeevitaja, nime on pagana raske välja ütelda: Ježelõi, Ivan Ježelõi, ukrainlane. Tore mees. Tead, kuidas keevitab! Külili, selili, kõhuli, tal ükskõik, vaat nii, alt üles, ülalt alla, ükskõik mida! Ka meie teeme varsti keevitajaeksami ära!»

Lintlom ise oli juba jõudnud oma lukksepakategooriat tõsta (selleaegse neljandani) ja jätkas kunagi pooleli jäänud kooliteed — käis seitsmendas klassis ning lubas edasi tehnikumi minna. Raudsepp oli õppinud keevitama. Mõlemad nad olid naisemehed, Raudsepal juba pooleteiseaastane poeg. Lintlomi igatsus oli osta IŽ.

Kui lahkusin, saadeti tervitusi Jaan Kär dile — et kui peaksin teda nägema. Ja lubasid ise teda vaatama minna.

See kõik oli tookord, kaksteist aastat tagasi. Kust peaksin neid mehi nüüd otsima hakkama? Helistasin Tallinna Ehitustrusti kaadriosakonda — 258-29.

«Olen kuulnud,» ütlesin, «et kunagi teie süsteemis olnud Remondi- ja Mehaanikatehast enam ei ole. Kas te saaksite nõu anda, kuidas selle omaaegseid töölisi leida?»

«Need on «Metallistis», remonditehas ja «Santehnik» ühendati «Metallistik». Kes veel järele jäänud, on seal. Täpsemalt me midagi öelda ei või, «Metallist» ei kuulu meie süsteemi.»

«Ega te ei mäleta, millal see tehaste liitmine umbes oli?»

«Oo, sellest on rohkem kui kümme aastat möödas.»

«Täna teid.»

... 209-259 — «Metallisti» kaadriosakond.

«Kolmteist aastat tagasi,» ütlesin, kui olin ühenduse saanud, «tulid omaaegsesse Remondi- ja Mehaanikatehasesse tööle Ants Lintlom, Arkadi Soidla, Aadu Viks ja Endel Raudsepp ning siis veel Õige ja Parvi. Mind huvitaks, kes neist praegu alles on.»

«Lintlom on ja Soidla on ka,» vastas naisehää! otsekohe. «Aga teisi... Viks läks meilt ära ja Raudsepp... ja keda te veel küsisite, ma vaatan kartoteegist järele?»

«Õige ja Parvi.»

«Ma kohe vaatan... Viks on töölt vabastatud 1970. aastal ja... Raudsepp 1971.»

«Kas mingi pahanduse tõttu?»

«Ei, omal soovil.»

«Aga Õige ja Parvi?»

«Oodake, palun... Neid nimesid meie kartoteegis ei ole.»

«Olge hea ja öelge, kuidas ma saaksin Lintlomile helistada.»

«Helistage esimesse tsehhi. Ma annan teile tsehhijuhataja numbri — 209-217.»

Millegipärast mõtlesin: äkki Lintlom ise ongi tsehhijuhataja? Lõpetas tehnikumi ja...?

Ma pole vist ühegi varasema kirjutise tarvis nii erutatult materjali kogunud kui nüüd. Jalge alla sattus tee, mis võimaldas tagasi vaadata ka mu enda kahekümnendaisse eluaastaisse. Kui õigesti nägin ja mõistsin kunagi neid inimesi, kellest kirjutasin? Ainult aeg on suuteline niisugustele küsimustele vastama ja aeg, see vastaja, on nüüd olemas. Kaks meest, keda mul õnnestus leida, kannavad seda iseendas. Ma võin nende meeste juurde minna, võin oma käega nende kätt suruda, Lintlomi suurtesse rohekashallidesse silmadesse vaadata, kuulata, mida ta bass põristab. Soidla nägu ma ei mäleta, temast ei tule midagi silme ette, kujutluses kuulen ainult ta aeglast, mõtlikku rääkimisviisi.

Jaan Kärdit ei ole enam võimalik kätte saada, ta suri mõned aastad tagasi.

Helistasin, küsisin. Lubati kutsuda. Hea hulga aja pärast kuulsin madalat, minu meelest üllatuslikult tasast häält: «Lintlom kuuleb.»

«Tere! Siin räägib keegi, kes tosin aastat tagasi teist ja teie brigaadist loo kirjutas...»

Leppisime kokku kohtumise kella poole neljaks. Kell pool viis pidi lõppema vahetus.

«Olen vormide peal. Küsige, küll teid juhatatakse.»

«Kaadriosakonnast öeldi, et Soidla on ka alles...»

«Töötame Soidlaga kõrvuti. Me kahekesi oleme sellest vanast brigaadist...»

Sõitsin trammiga Lasnamäele.

II

Tramm tõusis Kadrioru puulatvadest kõrgemale. Ridamisi terashallid ja tumeda graniidi karva suurpaneelilamud, nende kõrval sõjajärgsed kahekorruselised massiivsed kastid, kummaski küljes kaksteist akent. Taamal jälle uued suurhooned. Polnud raske ette kujutada, et Lintlom on kolmteist aastat päevast päeva näinud, kuidas Lasnamäe paepealset täis ehitati.

Lõpp-peatust ümbritseb ulatuslik tööstusrajoon. Enamikus uued kõrged korpused. Loosungikangad sisendavad ühtainsat mõtet: anname viisaastakule oma töö.

Lugesin katustelt tehaste nimesid. Siin on kõrvuti leib ja raudbeeton, kala suitsutamine ja autode remont, liha ja metallkonstruktsioonid. Sattusin ka Kõige Pikema Nimega Ettevõtte väravasse, kus on kirjas: «NSVL Minmontažspetsstroj Glavmontažavtomatika trust «Tööstussidemontaaž» Tallinna Montaaži Valitsus.»

«Metallisti» metalltähed leidsin moodsa punastest tellistest risttahuka kohalt, mis osutus võimlaks. See paistis otse üle trammirööpmetest silmusega ümbritsetud muruplatsi.

Spordikompleksi hallist viis trepp administratiivhoone korrustele. Vaatasin sisse kaasaegse interjööri kohvikusse, hea kujundusega sööklasse, peatusin stendide ees, lugesin teadet ettevalmistuskursustest tehnikumi astujatele ja uurisin kolmanda korruse akendest tööstuspänooraami, mis laius nii kaugele, kui silm ulatus suitsuhämus nägema.

Ma seisin ja tundsin selles tööstusmaastikus pinget. Kujutlesin direktoreid kabinettides, insenere ja töölisi — plaan, plaan, plaan, järjest kõrgemad kohustused, järjest kõrgem tööviljakus! Viisaastaku kolmas, otsustav aasta.

Ühe koridori lõpust paistis galerii, mida mööda pääsesin esimesse tsehhi. See on uus, kerge kaasaegse konstruktsiooniga õhurikas ehitus ja nii suur, et loobusin omapead liikumast. Küsisin Lintlomi.

Olin ärevil, kas tunnen ta ära. Ümberringi keevitati. Tundus, et muud ei tehtudki. Valussinised täpid lahvatasid valgust üheaegselt vasakul ja paremal, kaugel ruumi sügavuses ja otse mu kõrval, sinakas helk heitles kandesõrestikel ja plaadivirnad, põrandal ja seintel, kõikide tööliste nägudel. Mind saatis töötava ettevõtte koguhääl, mida sünnitas metall — seda taoti, lõigati, puuriti, freesiti, see kõmises, kolises, helises, krigises, undas.

Raamatus «Eesti NSV tööstus üheksandal viisaastakul» on kirjutatud: «Tehas «Metallist» toodab metallvorme ja -konstruktsioone ehitusmaterjalide tööstusele ja ehitusorganisatsioonidele. Ta on liigitatud universaalsete metallitööstusettevõtete hulka.»

Lintlomi tundsin ära pärast otsest kättenäitamist. Ta mõötis põrandal mingit rauatükki, seljas puldanülikond nagu kõigil. Teda võiks üle tosina aasta eemalt ära tunda vaid siis, kui ta oleks teistest kas meeter lühem, pikem või paksem. Aga nad olid siin kõik parajad poisid, Lintlom ehk kõige jämedama kaela ja laiema õlaga. Ta oli endine. Mustades juustes vaid üksikud hallid niidid, pilk on inimesi viisakalt hindama harjunud, lõua otsas poisikeselik lohuke, näonahk veidi karedam kui noores põlves ja põskedel ehk pisut keskeapriskust. Küsimata oli selge, et mu ees seisab brigadir nagu ennemuiste.

Mehi kõiki korraga nähes teadsin äkki selgesti ka Arkadi Soidlat.

«Kas mäletate siiatuleku päeva?» küsisin Lintlomilt.

«Seda päeva mäletan täpselt. Oli 13. juuni 1960.»

Seisime vaikides. Mul oli kavatsus üksipulgi pärida vahepealse aja kohta, kuid tahtsin seda teha pärast, kui kuskil omaette istume. Nagu mu mõtteid lugedes jätkas Lintlom:

BERNHARD VIIDING

«Töö on olnud töö, inimesi on läinud ja tulnud. Hakkame vanaks jääma, aastad mööduvad.»

Ta vestles asjalikul, mõõdetud toonil.

«Kui vana te olete?»

«Kolmkümmend viis juba ja Soidla on aasta pärast nelikümmend.»

«Mu meelest ei pidanud Kärdi nii vana olema, et...»

«Jaan oli alles viiekümne nelja aastane. Vahel, kui vaba päev oli, käisin vana mälestuse järgi teda vaatamas. Sai üht-teist meelde tuletatud, jooksva elu kohta mõtteid vahetatud. Käisime matustel terve brigaadiga, nelja mehega, kes olid järele jäänud. Masinatehasest saadeti ta teele... Öhtul polnud tal häda midagi, oli töölt tulnud ja... Aga öösel oli läkastanud paar korda ja selleks ajaks, kui kiirabi kohale jõudis, oli läinud. Tromboos, tähendab, südameklapi ette löi veretombu.»

«Miks Raudsepp ja Viks ära läksid?»

«Raudsepa naisel ja ämmal oli autoavarii. Mõlemad pandi haiglasse ja Endel tahtis kaks kuud palgata puhkust. Ta vihastas, et seda ei antud. Pärast taheti kohtuga veel korter ära võtta. Poleks seda õnnestust juhtunud, oleks mees alles, aga mis sa teed. Sõidutab kuskil ehitusvalitsuses mingit ülemust. Aadu Viks on taksopargis.»

Lintlom küsis, mis töö peal mina nüüd olen. Ütlesin, et olen televiisioonilehes ning pole tööstusest enam ammuilma kirjutanud.

Keset metalli lõhna ja lärmi oli hea olla. Lasksin endale seletada, mida brigaad teeb.

Parajasti oli käsil kuue meetri pikkune vorm IIT-60.

«Oleme teinud ka neljateistmeetrisi. See läheb siiasamasse üle aia,» ütles Lintlom, mõeldes tellijat, Raudbetoontoodete Tehast.

Enne ülal koridoriakna all seistes olin vaadanud tolle tehase määratud territooriumi. Siis, kui intervjueerisin peainsener Paul Veigelit seoses tema leiutisega — armatuuri elektrilise eelpingestamisega, oli ettevõtte alles tagasihoidlik. Tänapäevaks on pingebetoonist ehitatud terveid linnu ja linnaosi, mitmekordistunud on ka Eesti raudbetoonitööstuse võimsus, kuid ehitusplatsidel ei ole iialgi rahul oldud detailide saabumise rütmiga, s. t. ebarütmiga. Nüüd, kui mu ees oli pooleli vorm, mille portedele pandi külge hingi, mõistsin äkki, et kui siin ei jõuta teha, ei ole seal millessegi valada.

«Praegu on töös viis seda sorti vormi,» jätkas Lintlom. «Haruldane juhus, et nii palju. Saab korruga materjali laost välja tuua, ära märkida ja lõigata. Ühe teist tüüpi vormi joonised on mul ka käes.» Ta läks laua juurde, tõmbas sahtli lahti ja laotas mu ette kahvatukollase pookna.

Püüdsin kiirelt ja ahnelt haarata brigaadi kogu tegevust ja olemist, tahtsin näha, tunda ja teada ükskõiksete metallplaatide muutumist anumateks, kuhu asetatakse pingul teras ja surutakse kuum betoonisegu. Kui kogu riigi majandus on konveier, kujutlusele käsitamatu nagu lõpmatus, kõigis oma detailides isegi Riiklikule Plaanikomiteele üle jõu käiv, siis Lintlomi brigaadis olles asusin ma parajasti ühes lülis, mis tabatav, võimaldades mõista ka mõnd eelnevat ja järgnevat konveierisammu.

«Tavaliselt on nii, et tehas saab tellimuse ja mulle antakse joonis,» rääkis Lintlom. «Meister peab materjali laost välja kirjutama. Harili-

kult teeme seda ise. Märgin üles kõik detailide mõõdud ja kellel vaba moment, läheb lõikab kääridega ära. Kaks panevad kokku, üks keevitab. Järgneb lõplik puhastamine ja mõõtuajamine.»

«Mõõtuajamine? Mis mõttes?»

«Ses mõttes, et keevitamine tõmbab metalli. Oleneb keevitajast: ühe käes tõmbab rohkem kõveraks, teise käes vähem. Siis soojendame gaasiga teiselt poolt vastu, vahel tuleb anda ka haamrit.»

«Ja vorme te kogu aeg teetegi?»

«Jah. Peale selle on igas kuus ka tariraudu tehtud, eelmisel kuul tuli kakskümmend viis tonni.» Lintlom viis mind mehe juurde, kes neid keevitas. «Lähevad Mustamäe haigla kolonnidele.»

Siia, tarirauavirnade vahele keevitusplatsile me jäime. Märganud mu uudishimu, tõi Lintlom mulle näokilbi. Selle vaatepilu oli nii tüme, et vaid õppinud silm mõistab keevitusõmblust jälgida. Ma nägin väikest kahvatult helenduvat sõõri, selles tumedamaid kontuure ja lõpuks ka sulavat metalli, mis oli hall nagu oleks tegemist tinutamisega.

«Poolautomaatkeevitus,» ütles Lintlom. «Süsihappegaasis. Kõige suurem uuendus meie töös — kõigi kolmeteistkümmne aasta jooksul.»

Mugav küll: mees hoiab peos käepidet, millest liigub läbi traat — niipea kui traat rauda puudutab, kohe keevitab, ei lülitit ega midagi, ja teine käsi pane või püksitasku.

Kui kilbi Lintlomile tagasi andsin, olid kõik meie juurde kogunenud. Kirjutasin nad sealsamas püstijalu märkmikku:

Ants Lintlom, sündinud 1937, V kategooria katelsepp, II kategooria keevitaja, tütar saab kolmeaastaseks.

Arkadi Soidla, 1934, samuti V ja II, poiss läheb sel sügisel kooli.

August Martin, 1943, põhielukutse keevitaja — IV kategooria, peale selle stantsija ja seadistaja, üks poeg aasta ja paar kuud vana, teine viie ja poolene.

Tarmo Tärnpuu, 1943, IV kategooria katelsepp, II kategooria keevitaja ja II kategooria gaasilõikaja, poeg kümneaastane.

Mati Merilain, 1952, I kategooria katelsepp, tütar saab kaheaastaseks.

Kaht meest tööl ei olnud (üks sõjaväes kordusõppustel, teine pimesoolelõikusel).

Gennadi Miskevitsš olevat nii kakskümmend neli või kakskümmend viis aastat vana, keevitamises on tal III kategooria ja kodus paariaastane tütar.

Jevgeni Smirnov, umbes kahekümne kolmene, II kategooria katelsepp, brigaadi ainuke poissmees.

Tehasesse tuleku aeg?

Lintlom, Soidla ja Martin — 1960.

Tärnpuu 1962.

Miskevitsš 1967.

Merilain 1968.

Smirnov 1972.

Haridus?

Seda küsimust ma sel hetkel ei esitanud. Leppisime kokku, et tulen edaspidi uuesti ja vestlen igauhega eraldi. Leidsime, et nii on ajakulu väiksem.

Rõomustas soojus ja arusaamine, millega brigaad mind vastu võttis.

BERNHARD VIIDING

Tundus, et minusse suhtuti kui Lintlomi ja Soidla tuttavasse, ehkki olin nendega kaksteist aastat tagasi vaid põgusalt kohtunud.

Seisime alguses püsti. Lintlom toetus tariraudade virnale. Pealmised olid keevitamisest alles kuumad. Mati Merilain, kõige noorem, läks pesema. (Lintlom pilgutas mulle silma: «Kiirustab poodi, tal naisel homme sünnipäev.») Pärast tuli ta meie juurest läbi, seljas helesinine nailonjope, selle all erkkollane pallon ja peas pruun nahkkaabu. Lühike habe, mis enne koos tahmaga näis kogu nägu katvat, oli korralikult piiatutud.

Rääkisime brigaadi koormusest. Tundsin huvi, kui palju tänavune aasta, mida kogu viisaastaku seisukohalt peetakse otsustavaks, end töös tunda annab.

«Ühesõnaga — tahan küsida, kas on mingit erilist pinget?»

Mehed hakkasid naerma. Mati Merilain seletas:

«Erilist on siis, kui metalli ei ole.»

Lintlom kinnitas: «Tööd me jõuame teha, tsehh täitis kvartaliplaani isegi praegustes varustamistingimustes.»

«Veebruari alguses oleks võinud jalgpalli mängida, plats oli viis päeva puhas,» jätkas Merilain. «Pärast tegime pudi-padi, löikama saime hakata alles kaheksateistkümnendal.»

August Martin: «Imelik on see, et plaan täis tuli.»

«Imelikku pole midagi — mäletad, mis moodi viimastel päevadel tehtud sai?» arutles Arkadi Soidla. «Ja palk jäi ikka väiksemaks kui oli, ütleme, märtsis.»

«Nooh, märtsikuu palk muidugi!» rapsas Lintlom. «Võib graafikust vaadata, missuguse hüppe punane joon tegi — kvartali lõpp! Siis olid kõik ülemused väljas.»

«Ülemused? Mis mõttes?»

«Preemia!» selgitas Soidla. «Kvartali ja kuu algul, kui mehed tige-dad, pole kedagi näha, tsehhijuhataja ja meistrid käivad murelikkude nägudega, aga viimastel päevadel on kogu kontor organiseerimas.»

Jutt tuli tuttav ette, meel läks nukraks. Rohkem kui aastakümme tagasi uurisin ebarütmilise töö põhjusi «Voltas», «Punases Retis» ja Tallinna Ekskavaatoritehas. Aastad on möödunud, vanad tehased on ehitatud uueks, väikesed ettevõtted ühendatud suurteks, hallide masiivsete müüride ja tahmaste aknalapikeste asemele ilmunud kaasaegne tööstusarhitektuur, mitmet-setmet moodi on muudetud tootmisüksuste alluvust, kirjutatud hulk raamatuid majandusreformist, tehtud televisioonisateid Štšokino meetodist, ajalehed trükkivad ühe algatuse teise järel (8 tunni töö 7 tunniga jne.), tööliste silmaring on avardunud, suurkoolidest tuleb järjest insenere ja aspirantuurist teadlasi, luuakse uusi instituute, aga seda, et üks tsehh ja üks tehase teise tsehhi ja teise tehase tellimuse täpselt (aga mitte kümme päeva või kvartal hiljem) täidaks — nimelt seda lihtsat asja ei suuda keegi garanteerida!

Või ei olegi see lihtne?

«Metallist» sai esimeses kvartalis kätte ainult osa lubatud metallist. Emba-kumba: kas planeeriti valesti või täideti kuskil lüüsis plaani vastutustundetult. Majanduse hiigelkonveierit pidurdavad mõlemad variandid. Ja aastakümneid on iga tööline ja iga majandusjuht nende variantidega kokku puutunud.

Kui kaua veel?

Lintlom, Soidla, Martin, Tüرنpuu ja Merilain ei virisenud. Nad ei püüdnud kellegi peale kaevata. Nad ei irvitanud. Nad lihtsalt naersid. Kui järele mõelda, siis hilinemine — aga seda on ka kuu-lõpu-tormamine — tundub tõepoolest naljakas: kuidas siis just mingi ajaperioodi keskel või lõpul materjal leitakse ja plaan täidetakse? Ehk otsiks keegi hea inimene üles esimese hilineja, et teised tema tõttu ei peaks rabelema? Või hilineb igaüks iseseisvalt? Kas alati ongi ebarütmilisuse ahel nii elementaarne, et kui tehas A ei täitnud jaanuaris ja veebruaris plaani, siis B, saamata ettenähtud metallikogust, seadis löögi alla C varustamise vormidega? Võib-olla sattus metall hoopis sinna, kus teda tarvis ei olnud (keegi näiteks tellis endale tagavaraks või valis vale margi)! Karupoeg Puhhi arvamus, et «ega neid mesilinnukesi või ju iial teada», kohaldatakse üldiselt küll naistele, aga praegu, neid ridu kirjutades kuulen määratu varustajate armaada suminat, näen kujutluses ulatuslikku üleliidulist sagimist: Saaremaa kolhoosnik võtab mootoriploki tihendit muretsema minnes angerjat kaasa, «Kommunaari» mehel on vabariigist välja sõites kaasas naiste mudelsaapad, «Metallistis» laotakse autole metallikoorem ja minnakse seda Riiga vahetama... Kõigele sellele lisandub askeldamine tarudes endis, tellimuste ja materjali jagamine tsehhide ja brigaadide vahel.

Lintlom: «Meie brigaadil on hea — ladu paistab aknast, näeme, kui auto ette sõidab, ja kohe jaole...»

Ma vaatasin ringi: «Ega tagavaraks pole siia ka palju kuhugi panna... Teie territoorium algab sealt otsaseinast...»

«Ja kuni teisele poole seda puurmasinat, sinna postini,» näitas Lintlom. «Me oleme üht-teist ikka võtnud ka. Näete, praegugi on seal vormi all mitu lehte. Käivad küsimas. Oleme mõnikord andnud, kui teisel just tingimata tarvis. Vahel aga, kui omal töö ähvardab seisma jääda — või kui seda ette tunda on — ei anna ka.»

Tüرنpuu: «Tänagi käidi küsimas, ma poole lehte andsin.»

Lintlom: «Kõige hullem on alati aasta alguses. Võib seinalt vaadata... Jaanuaris tsehh plaani ei täitnud. Veebruaris saime juba kuidagi täis, aga märtsis viskasime kõvasti üle, tegime võla tasa ja ühe-teistkümne tuhande eest rohkem ka. Lõpuks ikka saadakse, vahetatakse teistega ja... Kas sul seda on? Mul on seda... Ja nii edasi. Nüüdki pandi mõned asjad autole ja sõideti Riiga.»

Tarmo Tüرنpuu: «Lattu peab oskama tellida. Meilegi tehasesse tuleb vahel seda, mida omal pole tarvis. Aga kui metalli kogus tonnideski käes, siis vähemalt saab vahetada.»

Arutelu kujunes tõsiseks — räägiti asjadest, mis olid riikliku plaani ja isikliku palga suhtes kahjuks määravamad kui igaühe töövõime, -tahtmine ja -oskus. Märkasid, et Tüرنpuu armastab juurelda, põhjani minna, mingi ettepanekuni välja jõuda. Ta tundus sama tõsine kui Soidla, aga on jutukam. Vilkaloomulise, ruuge põskhabemega Martini ümarikule näole ilmus tihtipeale pilge, ta naeris ja lõõpis. Merilain oli lahkunud. Lintlom, toetudes endiselt tariraudade hunnikule, ütles ainult seda, mis tema meelest otsustatud, kõigutamatu ja kindel.

«Kui tsentraliseeritud lõikamine tuleb, teab mis siis...» arutles Soidla nagu endamisi.

Jäin küsivalt tema poole vaatama. Mulle selgitati:

«Lubavad, et teevad laole katuse peale ja seavad sinna ettevalmistusruumi. Seal lõigatakse kõikide jaoks kõik detailid valmis.»

Martin muigas: «Kus see nii täpselt teada, mis kellelegi tarvis. Eks algul hakkab prahti tulema...»

«Ei tule midagi, kui õigesti organiseerida,» vaidles Lintlom. «Masinatehases on olemas suur ettevalmistustseh...»

«Kus see seal on?» päris Martin.

«Mehaanikatsehhi ja terasevalu vahel.»

«Ega see paha küll ei oleks,» arvas Tärnpuu. «Tunneksid giljotiini ja...»

«Muidugi,» kinnitas Lintlom. «Kui üks ja sama mees ühe pingi peal, peavad pingid paremini vastu. Meie aga käime kord kuus lõikamas...»

«Säti ja sea, kuluta aega, enne kui tehtud saad,» lõpetas Tärnpuu Lintlomi mõtte.

Soidla kahtles, kas kuu algul, kui kõik tahavad korraga saada, jõutakse lõigata detaile igale brigaadile.

Lintlom: «Nad peavad ette töötama.»

Tärnpuu: «Oled sa kunagi eelmisel kuul näinud järgmise kuu jooniseid?»

Lintlom: «Ma ei tea praegugi, mida tegema hakkam.»

Tärnpuu: «Kahekümne viiendaks kuupäevaks peaks järgmise kuu ülesanne teada olema.»

Puhkes üldine naer.

Tärnpuul ei olnud vähimatki kavatsust nalja teha, aga ka naer oli tegelikult täiesti tõsine.

Soidla, peos autovõtmed, küsis Lintlomilt, kas ta hakkab tulema. Lintlom viipas minu poole, andes mõista, et ajame veel juttu, aga pärast tahtvat ta garaazist läbi minna. Mehed soovisid head öhtut ja Tärnpuu kutsus, et kui aega saan, vaadaku ma ka nende riietus- ja pesuruumi — nii uut ja mugavat olevat vähe leida.

III

Tohutut tsehhi poolitava, paarist kohast demonteeritud vaheseina ääres suitsetamis- ja doominolauakese taga istet võtnud, asusime Lintlomiga möödunu juurde. Kahel järgmisel päeval, teisipäeval ja kesknädalal rääkisin eraldi ka teistega.

Minevikku, kogu ühiskonna ühist tuttavat, näeb igauks küll isemoodi ja igauhel on ta ka olnud isemoodi, kuid temalt saadud töö ja elu mõte on lähedaste põlvkondade inimestel enamasti ühesugune.

Seda järeldust kinnitavad ka alljärgnevad viis monoloogi, mis sündisid küsitlustena, kuigi küsimused on hiljem välja võetud.

ANTS LINTLOM

Peale minu ja Viksi polnud keegi joonistega tegemist teinud... Kui tulime, oli kokkulepe, et puhkuste graafik jääb muutmata. Paari nädala pärast läksin puhkusele. Sel ajal olid poisid laiali saadetud. Ma töötasin kuu aega Sauksi brigaadis. Sauksi Kalju on ka praegu vormide peakbrigadir. Teistest on tänaseni brigadirid Veski ja Toom, üks minust

BERNHARD VIIDING

paar aastat vanem ja teine saab viiekümneseks. Oleme tema brigaadiga kõrvuti.

Kui jälle omaette jääme, olime viiekesi, Mati Parvi läks ära — kuulsime, et hakkas kelneriks, ja pärast kukkus kinni. Praegu ei tea, kus ta on, aga Masinatehases töötamise ajal õppis ta tehnikumis ja tegi klubis estraadi. (Hiljem, oktoobris, läks ka Oige ära, aga tema võeti aega teenima ja pärast ta tagasi ei tulnud.)

Parvi asemele tuli keevitaja Ježelõi, ukrainlane. See mees tundis tööd. Lahkus hiljem «Dvigatelisse». Mõni aasta tagasi amputeeriti tal jalg, oli gangreen.

Edasi läks keerukaks. Vahepeal oli nii, et neist meestest, kellega tulim, polnud brigaadis kedagi. Ja ise olin pool aastat meister. Selle poole aasta jooksul preemiat ei saanud. 110 rubla oli palka. Ei elanud ära. Naine ju töötab medõena, nende palgad on teada.

Aadu Viks määrati brigadiriks — 1962. aastal loodi uus brigaad. Sel ajal töötasime siin kõrval laudсарas, kokku kolm aastat, kuuekümne esimesest kuuekümne neljandani, kuni uus tsehh valmis sai. Tsehh ehitati kahes järgus, see vahesein oli alguses välisseinaks. Ma töötasin sellesamas kohas, kus praegu juttu ajame. Brigaadis oli 27 meest. Kui tsehhi teine järk käima läks, saadeti mind vormide peale. Ainult Soidla tuli minuga kaasa. Raudsepp jäi koos vana brigaadiga maha. See oli kuuekümne kuuendal. Paar aastat hiljem määrati Soidla brigadiriks ja mind viidi tagasi esimesse järku. Sain uued mehed. Nõudmine tari-raudade järele oli kasvanud ja me oma uue brigaadiga tegime neid kaks aastat. Mul oma radikuliidiga oli siin kergem. Vormide kohal kõveras olla lihtsalt enam ei saanud. Nüüd olen hakanud sellest laudсарast külge jäänud haigusest jagu saama. Mida kõike pole proovitud — ussimürki ja mesilasmürki, aga üks salv — bombengee — tegi selge vahe: tõmbab algul ihu külmaks, siis ajab kuumaks...

1970. aastal tõsteti metallkonstruktsioonide plaan järsult kolmekordseks ja räägiti mulle auk pähe 1. veebruarist sinna minna. Moodustati jälle uus brigaad, aga tööd polnud kauaks, sest nõudmine vähenes. Samal ajal läks Soidlal vormide pealt mehi järjest ära, kuni ta jäi päris üksi ja minu brigaad viidi sinna. See oli 1970. aasta augustis.

Türnpuu on sellest saadik alles, teised mehed olid just tööle võetud ja läksid, kes varem, kes hiljem. Voolavus on meil tehases üldse suur. Aga teiselt poolt — mul on praegu neli meest üle kümne aasta (ma ise, Soidla, Türnpuu, Martin), kõrval Toomi brigaadis kolm meest üle kümne (Toom ise seitseteist) ja Sauksil neli meest üle kümne aasta tehases olnud. Et need kõik on kuue- kuni seitsmeliikmelised brigaadid, võib öelda, et põhilises koosseisus on ikka vanad olivad.

Uued, kes tulevad ja lähevad, on juba harjunud jooksmas. Mõnel pool võib-olla saab tõesti kergemini läbi, meil aga, kui tahad palka saada, pead tegema ka.

Merilain oli enne sõjaväge minu juures. Tuli selle aasta 3. jaanuaril siia tagasi. Martin oli teises tsehhis brigadir. Türnpuu oli ka enne brigadir ja Soidla samuti. Tuum on kõva. Kui ennast juurde arvata, siis on meie brigaadis kokku neli brigadiri. Ütlen ausalt ära: nii kerge pole kunagi tööd teha olnud kui praegu, järelkontrolli pole vaja.

Igaühe närvid ei pea siin brigadiriametis vastu. Brigadiri lisatasu ei

meelita enam kedagi, tuleb 8—9 rubla kuus. Pole lihtliikmel kellegi eest vastutada. Nüüd aga aja materjali ja pulki taga, käi ja otsi. Mina isiklikult olen nii harjunud, et ei märkagi seda; võib-olla praegu ei suudakski, kui öeldakse, et istu, tee hommikust õhtuni üht ja sama tööd. Muidugi, tööd pean samuti tegema nagu teised, kuigi jõuan vähem, käimised ja otsimised tulevad vahele.

Meil on tükitöö, tasu tuleb üldsummas brigaadi peale. Raha jaotatakse kategooriate järgi. Enne oli kategooriate vahe üle kahekümne rubla, nüüd kümme või kaksteist. Raha eriti kategooriat tõstma ei aja, näiteks teise ja kolmanda vahet pole õieti tundagi. Aga kui Merilain saab teise ja mina viienda eest, siis on ikka tunda ka. Kuid peamine stiimul on see, et me ei hoiu oskamatu meest brigaadis. On selge vahe, kas tööd teeb teise või kõrgema kategooria mees.

Mõnikord hakkame ajama, et kuule, sul oleks aeg minna kategooriat tõstma. Nagu praegu Merilainile: ole täitsa, anna ära. Tal alles esimene, enne armeeteenistust sai, aga maksame talle teise kategooria eest. See võimalus on olemas, kui kõik brigaadi liikmed allkirja annavad. Ka siis, kui mehe töö ei vasta kategooriale, on brigaadil oma sõna ütelda. Smirnov tuli samuti sõjaväest nagu Merilain. Raamatus oli küll neljas, aga kui võtta loogiliselt: ühe aasta enne sõjaväge tööl olnud, kust see neljas? Brigaad vaatas katseaja ära. Minu käest küsiti, mis ma arvan. Mees andiski nõusoleku, et asub tööle teise kategooriaga. Kui inimene joonist ei tunne, siis leiab, et talle sai isegi veel vastu tuldud. Miskevitš on tugevam töömees, viis-kuus aastat tehases olnud. Inimene peab ju selle ajaga midagi ikka selgeks õppima. Selle aastaga, mis ta minu juures on töötanud, tõstis ta oma kategooria teiselt kolmandale.

Kooliga, haridusega on kõige nõrgem koht. Koolis ei käi mitte üks mees.

Mina lõpetasin kaheksanda 1963 või 1964. Kuuekümne seitsmendal läksin meistrite kooli Nooruse tänaval. Pool aastat käisin, siis murdsin jalaluu ja olin üle kolme kuu haiglas. Jalg läks trammist välja tulles 4. veebruaril turu peatuses, jää peal oli väike lumekord. Jäigi õppimine pooleli. Ja enam pole justkui hakkamist.

Selles tehases olen kolmel korral eksameid andnud. Katelsepa neljas ja viies ning keevitaja teine. Võin iga asja keevitada, diplom on olemas ja rohkem tõsta pole mõtet. Palka saan katelsepa kategooria järgi.

Soidlal on seitse klassi. Põhijõud. Talle võib usaldada igasuguse töö. Halba ei mõista öelda õieti mitte kellegi kohta.

Eile oli palgapäev. Brigaadis seda karta pole, et järgmisel päeval mõnda meest tööl ei ole. Poolteist aastat juba pole enam niisugust hirmu. Varem aga oli üks uus mees — teadsime, et kui hakkab, siis ei näe teda vähemalt poolteist nädalat. Õnneks läks ise ära, killustikutehasesse Leningradi maanteel. Ei tea, mis tast sai. Lasti meilt küll minna omal soovil, kuid kaks korda oli «47» juba sees ja kolmas ka sinna-poole.

Soidla ostis möödunud aasta kevadel mustalt turult «Zaporožetsi». Vana mudel nagu mul. Mõlemad oleme ühtemoodi hädas, pole kumme alla panna. Ma ostsin 1972. aasta detsembris ja pole õieti veel sõita saanud. Teie loos oli sees, et tahan IŽ-i muretseda. Pidasin neid ära kolm

tükki. Siis vaatasin, et enam ei või: olid küll nahkriided, aga ikka tõmbab jalad läbi, ja pere on ka kasvanud.

August Martin on ühe aasta brigaadis olnud. Ta on samuti seitsmeklassi haridusega mees nagu Soidlagi. Möödunud kuul käis ta viiepäevastel keevitusinstruktorite kursustel, sai õiguse noori välja õpetada. Tunnen teda ammu — oleme koos olnud nii parteibüroos kui mujal ühiskondlikus töös, elame ka ühes ja samas suurpaneelmajas, Koskla 5/7. Türnpuu on sellesamas. Hommikul nii ongi, et kes esimeseks alla jõuab, see vilistab. Martiniga oleme ühes trepikojas, tema on kolmandal, mina viiendal korrusel.

Varem alati olen olnud esimesel korrusel. Kui nüüd anti valida, kas esimene või viies, panin joostes üles. Esimesel ukсед pauguvad, lapsed lärnavad. Suvel, kui heidad magama, ei taha naljalt akent lahti jätta. Viienda korrusega nägin küll valusat vaeva, kui sisse kolisin: katus jooksis läbi, tapeedid ligunesid ja seemed kasvasid seinas. Ma tundsin Majaehituskombinaadi direktorit ja kasutasin tutvuse ära. Järeleuurimisel selgus, et töömeeste hooletus: paneelide vahed olid jäänud täitmata. Loomulikult jookseb siis vesi tупpa, tal pole kuhugi mujale minna — põõningut ju pole.

Peaaegu terve möödunud viisaastaku olin tsehhi partorg, enne seda — asetäitja. Paar aastat olin Tallinna Ehitustrusti parteibüroo liige. Kaks korda võtsin osa EKP kongressist — kahest viimasest. Kolm korda järjest on mind valitud Mererajooni rahvasaadikuks. Kahes viimases koosseisus ma ei olnud. Praegu olen tehase rahvakontrolli grupi liige.

Soidlale, Martinile ja mulle anti Lenini 100. sünniaastapäeva mälestusmedal. Kaheksanda viisaastaku eest on mul orden «Austuse märk».

Tarmo Türnpuul jäi omal ajal kaheksas klass pooleli. Peaga poiss, talle võib iga peenema töö kätte anda, näiteks need alumiiniumvitriinid, mis me Rapla uuele administratiivhoonele tegema hakkame. Seda võib nimetada meil tsehhis kõige peenemaks lukksepatööks. Türnpuu on mees, kes selle asja meil käima paneb.

Mati Merilain on lõpetanud kaheksa klassi. Edasi ta pole läinud, võttis naise ja sai ka alles ajateenistusest lahti.

Jevgeni Smirnov elab juba pikemat aega Eestis. Tal on ka kaheksa klassi. Läks tehnikumi ettevalmistuskursustele, aga paistab, et on käega löönud. Tean omast käest, et õppimine töö kõrvalt ei ole naljasi. Kuid Smirnov on noor poisimees ja temaga peame rääkima.

Gennadi Miskevitsil, noorel naisemehel, on ainukesena meist keskkooliharidus, kümme klassi. Eestisse sattus ta armeeteenistusega. Isa ja ema elavad Sahhalinil.

Mai lõpul lähen puhkusele. Selleks ajaks peab auto korda saama. Möödunud aastal olime telgiga Taevaskojas. Veteranidele on enamasti püütud vastu tulla — võimaldatakse puhata suvekuudel.

MATI MERILAIN

Kommunistlik noor olen 1969. aastast. Astusin ja seejärel läksin kohe sõjaväkke, alles nüüd jaanuaris tulin. Pool aastat olin motoriseeritud laskurijao komandör. Mul on seersandi auaste. Siis läksin tehnilise jao

BERNHARD VIIDING

komandöriks ja olin ühtlasi autojuht. Kolmanda liigiga võeti mind armeesse, teise liigiga tulin tagasi.

Ühtekokku on meie brigaadis autojuhipaberid neljal mehel — Lintlomil, Martinil, Soidlal ja minul. Lintlomil ja Martinil kolmas liik. Soidla on amatöör. Aga autojuhiks pole meist keegi tahtnud minna, ainult Raudsepp ja Viks läksid.

Kategooria tõstmiseks peab nime üles andma, siis öeldakse, mis päeval tulla. Näidatakse joonist, selle järgi peab rääkima. Pileteid ei ole. Võivad näiteks puuri teritamist küsida ja mis marki terast millise puuriga. Ma sain enda kätte «Montaažilukksepa käsiraamatu». Keevitust tahtsin ka anda. Seda tuleb praktiliselt teha. Pärast saan paberi ja tööraamatusse kirjutatakse sisse.

Kui üldse edasi õppima minna, siis ainult meistrite kooli. Tehnikumi astumisel ei ole mingit mõtet. Siin meilgi näiteks tean mehi, kes on kahekümne viienda eluaastani õppinud. Siis ta tuleb inseneriks ja saab sada rubla, aga mina hakkasin tööle viieteistaastaselt ja sain 120—130 rubla. Viis aastat tuleb tehnikumis olla, mis ma sel ajal teenin?! Pere ja kõik... Kui aga meistrite koolis õpin, jään siia tööle edasi, ja kunagi elus võib seda haridust vaja minna.

200 rubla ja 91 kopikat märtsis, 132 rubla jaanuaris (sealt maksud maha) — aasta alguses ei suudeta tööd käima panna, aga üldiselt teenib hästi ja töö on vaheldusrikas. Raha ei stimuleeri ei kooli minema ega kategooriat tõstma. Eksamile lähen tööalaseks enesetäiendamiseks.

Naine on Kontrollmööduriistade Katsetehases nitromaaler, teenib rohkem kui kooliõpetajad — 150 rubla kuus, vahel saab rohkem kui mina.

Septembris tahaks puhkust saada. Siis on võimalik minna kartuleid võtma.

Praegu on eesmärk saada uus korter. Meil on vanas puumajas kaks tuba. Naine käib vahetuste kaupa. Õhtuti olen tüdrukuga kodus. Televiisor on põhiline asi — mis sa toas teed, kui seda ka ei vaata.

Huviala kohta ei oska midagi vastata.

Kõige paremad on Eesti Televisiooni oma saated — lavastused, «Reklaamiklubi» ja teised. Liiga vähe on filme, neid võiks rohkem näidata. Spordi vaatan kõik ära. Ise olen klassikalist maadlust teinud. Tõstmist tegin ka, olin tehase meeskonnas, keskaalus. Sel aastal pole võistlustel käinud.

AUGUST MARTIN

Näete, käepidemesse tuleb kolm voolikut: ühte mööda jookseb traat, mida mootor ette lükkab, teises on elektrijuhe ja kolmas annab süsihappegaasi, mis hoiab õhu eemal, muidu tekiks õmblusest õhumullide säbru. Varsti hakkame päevi nägema — niipea kui soojaks läheb, pannakse kõik joogiautomaadid tööle ja ei jätku enam gaasi.

Traadiga tuleb kõvem õmblus kui elektroodiga. Elektroodkeevitust kasutame siis, kui on vaja portesid või muud ajutiselt kinnitada. Igale poole ei ulata ka. Leedus vaatasin, et neil seal jookseb lae all, söida, kuhu tarvis.

Teist aastat olen tehase parteibüroo liige. Varem olen ka olnud, aga

nüüd kaks aastat järjest. Kuuekümne üheksandal ja seitsmekümnendal olin tehase ametiühingukomitees.

Praegu on tehase parteibüroos üle kümne liikme. Tänavu jäin ilma portfelliga, olin valimiste ja ametite jaotamise ajal ära. Kui kerkib päevakorda küsimus, mis kellegi alla ei kuulu, siis lahendan mina selle ära.

Varasematel aegadel oli minu osaks noortega tegelemine. Meie tehase loetakse noorteks neid, kes on alla kolmekümne. Et oleksid ALMAVÜ liikmed, et komsomolitöö käiks, et koolis õpiksid... Jälginis nimekirju. Peab ütleva, et edasiõppimine läheb visalt. Kes õpib, see õpib. Kes lüngad sisse jätab, ei lähe edasi. Käiakse peamiselt tehnikumis.

Mõnel pool ei anta töökohal ka küllalt soodustusi. Mu naine näiteks, kes õppis Kaubandustehnikumis, soovis väikese lapse pärast ülepäeviti tööl käia — ta oli «Kännu Kukes» kokaks — aga seal taheti, et ta oleks kaks päeva järjest, mis meil polnud võimalik. Teame ju, kui suur on söimede järjekord.

Voolavus on meie tehases suur. Vähe on selliseid noori, kes kaua tööl püsivad. Tulevad tööstuskooli lõpetajad, lähevad sõjaväkke ja enamasti kaovad. Meie omal ajal tulime ikka tagasi vanasse kohta.

Sündisin 1943. aastal Kundas töölise perekonnas. Isa suri 1951 ja ema 1956, olin onu juures maal. Pärast seitsmendat klassi olin komsomoli lähetuskirjaga tsemenditehase ehitusel. Sealt tulin Tallinna tööstuskooli nr. 2, kust mind suunati «Santehnikasse». Algul olin keevitaja, siis brigadir. Meie ajal hakati esimesi sanitaarkabiine tegema. Kui esimene 1961. aasta juunikuus valmis sai, käisid paljud seda vaatamas. Mäletan, et töötlesime mõnda kohta isegi raspli ja viiliga. Olen kabiine teinud ühtekokku kaksteist aastat, neid on Mustamäel, Tartus, Narvas ja isegi Saaremaal. Viietuhandenda ja kümnetuhandenda puhul oli miiting, partorg õnnitles ja meistrifondist anti preemiaid.

1962—1965 teenisin sõjaväes. Töötasin insenervägede koolis sõiduinstruktorina — õpetasin mehi roomikmasinatega sõitma (tranšee-kaevajad, miinipanijad jne.).

1965. aastal astusin parteisse, 1967. aasta juunis võtsin naise ja juulis sain tehasest korteri.

Huvialadeks on fotograafia ja märkide kogumine.

Soomlastega olen kirjavahetuses. On üks üliõpilaste perekond. Nad ise märke ei korja, aga saadavad mulle. Nad olid mul külas ja käisin nendega ka Leningradis kohtumas. Tulevikus tahaksin Soome sõita.

Brigaad on kollektiivne ja sõbralik. Lintlomi ja Türnpuuga tuleme hommikuti üheskoos tööle, ühes ja sessamas majas korterid. Üldse on tehase inimesed üksteisega tugevasti seotud. Meie tsehhi juhataja Hallika on näiteks minuga koos tehase parteibüroos. Ja büroo arutab alati kõige olulisemaid asju. On kutsutud varustajaid ja teisi aru andma. Möödunud aastal sattus ühel ajal ohtu aastaplaani. Siis korjati kõik büroole kokku ja tehti selge sott — igal tsehhil ja igal brigaadil oli täpselt teada, mida teha, et plaani täita. Ka tänavu on parteiorganisatsioon mitmel korral tootmisküsimusi arutanud. On organiseeritud sotsialistlik võistlus.

Meie brigaadis on kommunistliku töö eesrindlase tõendid enamikul

käes — Lintlomil, Soidlal, Tüرنpuul . . . Tüرنpuu foto on tsehhi autahvilil.

Kui nii võtta, siis siin tehases võib tööd teha. Tellimusi on küllalt, peaasi, et oleks korralik organiseerimine ja varustamine.

ARKADI SOIDLA

Kärdi juurde radiaatoreid tegema läksin alles 1959. aastal. Ma olin enne mööda ilma rännanud — sain sõjaväest lahti, läksin Donbassi. Kui noori kutsuti sinna kaevandust ehitama, lõin Kohtla-Järvel ühe poisiga punkti. Tallinnas kogunes meid juba terve vagunitäis. See oli viiekümne kuuendal aastal.

Donbassis oli põnevust küll, hoopis teine elamine ja olemine kui siin. Seal sai natuke ilma näha.

Kaevanduse ehitusele me ei saanud, saadeti pärast kursusi kaevuriks. Mina sattusin läbindajate brigaadi. Esimesel päeval lasti vaadata. Lõhati. Masin tõstis kopaga endal üle pea — lindile. Pisemaist nurkadest loobiti transportöörile ka labidaga. Toestamine oli käsitsi. Ma tassisin prusse ja olin kinnihoidmisel abiks. Pärast hakkasid neis strekkides sõitma elektrivedurid.

Põlevkiviga olin tuttav, ta on vähemalt kollane, aga süsi on midagi muud: oled must nagu kurat — valgete silmade ja punaste huultega.

1958. aastal tulin ära. Olin seal ligi kaks aastat. Töö läks raskeks, kont ei olnud vastav. Lõpupoole rajasime ventilatsioonistrekki, selle tegemisel tuli kõik labidaga visata.

Osa laskis õige ruttu jalga, enne esimese aasta möödumist, osa aga jäi peale mind sinna. Neid poisse olen ka nüüd linnas näinud. Üks tuli neli aastat tagasi ära, elab Mustamäel. Eestlane, võttis sealt poolatari naiseks. See minu sõber, kellega Kohtla-Järvelt läksime, abiellus Vorosilovgradis.

1958. aastal tulin Tallinna. Juba enne sõjaväge olid mul autolukksepa paberid. Töötasin autobaasides, kuni Vaino, mu vend, mind Kärdi juurde kutsus.

Elamist sel ajal ei olnud. Vend ei kannatanudki välja, läks ära, mina aga pidasin vastu, kuni sain lõpuks ühiselamusse Hiire tänaval. Kolm aastat olin seal — 1963. aasta jaanuarini-veebruarini. Siis anti mulle hotelli tüüpi tuba.

1961. aastal abiellusin. Elasime kohtumisest kohtumiseni, sest ka naisel polnud mind kuhugi panna, neil oli neljaliikmelise pere peale 16-ruutmeetiline tuba. Mähel saime ühe vanamehe juurde — nagu maja valvajaks. Ta käis kogu aeg komanderingus. Närviline vana oli, ei tohtinud suitsu teha ega panni peal liha praadida. Invaliid. Mõned kuud me saime seal ikka olla.

Hotelli tüüpi toas oli küll kitsas, aga omaette. 9 ruutmeetrit. Poiss sündis seal. Tehasest käisid korteriolusid kontrollimas, nägid, et laud oli, ilma lauata ei saanud elada, riidekapp oli, poiss, see roomas laua all — käimise ruumi polnud. Aga me ei olnud kellelgi jalus, kellelgi polnud ütlemist. 1963. aasta — see oli Mustamäel alles algus, vist kolmas maja sai siis valmis. Meie oma oli tagapool ja Akadeemia teel veel paar maja. Kõik ümberringi oli tühi plats.

BERNHARD VIIDING

1969. aasta novembris saime Pae tänavale kolmetoalise. Ämma võtsime ka oma juurde: oli vana inimene, pensionär, üksik — pojad omadega läbi, raisus, mees surnud.

Siin tehases olime vahepeal laudadest kuuris. Tegime väikesi vorme ja tariraudu. Kui uus tsehh valmis sai, kolisime kolmandasse vahekäiku, kus praegu toodetakse õhukesti plekkradiaatoreid (malmradiaatoreid tehakse teises otsas). Seal tegime suuremaid tariraudu ja ka suuremas koguses, sest aparaadid ja pingid olid juba olemas. Sai seal mõned aastad töötatud, aga töö tundus üksluine ja tulin koos Lintlomiga siia vormide peale üle, kuni mind määrati brigadiriks, sest Lintlom saadeti jälle mujale.

Mu brigaad hakkas kahanema. Muist poisse läks sõjaväkke. Mõni võttis lõpparve. Jäime kahekesi ja siis tuli mul puhkus. Sel ajal oli teine poiss ka lõpparve võtnud ja kui ma puhkuselt tagasi jõudsin, oligi plats puhas ja Lintlom oli siia saadetud uue brigaadiga ning mind arvati selle hulka.

Mul nagu polnud organiseerimisvaimu, et käia üleval masseerimas. Kui ei saanud, söimasin, ei jätkunud kannatust. Poisid vaatasid, et asja ei saa ja läksid minema.

Käi muudkui kauplemas; nagu mulle üksi oleks vaja, meil kõigil ju üks töö ja plaan. Sai räägitud, et toodagu siia õhutrass, õhutorustik, et saaks käiamise tolmu ära puhuda. Ei midagi, kuigi oleks lihtne toru panna olnud. Tänapäevani õhk toomata, Lintlom on seda teab mitu korda rääkinud. Praegu pühi luuaga. Kui vorm on valmis, ei pääse luuaga igasse nurka ligi, suruõhuga puhuks viimseni puhtaks.

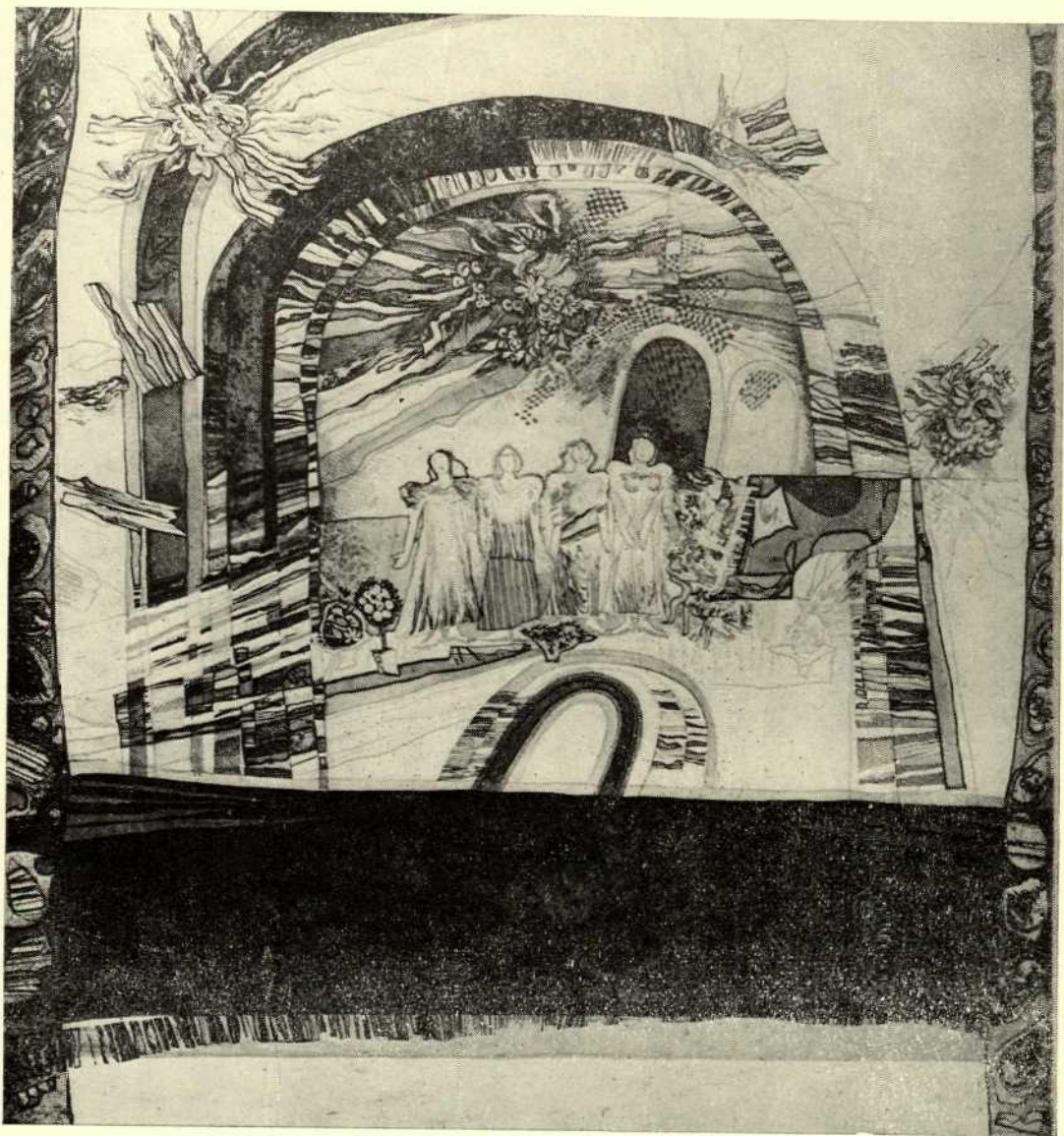
Valgustust on paremaks tehtud. Seda oleme nõudnud ja saanud. Aga ikkagi — praegu laealused lambid ei anna küllalt valgust. Oleks vaja ka äärtesse, siia seinale joonistelaua juurde (nagu näete seal, posti küljes, tsehi keskel).

Tööpäev on küllaltki koormav, kodus midagi suuremat ette võtta pole jõudnud. Televiisor paneb kõik aja nahka. Vahel on jäänud isegi kinnu minemata, sest filmi võib vaadata ka teisel õhtul, aga saade on ainult üks kord. Meeldivad head lõbusad estraadi- ja teatrisaadet ning «Horoskoobid». Tööstusreportaažides on huvitav võrrelda, kuidas mujal ja kuidas meie tehases. Reporteritest on Karemäe ja Pant ikka esimesed. Sai vaadatud otsast lõpuni «Täna, 25 aastat tagasi» ja selle järg «Kas mäletad?».

Muidu nokitsen niisama, kombineerin vahel mõnda tehnikavärki, kas korteri jaoks või... Enne oli mootorratas, nüüd sai omale teine häda kaela võetud, õhtud läbi «Zaporožetsiga». Ilus välimus, aga sisu pole vastav, tuli teha põhjalik töö. Kui auto korras pole, on kohe abi-kaasaga ütlemist. Nüüd on sätitud — sõida, kuhu tahad. Kümme aastat mootorrattaga oldud, ei saa enam ilma tehnikata: vabad käed, ei ole busside ootamist.

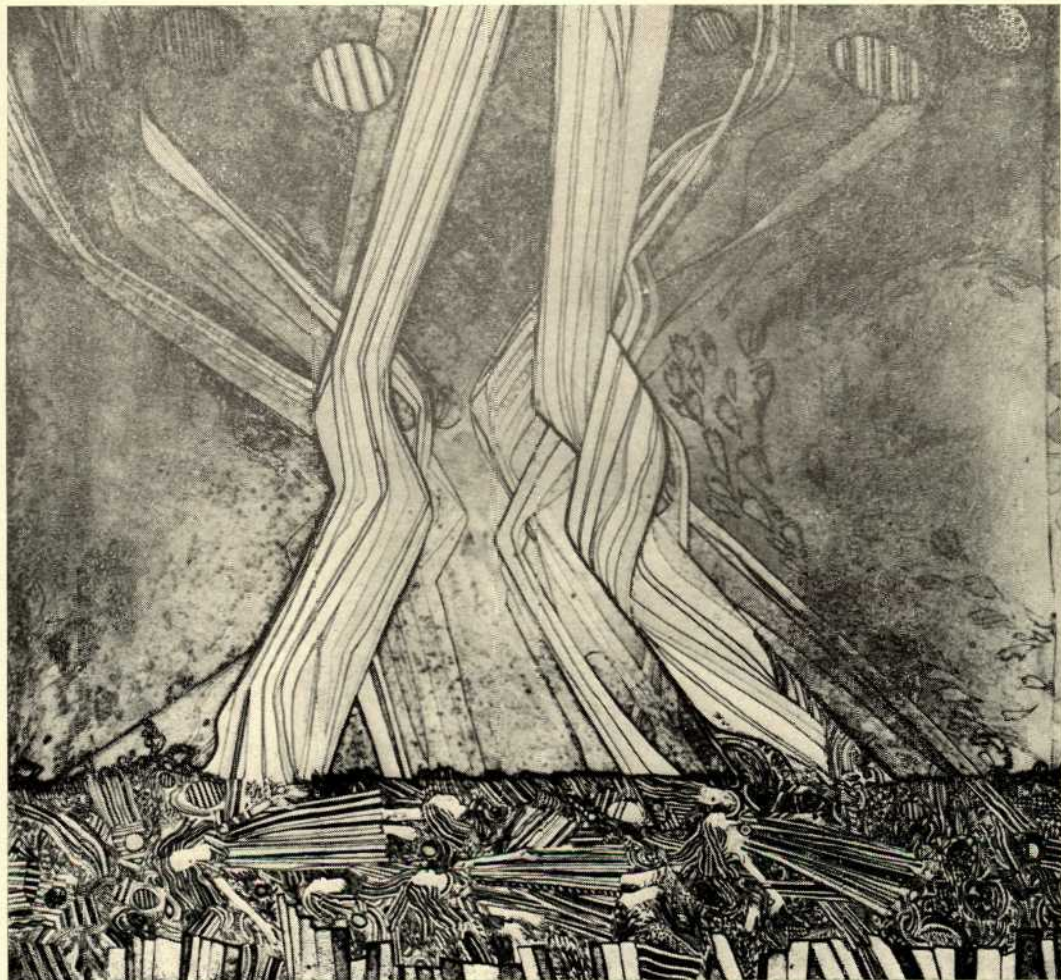
Sõjaväes olles sai sageli teatris käidud — aitasime dekoratsioonide ülespanemisel ja siis anti priipiletid. Nüüd mõnikord tunnen, et jääb liiga üksluiseks see elu, kui kuskile ei saa. Mind huvitab fantastiline, teaduslik kirjandus — loomadest, loodusest. Kinost on viimasel ajal kõige rohkem meelde jäänud «Tulevikumälestused». Et kas on käinud

BERNHARD VIIDING



VIVE TOLLI

Lava (Söövitus) 1972



VIVE TOLLI

Tuulispää (Söövitus) 1973

inimesed kosmosest ja . . . Aga auto oli remondis ja ei saanud palju kuhugi.

Mõni ehitab suvilat, aga mina ei taha. Töö tehases ja auto — ei jätku aega. Kõige rohkem ajab hinge täis, et kuu algul passi ja pärast pressi. Paljus on kontori süüd. Peaksime joonised kätte saama eelmise kuu lõpul, aga mitte selle kuu algul, kui juba toodangut peab andma. Me alles hakkame materjali korjama, aga päevad lähevad.

Oleks töörütm ühtlane, ei oleks ka sellist tampi. Rütmi puudumine mõjub juba moraalselt, töö ei istu. Kui enda pärast midagi juhtub, püüad iga hinna eest heaks teha, kui aga näed, et midagi on korrast ära ja ise aidata ei saa, siis . . . Teeme õhtuti ületunde ja kui palgad on suured, ei maksa ületunni eest keegi. Öeldakse, et võtame normi maha, aga ei vaadata, kuidas see palk on teenitud.

Te räägite, et see uus tsehh on kõrge ja puhas . . . Jah, vanadega seda võrrelda ei saa, elu on läinud edasi, aga ka siin on ventilatsioon nõrk. Praegu on soe, saab uksi lahti hoida — kuid talvel jääb umbseks.

Me teame kõik, et plaani täitmise on peaülesanne, kuid tuleks rohkem vaadata, kuidas seda paremini täita. Muidu räägitakse küll, et töö on inimese auasi ja kohus, kui aga pead läbimõtlemata rassima ja palka korjama ega saa isuga teha, siis ta ju pole. Peaks meeles pidama, et pool elu ja tervist kulutame me igaüks ära siin töö juures. Tehases me ju elame oma elu.

TARMO TÜRNPUU

Hakkame alumiiniumvitriine tegema, praegu just tulime tsehhijuhatajaga, käisime vaatamas Türil ja Põltsamaal, kus neid pisikestes töökodades toodetakse. Ilusad küll võrreldes nendega, mis meil siinamaani muust materjalist valmistatud. Kui olin brigadir, tegime neid kolm aastat. Ka uue raadiomaja aknaraamid on meilt. Seal ei ole eriti õnnestunud lahendus. Huvitav, et iga projekteeija loob oma konstruktsiooni. Viimased, mis torust tehtud, on juba paremad.

Sündisin Saaremaal Aste teeristil. Kolisime linna elama. Isa tegi kingsepatööd ja ema oli mööblivabrikus kütja. Kaheksas klass jäi pooleli, õppimine ei istunud mitte kuidagi. 1958. aastal läksin Tallinna ehituskooli nr. 1 Puuvilla tänavas (praegune kutsekool nr. 10). 1960. aastal lõpetasin lukksepp-santehniku paberitega. Üle aasta olin «Santehmontaazhis» ehitustel. Paigaldasime Pelguranna suurplokkmajades radiaatoreid, veetorustikku, vanne jne. 1961. aasta detsembris ja 1962. aasta jaanuaris olin kollatõvega haiglas. Pärast arstid soovitasid minna kergemale tööle, ei lubatud põrutusi ega külmetamist. Maks pidada väga hell koht olema, et kui haigust välja ei ravi, jääb eluksajaks külge. Mind viidi üle «Santehnikasse». Algul tegime gaasiahjusid, sättisime neid ümber (boilereid vannidele jne.). Hiljem läksin eksperimentaallukksepaks, hakkasime uusi pinke töökorda seadma.

1962—1965 olin aega teenimas. Inseneritehnilises väeosas sain hea kooli — mind õpetati töömeheks. Kui vaja, võin nüüd müüri laduda, maalritööd teha ja kõike muud, mis ehitusel tarvis. Keevitustööd said seal täitsa koduseks.

Paar nädalat enne sõjaväge olin abiellunud. Elasin nii kaua naise

BERNHARD VIIDING

juures, kuni saime tehases toa Mustamäele. Nüüd oleme kahetoalises korteris Koskla tänavas — ühes majas Lintlomi ja Martiniga, kellel on täpselt samasugused korterid.

1965—1967 olin metalliseerimise peal — detailid, mis betooni sisse lähevad, tarirauad, kaetakse tsingikihiga.

Seejärel räägiti mulle auk pähe, et moodusta uus brigaad. Korjasin kamba kokku, Aadu Viks oli ka, kokku viiekesi. Tegime kolm aastat tellimustöid, metallist aknaraame.

Brigaade on siin alatasa loodud ja laiali saadetud. Praegu on meil väga hea brigaad. Igaüks tunneb oma tööd ja natuke rohkem ka.

Meie töö ei ole üksluine. Iga kuu üht ja sama teha ei tule. Ühetalised on võib-olla vormid. Hoopis vaheldusrikkad aga on metallkonstruktsioonid. Minule isiklikult meeldivad vitriinid. Näiteks tööd «ABC» jaoks olid küllaltki keerulised. Mõnigi kord võtad vinklijupi kätte, keerutad mitu korda käes, enne kui leiad, kuhu panna.

Kõige suurem häda on ühtlase tööritmi puudumine. Seda on ka palgast näha: jaanuaris näiteks sain poolteistsada, märtsis aga kaks ja pool.

Olen viimasel ajal kahetsenud, et kunagi, kui õppimise aeg oli, olime rumalad ja jätsime pooleli. Nüüd vaatan oma poissi — seda muret ei ole, et ta ei õpi. Teeb koolitööd ise ära, kord nädalas vaid kontrollin.

Mul endal oleks ju ka võimalik olnud edasi õppida, aga õppimise mõte tekkis tegelikult alles pärast sõjaväest tulekut. Siis oli juba perekond ja nüüd on kolmkümmend aastat turjal... Ikka tundus, et elu on ees ja küll jõuab, aga sõjaväeteenistuse kutse tuli ruttu kätte ja... õige aeg on vist möödas.

Mul on silmad valusad. See on keevitusest, või ei oska ma end hoida. Soidla räägib, et tal on kõrvad sellest mürast tuimemaks jäänud; mul kuulmine ei anna tunda, kuid silmadega pole kiita. Kiirus on taga, ei läbe oodata, kuni teine ära keevitab, möödad ja sätid, hoiad käe küll ees, aga ikka saad kuskilt jälle sähmaka — me ütleme, et «jänese» — vastu silmi. Öhtul on silmad punased, kibedad nagu oleks liiv sees. Terve nagu õhetab pärast vahetust.

Paar korda oleme naisega teatris käinud. Tahaks laulma minna. Siia-maani ei saanud seda teha, korter oli vaja ära sisustada, õhtuti kauemaks tööle jääda. Nüüd rahamuresid suuremat enam pole. Kooli ajal ma laulsin kooris ja ansamblis — kutsehariduse peavalitsuse ansambelis Pikal tänaval vanas Tombi klubis. Käisime väljasõitudel mööda Eestit. Akrobaatikaringiga sõitsime esinema isegi Moskvasse, Riiga ja mujale.

Lugemiseks ei jätku aega ja väsinud ka, üle ühe raamatu kuu kohta vist ei tule. Rohkem oleme käinud kontsertidel, kuulanud peamiselt estraadi. Ükskord tõi naine piletid sümfooniakontserdile. Uni küll peale ei tulnud. Mõnel kohal ihukarvad kohe tõusid püsti. Kindlasti tahaks kuulata head viiulikontserti. Saalis olla on hoopis midagi muud kui raadiost või televiisorist kuulata.

Naine on kuskile minekul ikka eestvedaja. Siia-maani oli ta «Punases Retis» tsehhi dispetšer, nüüd on kolmandat nädalat laevatehases varustaja. Seal olevat vaiksem koht, polevat veel kordagi kuulnud, et keegi oleks häält tõstnud. «Retis» ta oli üksteist aastat, läks sinna kohe pärast

keskkooli. Töö kõrvalt hakkas käima Kergetööstuse Tehnikumis ja lõpetas selle kaks aastat tagasi kiitusega, tehnik-planeerijana.

Meie perekonnas algavad kõik nimed t-tähega: ise olen Tarmo, naine on Tiiu, poiss on Toomas — kümneaastane ja teeb sporti, käib ujumas. Noorte esimene järk on tal ammu täidetud, nüüd on käes ka meeste kolmas. Kõige rohkem meeldib talle «delfiin». Peale selle on poisil hea muusikaline kuulmine. Õppis akordioni ja laulis ühe aasta poistekooris, kuid siis tuli ujumine, käib kuus korda nädalas treeningul ja jätsime muusika esialgu kõrvale.

IV

Mehed kogunesid pärast vahetuse lõppu minu ja Tarmo Türnpuu juurde pingile.

«Noh, mis Türil ja Põltsamaal oli?» päris Lintlom.

«Ei ole midagi, hakkame tegema».

Tööriietes kaaslaste keskel paistis Türnpuu oma hea tänavaülikonna ja pruuni kevadmantliga eriliselt silma. Soliidne sihvakas noor mees. *Akrobaatikaringiga sõitsime esinema isegi Moskvasse, Riiga... Tahaks laulma minna... Kindlasti tahaks kuulata head viiulikontserti. Ta joonistas sõrmega lauaplatele aknahinge profiili.*

«Millega nad löikavad?» küsis Martin.

«Saega, hariliku saega.»

«Sellega, mis meil?»

«Ei, sellega alumiiniumi ei löika. Hariliku ketassaega, noh, puusaega.»

Üksipulgi tungiti tehnoloogiasse, otsustati ära kümned asjad.

«Meile on vaja drelle ja õhku. Kas õhutoru siia lae alt ei tule?»

Mehed pöörasid näod üles, ei tundnud kõiki torusid, vaidlesid. Martin kaitses ägedalt mingit oma versiooni.

... Klaas ja alumiinium, päikesesära fassaadidel.

Türnpuu on see mees, kes selle asja meil käima paneb.

On selge vahe, kas tööd teeb teise või kõrgema kategooria mees.

Põhiline koosseis ikka vanad olijad...

Ütlen ausalt ära: nii kerge pole kunagi tööd teha olnud kui praegu.

Mul on olnud võimalus jälgida, kuidas pandi käima terve uus tehas ja hakati tegema elavhõbe- ning hiljem pooljuhtalaldeid, kuidas ehitati laululava ainulaadset rippkatust ja Soldino elektrijaamu, loodi uusi ekskavaatoreid ja tahmapuhureid ning õblukese plastmasskelgu massiivne pressvorm... ja ei ole meelde jäänud midagi tüüpilisemat kui peadpidi koos konstruktor ja tööline: inseneril tavaliselt puudub kõrgema kategooria töölise kvalifikatsioon.

Räägitakse, et seda kõrgemat kategooriat kohtab tehastes ja ehitustel viimasel ajal harvemini kui inseneriameteid.

Siiani on valitsenud paradoksaalne olukord: töölisele hariduse andmine on tähendanud töölisest loobumist. Olen kirjutanud kvalifitseeritud instrumentaallukksepast Leo Pedajasest ja planeerijast Külli Pedajasest, kes lõpetasid töö kõrvalt tehnikumi. Praegu on nad mõlemad ühes instituudis konstruktorid. Mu naaberküla poiss ja klassivend Endel Eero Saaremaalt Valjalast läks pärast sõjaväeteenistust «Kom-

munaari» tööliseks, astus kaugõppesse, tõusis aste-astmelt ametiredelil, lõpetas TPI ja määrati sellesama «Kommunaari» direktoriks (k. a. veebruarist Riiklikus Plaanikomitees). Ent rõomustavate näidete kõrval on küllalt juhtumeid, kus inimesi tööpinkide tagant on vastu nende endi tahtmist (miks ei võiks keegi tahta ka tööline olla?!) eksamiltsksamile talutatud (tehase au nimel!) ja hiljem — nende endi ja ühiskonna õnnetuseks — ametnikuks või inseneriks määratud. Mis siis imestada, kui universaalsete oskuste ja sügavate teadmistega töölis-kaadri järelkasv väheneb.

Ja kõige selle päratipuks on noore mehe rõõmus enesekindel järeldus:

Tehnikumi astumisel ei ole mingit mõtet.

Ring on täis.

Ja ometi, kui «Metallisti» kaadriosakonnast anti esimese tsehhi juhataja telefoninumber, kujutlesin hetkeks, et vastab Ants Lintlom...

Kooliga, haridusega on kõige nõrgem koht. Koolis ei käi mitte üks mees.

Kas oleme vana skeemi võimuses: tööline — meister — tsehhijuhataja...??

Kunagi, kui õppimise aeg oli, olime rumalad ja jätsime pooleli... Ikka tundus, et elu on ees ja küll jõuab...

See Tarmo Tärnpuu ütlemine on kõige nukram motiiv kogu käesolevas loos.

Lintlom jõudis siiski mõndagi: lõpetas pärast tööstuskooli ja armeeteenistust töö kõrvalt seitsmenda ja kaheksanda klassi, käis pool aastat meistrite koolis... Kuid tehnikumi ta ei jõudnud.

Tehnikumi astumisel ei ole mingit mõtet.

Huvitav, kas praegu 21-aastane Merilain loodab ilma tehnilise keskhariduseta kahe- või kolmekümne aasta pärast tõesti veel kuskil sellist tööd leida, mis talle meeldiks?

Me ei hoiu oskamatu meest brigaadis...

Ütlejaiks on kesk- või kõrgema haridusega aparaaditöölised või automaatide seadistajad, keda tänagi juba küllalt palju.

Smirnov läks tehnikumi ettevalmistuskursustele, aga millegipärast paistab, et on käega löönud.

Temast ma ei saa aru, kuid seejuures mõistan Soidla ja Lintlomi põlvkonda, äärepealt ka veel Martini ja Tärnpuu eakaaslasi — sõjaeelseid ja sõjaaegseid lapsi. Haritud tööliste aeg ei olnud siis veel saabunud, selleks polnud ei objektiivseid ega subjektiivseid stiimuleid. Oma suhteliselt rasketes kasvutingimustes olid nad valinud tööliste kutse ega pidanud vajalikuks sellest loobuda. Nüüd on algamas aeg, kus tööline läheb tehnikumi tööliseks õppima, aeg, kus lisaks terasemarkide tundmisele peab olema kodus elu ja filosoofia kategooriates. Aastad mööduvad ja kes õppida ei suuda, jääb ühiskonna ülal pidada nagu lapsed, vanad ja haiged.

Minu meelest on Lintlomi brigaadil veel suur kasvuruum, kõige vanemgi mees on alles aasta pärast nelikümmend.

Nende tsehhijuhatajaga Ivar Hallikaga tutvustas mind Lintlom esmaspäeval. Ta tuli meie juurde, kui hilisõhtul doominolauakese ääres juttu ajasime. Suur kasvukas mees. Pärast TPI lõpetamist (1964) oli

ta «Progressis» meister ja TKO juhataja, seejärel «Metallistis» sama ameti peal ja pool aastat tagasi määrati ta esimesse tsehhi. Koos Hallikaga lõpetas TPI ka tehase peainsener Aadu Kana, kes oli 1969. aastani «Metallisti» peatehnoloog. Nende meeste kasvuks kehtivad samad nõuded kui tööliste puhul: tsehhijuhataja või peainsener, kelle haridus ja kogemused kümme või kakskümmend aastat hiljem on praegusel tasemel, jääb ajast maha nagu jääb tööline, kui ta end sügavuti ja laiuti ei arenda.

Kui tehastest lahkudes ümber muruplatsi trammipeatuse poole läksin, lugesin kuuendat korda loosungilt, et anname viisaastakule oma töö. Tõepoolest, muud meil kellelgi anda ei ole. Ja me anname selle, sest kõik, mis me saada tahame, peame saama viisaastakult. Muide, veidi märgist mööda on vist kõmukampaaniate sõnapruuk: lööktöö, löökvalve, lööktempo, lööktööline, löökojekt, löökjuhtimine... Hulga inimeste tööd, ühiskonna tööd rütmiliselt, sujuvalt organiseerida on keerukas ülesanne. Tundub, et momendil on see tähtsaim.

Aprill 1973

Vahetult enne trükikotta viimist oli käsikiri brigaadi ja tsehhijuhataja Hallika käes lugeda. Kui esmaspäeval, 2. juulil seda ära läksin tooma, keevitasid Lintlom, Tärnpuu ja Martin kibekiirelt laepaneelide vorme. (Lintlom: «Lähevad veel juuni sisse, olime ka laupäeval tööl. Plaani küll niikuinii täis ei saa, aga meestele vaja palgapäeval maksta — kuu algul seisime jälle.») Soidla oli puhkusel. Kolm meest olid vähese teenistuse tõttu brigaadist lahkunud (Smirnov läks merekaubasadamasse transporditööliseks, Miskevits ja Merilain valisid teise brigaadi samas tehases). Üks uus, sõjaväest tulnud poiss, kes käias keevituskohiti, oli juunikuus juurde võetud. Ütles, et ta nimi on Sulev Aarma. Poissmees, sündinud 1952. Pärast kaheksanda klassi lõpetamist astus kutsekooli. Kolmanda kategooria montaažilukksepp. Küsisin, kas kavatseb tehnikumi minna. «Ei,» vastas ta, «lähen sügisel õhtukesekooli.»

Mõistsin äkki selgesti, kuivõrd hell ja tundlik on brigaad, mille püsivusest sõltub kogu kaadri stabiilsus, töö organiseerituse üldise taseme suhtes. Ühtlasi leidsin selles loos rõõmustavat: Lintlom ja Soidla, Tärnpuu ja Martin, kõrge kategooriaga staažikad töömehed, järelkasv Jaan Kärddile, tööliklassi varasemaile põlvkondadele, jätkavad töötamist üheskoos. Niisugused brigaadituumikud, kus on alati ka kommuniste, kannavad viisaastakuid.

Veel üks märkus: õhumagistraal, millest rääkis Soidla, on nüüd pikendatud Lintlomi brigaadini.

Juuli 1973

Nelly Sachs

PAGENDATUD

kodudest
tuule piitsa all
surmasoon kõrva taga
hukkamas päikest —

Kadunud tavadest välja aetud
järgimas voolu kulgu
surma pisarmaile
suukoopas ent tihti ikka
peidus
varastehirmuga
kätketud sõna

ütlevad: rosmariin
ja närivad põllumullast
kistud juurt
või
maitsevad õit: Huvasti
öelda:
Aeg on läbi
kui jalas
avanes uus haav

Kärmesti süüakse
märtrite soolaga nende ihu.

Nahatuna
silmituna
tegi Hiib Jumala.

EMA

mereloodete õitsemine
öösiine koht
ookeanide lõhnale
ja valgustatud liiva
sünnile

Jumaliku ellipsi piirdes
ümber kaks tuleläve
sissepääs
ja
väljapääs.

Sinu hingetõmbus toob ajad tagasi
südamekambrite ehituskivid
ja silmade taevakaja.

Kuu pani oma saatuse
sinu ootamisse.

Tasa saab valmis
tuule ja vee
unekõne

sinu lõõhõiske
avaruses.

KUUTÕBINE

kes ringleb oma tähel
hommiku valge sulgpilvega
äratatakse —
verepikk seal meenutas teda —
laseb Kuul
kukkuda heitunult alla —

lumimari puruks
öö mustale ahhaadile —
unenäo rüvetatuna —

Puhast valget ei olegi maailmas —

VALGE MADU

polaarjoon
tiivad graniidis
roosa nukrus jääpangas
keelutsoonid ümber salandu
kaugusest miilid südamekloppimist
tuule ahelad koduigatsuse küljes
viha leegitsev granaat —

ja tiksuva jumala-aja koormat
kandev tigu.

*

Ikka on tühi aeg
näljas
kaduviku kirjade järele
Õõ lippu
keeratuna kõigi imedega
me ei tea muud kui
sinu üksindus
ei ole minu oma —
Võib-olla mingi unetõerohelus
või
laul
saab kumada eelsünnist
ja oma keele õhkamis-sildadelt
kuuleme sügaviku salalikku koha —

NELLY SACHS

*

Aimused
rändavad viljapead
mustal põllul —
heida minu kõrvale
maapagulasena — õhulikuna —
avastada eluta teispoolsus
kahekesi üksi
või ei üldse mitte —
vaikuse valgus põlenud seadused
kummargil üle
mu olemise surnuraami ääre —

*

Vahepeal
rändab armastus vahel valguses
lüües kildudeks
kõiki varjava öö

Viimse kohtupäeva valguse
pasunad
kotkatiivul võbiseb keha
liiga kõrgele viiduna —

*

Kui tuli suur õud
jäin keeletuks —
kalana surmapool
ülespoole
mullid tasumas hingamisheitlust

Kõik sõnad põgenikud
oma igavestes varjupaikades
kus sigimisjõud peab veerima
oma sünnitähthesid
ja aeg kaotab teadmise
valguse mõistatuses —

*

Põrgu on valust alasti
otsida
keeletult
otsida
sõitu kaarnaõösse
mis kõigist veeuputustest
ja jääaegadest piiratud
maalida õhku
sellega mis kasvab naha taga
tüürimeest kelle pea löikas lahkumisnuga
uppuvat merikarbi häält
Su Su Su

*

Kui viimaks
kõrva faga
surmasoones
su silmitu universum
heidab puhkama —

Vereringe
nutab oma vaimumere
poole
seal
kus agoonia
sinine leek
läbibistab öö —

Saksa keelest tõlkinud JAAN KAPLINSKI

Endel Nirk

IMATRALT CAPRILE

Peatükk Ants Laikmaa biograafiast

Väike maastikuetüüd «Sügisene mets», signeeritud Imatral 1909, ilmselt jäi Laikmaa viimaseks tööks Soomes, kus ta Balti kuberman-gudest väljasaadetuna oli viibinud ligemale kaks ja pool aastat. Öigust ütelda oleks ta kroonuvõimude poolest võinud ära tulla juba aasta varem: sõjaseisukord Baltimaadel oli 1908. aasta septembris asendatud nn. kõvendatud valve määrusega, mis asja sisuliselt küll suurt ei muutnud, kuid andis nendele, kes sõjaseisukorra lõpetamiseni välja saadetud, ometi juriidilise aluse taotleda oma alatisse elupaika tagasi-tuleku luba. Seda võimalust kasutas ki kohe August Hanko (endine «Vaatileja» ja «Sõnumete» peatoimetaja), kes juba Tallinnas oli Laik-maaga koos elanud ja kellega nad mõlemad samal 1907. aasta 3. juuni ööl areteeriti. Hanko veetis ka 1908. aasta suve Imatral Laikmaa juu-res. Sõber ei viivitanud nüüd Tallinna tagasipöördumisega, Laikmaa aga jäi Soome. Mitte et ta ise nii väga jääda oleks tahtnud, kuid ta pidi. Kroonusunni asemel hoidsid kunstnikku seal kinni teist laadi küt-kes, millega ta enne ja pärast, nüüd ja edaspidi aiva hädas oli — võla-kütked. Nagu mõnest toleaeegsest kirjast näha, oli ta just 1908. aasta sügisel-talvel nendega hullusti kimpus (eeskätt surus peale suveks suurejooneliselt kasutada võetud Meltola mõisahoone üürivõlg); ka oli öde Anni haige. Nõnda kulus Laikmaal rohkem kui aasta, enne kui ta niikaugele sai, et asjad esialgselt enam-vähem korda aetud ja hõimu-vendade seast suurema tülita tulema pääses (vanu võlgu tasus ta osade kaupa veel aastaid hiljem, pärast välismaareisi).

Sõitnud Peterburi, hakkas Laikmaa kindralkuberneri kaudu kohe taotlema soodustatud hinnaga välispassi, sest tal polnud sedapuhku kavatsustki pikemalt Tallinna peatuma jääda. Juba ammu oli mõttes mõlkunud kestmam välisreis, mille peamiseks sihtkohaks pidi saama kunsti arenguloos nii erakordset osa täitnud Itaalia. Nüüd, kus midagi otseselt sidumas ei olnud, näis olevat õige aeg seda kavatsust teoks teha. Ja ka ülim aeg tema kui kunstniku enesetäiendamise seisukohast: mees oli kevadel saanud juba 43-aastaseks. Enne kui taas teisi õpetama asuda, vaja ka enesel veel mõndagi näha ja õppida.

Välispassi hankimisega nähtavasti mingeid erilisi raskusi polnud ja viivitust ei tekkinud — ka äsjase poliitilistel põhjustel represseritu jaoks. Oli küll kurikuulus Stolõpini reaktsiooni aeg, aga kunstnik kui omajagu härrasmees pidi ju ometi Euroopasse pääsema...

Täbaram oli lugu tolle teatava universaalvahendiga, mis kõik rattad liikuma paneb ja mille küllusega Laikmaa kunagi eriti kiidelda ei võinud. Aga selle eest oli tal oma optimistlik-hoogsale elukäsitusele vas-

tav deviis, ja see kõlas umbes nii: kuidagiviisi peab ometi saama. Ja enamasti sai kah. Mees ei pääse nüüd Itaaliasse, kui ta tõsiselt tahab. Hannibal oli üle Alpide Itaaliasse läinud, kõigi oma elevantidega tükkis. Kuidas siis ei peaks saama tema oma reisikorviga, kui rongid ometi ühtevalu sõidavad.

Eks olnud ta oma varasematelki teekondadelt vahetevahel ajalehetele reisivesteid saatnud. Nüüd liiatigi olid «Päevalehega» üsna head suhted sees: Hanko töötas eelmisest aastast selle toimetuses, ja juba Soomest oli Laikmaa tolele lehele korduvalt oma artikleid läkitanud. Nõnda võis päris hõlpsasti küpseda kavatsus pikemast reisikirjade seeriast, mille honorar aitaks katta teekonnaga seotud kulude põhiosa. Lisaks tõenäoline võimalus mõningaid Soomes valminud pilte Tallinnas või Tartus mehele panna. Aga ei usu, et Laikmaa kõige selle üle liiga pikalt ja põhjalikult oma pead murdma oleks hakanud. Oli ennegi täbarais olukordades oldud nii kodumaal kui võõrsil ja ikka välja tulnud, tullakse ka edaspidi. Tema jaoks oli julge pealehakkamine alati vähemalt kolmveerand võitu.

Tallinnas oli kunstnik seekord juba otsekui läbisõidul — vaevalt mõne nädala. Ei hakanud enesele siin mingit püsivamat eluaset seadmagi. Peatus kadunud venna peres; pärast Bernhardi mahalaskmist karistussalga poolt 1906. aasta algul oli vennanaine Liisu pidanud kodutalust Paibalt lahkuma ja asunud elama Tallinna, kus lapsed ennegi koolis käisid. Vahepeal tegi Laikmaa veel tuuri Tartusse, kus oli Martna perekonna külaliseks ja muidugi mõista kohtus vana sõbra Kristjan Rauaga. Viimase tegevus kevadel loodud Eesti Rahva Muuseumis huvitas teda eriti, oli ju ka Laikmaa kuulunud selle kultuuri-asutuse ettevalmistavasse toimkonda.

Ei äratanud kodulinn Tallinn Soomest tulnukas just erilist vaimust, paljutki nägi ta nagu teise pilguga. Kõik tundus siin olevat kitsas, kasimatu ja korratu, varjuküljed torkasid endisest veel teravamini silma. Halva sillutisega või hoopiski sillutamata sügisporised, viletsa gaasivalgustusega tänavad. Hoonestuse valdavalt provintslilik ilmetus. Kehv, puhastusseadmeteta veevarustus (kinnitati, et koos sogase järveveega tulevat kraanist teinekord ka konnakudu või kalamaime). Heina-turu monumentaalne puuküna hobuste jootmiseks, Viru uulitsal kolistav naeruväärselt muuseumlik «konka» ja siis veel too lehkav Härjapea solgijõgi... Viis aastat olid nüüd omad eesti härrad raekojas otsalised olnud, aga mingit olulisemat pööret paremusele polnud kusa-gilt märgata. Ka inimeste näod paistsid enamasti kuidagi ilmetud ja tuimad, sügissombus tusased.

Kes küll tahaks eitada rõõmu kohtumise üle sõpradega, mõttekaaslastega, endiste õpilastega, mõne veelgi lähedasema inimesega, kelle pilgust polnud kustunud kunagise lembuse soe vastuhelk. Aga möödunu ei saanud enam tagasi pöörduda. See, mis oli sealpool väljasaatmist, sealpool 1907. aasta jõulude aegse tulekahju hävitustööd, millega tuhaks said sõbranna elupaika hoiule jäetud paljude aastate teosed — kõik see oli nüüd juba minevik. Ja Laikmaa osaks oli ning jäi aina liikuda, ringi rahmeldada, maailma muljeid enesesse ahmida, tulla ja jälle minna...

Üks sellest hilissügisest pärinev foto on jäädvustanud kunstniku

koos mitme tuttavaga jalutuskäigul kusagil linna ümbruses metsa all: Laikmaa oma lahutamatu kepiga, kinninööbitud ja üleskeeratud kraega palitus, peas valge lambanahkne soome talvemüts — reisivalmis mees.

Miski ei pidanud teda Tallinnas enam kinni. Teele, teele! Vajadus vabama õhu ja avarama vaatepiiri järele oli suur, selle väljaõhkami-sega alustaski autor ka oma reisikirjade sarja:

«Kui sa ummuses oled olnud, kaua kiratsuste kammitsatesse kinni köidetult — suur on siis õrk kord välja pääseda värskes, vaba õhu kätte, laia ilma olude ja ilude sisse, et seal ringi vaadates silmi ummaste udust puhtaks pühkida ja oma vaimu kosutada ja karastada inimeste võimiste esimestel ja parematel kogumisepaikadel ja siis nagu uuenda-tult uue usu ja energia saatel koju tagasi käända oma aadete ja ette-võtete, ülesannete juurde!» See on tema jaoks nii tähtis ja tarvilik, toonitas reisimees, et teekonnaga kaasnevad ainelised mured nagu arvessegi ei tule ega kohuta. Olematuks mõelda neid ometi ka ei saa-nud — kitsikus jäi alatiseks rännukaaslaseks. Ehkki ajalehes ilmunud reisikirjas sellest suuremat rääkida ei sobinud, teame asjaseisu üsna selgesti teistest allikatest.

Järgneva eluloo-peatüki konkreetsuse oleme võlgu siiski eeskätt tolele reisikirjade seeriale, mis ilmus 1910—1911 «Päevalehes» üld-pealkirjaga «Teelt» ja oma ligemale saja joonealuse näol ühtekokku moodustaks päris mahuka raamatu. Seadmata siinkohal eesmärgiks Laikmaa reisivestete kirjandusliku taseme hindamist tänaste kriteeriu-mide järgi, olgu märgitud, et nad ilmumisajal igatahes leidsid õige soodsat vastuvõttu. Seda kõigepealt oma pildistuste tabavuse ja elu-lise tuseduse, arutluste ja väljenduslaadi isikupärasuse tõttu. Muidugi annab end tunda ebaühtlus ja fragmentaarsus, mis kirjutamistingimusi arvestades iseenesest küllaltki mõistetav. Need on enamasti tööpoolest kus ja kuidas kunagi — raudteejaamas, postkontoris, pargipingil, öösi hotellitoas — kiirustamisi kirjapandud märkmed. Kuid sellel vahendi-tusel, neil lennukalt tabatud etüüdidel on omaette võlu, otsekuul veel jahtumata tunnetusrõõmu. Lisaks otsene biograafiline väärtus, sest tegemist on toreda ja hindamatu materjaliga kunstniku isiksuse lähe-maks tundmaõppimiseks. Ja et selle reisiloo tervikuna uuesti väljaand-mine siiani teoks pole saanud, on seda enam põhjust asjaosalisele ene-sele aeg-ajalt sõna anda mõneks repliigiks või pikemaks mõtteaval-duseks. Muidugi on seejuures kasulik meeles pidada, et reisikirjade põhjal kunstnikust kujunevasse pilti paratamatult jääb tubli annus subjektiivsust — sõltuvalt sellest, millisenä ta ise end näha ja näidata eelistas. Eks ole ju ka siin tegemist omalaadsele autopoortreega.

Talvekuu november, mis 1909. aastal tõesti varase talve kaasa tõi, oli lõpule jõudmas, kui Laikmaa Tallinnast minema sõitis. Mõtted käi-sid teekonda alustades ja ka hiljem võõrsil olles veel sageli kodumaiste asjade ümber. Nii näiteks juba projekteeritud «Estonia» teatrihoone ümber, mille ehitamise algus aga kuidagi vedu ei tahtnud võtta. Kunstnikule tegi muret tulevase teatri lava, mis liiga kitsana kavanda-tud; ei olnud ta päriselt rahul ka hoone asukoha ja paigutusega ette-nähtud krundil — ta nihutanuks seda tänavaservast veidi kaugemale. Selle heaks lubas Laikmaa kohaletoodud kivikoormad kas või ise süles uude paika tassida, kui vaja. Säärane sekkumisvajadus, vankumatu

enesekindlus otsustustes ja eriomane rahvalik toon oma seisukohtade väljendamisel oli täitsa tema moodi.

Ikka kõigest ning kõigist huvitatud, ergas ja seltsiv, leidis kunstnik suurt meelehead ka reisikaaslastest, mispuhul ta ajalehelugejaile oma muljeid-mõtteid avaldab. Taas sai ta kinnitust oma ammustelega tähelepanekutele, et eesti lihtrahvas on tõsine ja terane, mitte sugugi talupoeglikult tõlp. Kuigi kooliharidus enamasti õige napiks on jäänud, võib sageli kohata mõtlejaid mehi, kes iga asja juures «põhja peale» tahavad saada ja oma peaaegu ainsa kirjatarkuse — piibli — toel tihti-peale kipuvad hingekarjastegagi kemplema. 1905. aasta Tartu kongressi ajal viinud Laikmaa ka oma sõbra Kristjan Raua, kelle seltsis Saksamaal sageli koosolekutel ja miitingutel käidud, ülikooli aulasse talumeeste esinemisi kuulama ja too olnud sõnavõttude kujukusest samuti otse vaimustatud.

Rõõmustas ka see elav hariduspüüe, mis meie talurahval oli kõigile takistavaile asjaoludele vaatamata. Seevastu Tartus tehtud peatusel ei saanud kunstnik jätta ironiseerimata eesti üliõpilaste «värvidevalu» üle, s. t. kange himu üle oma korporatsiooni järele, saksaliku buršiuhkuse välismärkide järele. Milleks on seda kõike vaja, arutleb Laikmaa temale iseloomuliku demokraatliku asjakäsitusega. Ei, tema on otse niisuguse eralduva enesetähtsustuse vastu. «Märgid demoraliseerivad, teevad kandja pealiskaudseks, kasvatavad eralduse-, edevuse- ja upsakusevaimu [- -]. Märgi poole ja peale sihhib viimaks kõik püüe ja värvimüts ning -lint saavad tõusiku esimeseks aluseks. Tõusikuid ja märkidemehi aga usaldan ma kui inimesi viimases paigas, sest et nad oma «väärtust» sildina rinna peal kannavad, nimelauaga endid teistest kõlbeliselt kõrgemale tahavad upitada.»

Aga mitte üksnes kodused eesti asjad polnud need, mis kunstnikku lähedalt puudutasid. Ikka võime sellel teekonnal tähele panna tema rahvalik-humaanse mõtteviisi avaldusi, tundlikku reageerimist ka «võõrale» hädale ja kannatusele, kaasatundmist rõhumise ja sotsiaalse ebaõigluse ohvreile. Nii Pihkvas, nähes vene ulgtööliste armetut hulka, pidi Laikmaa meenutama lugematuid seesuguseid hulkasid üle terve määratu maa, kellega kaasas «nagu kostaks troostita lugematahääln ohkelaul» — Nekrassovi tuntud värssides:

«Волга, Волга, весной многоводной
Ты не так заливаешь поля,
Как широкою скорбью народной
Переполнилась наша земля.»

Nekrutid kasarmuõuel omakorda tuletasid talle meelde ammuseid soldatipõlve päevi, tuima ja muserdavast kroonudrilli. Palju huvitavam oli Pihkva turul rahvatüüpe jälgida, vene talupoegade käsitöösemeid silmitseda. Juba jõudis ta ühelt mehelt kirjatud labakindadki osta (mille järele Itaalias küll suuremat vajadust ei võinud tulla).

Usinasti käis Laikmaa Vilnos mööda sealseid arvukaid jumalakodasid, uurides eriti Peeter-Pauli kiriku vohavas barokstiilis skulptuurset sisedekoori. Aga tal jätkus inimlikku huvi ka juudilinnaosade armetu ja kasimatu elu jaoks. Kuidas küll inimesed niisugust virelemist välja kannatada võivad!

ENDEL NIRK

Varssavi — kunagine kuninglik residents oma alandatud suurejoone-
lisuses, ammuigi sõltumatuse kaotanud, jagatud ja maharõhutatud Poola
pealinn. Aga sellel, kes pärines veelgi madalamaks tallatud rahva kes-
kelt, oli põhjust poolakaid mõnes asjas koguni kadestada. Vähemalt
näis neil võimalik olevat igal pool, ka ametiasutustes, raudteel ja mujal
omas keeles toime tulla, millest eestlane Eestimaal võis ainult und
näha. Kui kunstnik kord Haapsalu postkontoris oli sõندانud küsida
postmarki maakeeles ja mitte riigikeeles, löi ametnik tema ette pandud
mündi lihtsalt üle leti maha — niiviisi olid seal lood.

Võõra võimu märkidest hoolimata oli Varssavi ikkagi läbini poola
linn, arhitektuuriliselt küllalt imposantne, ja kohalikud suurnikud
paistsid uhkeldavat vaata et üleliigi. Eks nimetatud ju tollal Varssavit
mõnikord ka väikeseks Pariisiks nagu Brüsselitki, ent meie rännumehe
meelest, kes kõigis neis linnades oli viibinud, pidas see ainult osaliselt
paika. Sest allasurutud Poola pealinn oli siiski kõiges märksa tõsise-
näolisem, tal puudus Pariisi ja Brüsseli esilekippuv kergemeelsus. Kuid
oma silmarõõmuks avastas kaunima sugupoole tüdimatu imetleja Vars-
savis tõelise «iluduste Eldorado». Poola kaunitarid, tulvil sundimatut
loomulikkust ja eluenergiat, jätsid talle tugeva mulje, igatahes hoopis
soodsama, kui üheksa aastat tagasi olid jätnud pariislannad oma deka-
dentsimaigulise rafineeritusega. Seda loomuliku värsket ilu ja sarmi
eelistamist oli kunstnikul oma reisi vältel veel korduvalt juhust paista
lasta. Hiljem Budapestis ei leidnud ta küll nii rohkesti klassikalisele
ideaalile vastavat ilu kui Varssavis, kuid seal korvasid seda ungar-
lannade mingi eriline olemuslik harmoonia ja loomupärane kütkes-
tavus.

Paaripäevane kõrvalepõige maale (seal elavaid tuttavaid külastama)
andis Laikmaale mõningase võimaluse pilguheitmiseks rahva ellu.
Tähelepanelik kunstnikusilm oskas sealt, kaasa haarates toasisustust
ja tarberiistu, mõndagi iseloomulikku välja lugeda; see rahvas äratas
temas sügavat sümpaatiat. «Poola rahvas on meie põhjala hispanla-
sed, temperamentline ja kõrgelt kunstiaandeline (vaadake ta mazurkat,
mis mul ikka peanaha kihama ajab), aga unarule jäetud, nagu tuline
ja kunstiaandeline Hispania rahvaski,» resümeerib ta. Harimatuse
pimeduse, milles laiemad hulgad veel viibisid, pani ta suurelt osalt
katoliku kiriku arvele. «Ja «Poola» on niikaua «kadunud», kui suur
talupoegade- ja töölistevägi veel pimeduses seisab. Herrad üksi ei tee
ega tähenda midagi, herrad üksi ei ole «Poola» ega Poola rahvas.» Kuid
ta ei kahelnud, et siingi olud teisenevad ja et selle paljukannatanud
rahva saatust peagi otsustavalt muutuda võib.

Siis liikus rong viimaks Austria-Ungari piiri poole ja reisimees ei
saanud maha suruda esiletulvavaid lüürilisi tundmusi. «Vene poolt
piiri poole lähinedes asub mul ikka niisugune õrk, pakitav rõõmutunne
rinda — nagu võõrsilt tulles ja kodu-põlluvärava vahelt sisse sõites,»
tunnistas ta puhtsüdamlikult, ja «Päevaleht» trükkis selle tunde-
puhangu niisama puhtsüdamlikult ära. «Nagu koduvärvavas võõrsilt
tulnu ennast murekõidikutest, mis ta elu vast võõrsil kütkestanud,
vabanema tunneb, nii on see suurelt Venemaalt üle piiri välja minnes.
Veel näeb viimases piiri-vaksalis ametnikkusi, võimumehi endid «laiaks»
tegema, veel kord käib sandarmiiülem kannuste- ja mõõgakõlinal ning

sõjariistus saatkonnaga läbi vagunite ja reviderib, kas ka kõigil väljasõitjatel õigus (pass) hõlma all on ja siis nõksatab rong ja veereb pühalikult üle piiri. Näikse, nagu kerkiks iga reisija rind. Ma käin mõnda korda nii väljas, kuid ikka kordub see tunne vanal värskel viisil. Ja kui ma tagasi tulen, siis tulen ma — ehk küll ikka vanemaks, ja öeldakse, ka targemaks vahepeal olen läinud — selle tundega tagasi, nagu astuksin ma eestkostmise alla.»

Viinis oli Laikmaa viibinud nagu Varssaviski läbisõidul juba 1900. aastal, nüüd kavatses ta siin pisut pikema peatuse teha. Nagu paljud teised enne ja pärast, pidi temagi teatava imestusega kogema keiserlik-kuningliku Austria-Ungari pealinna olemuses ning elustiilis midagi väikelinnalikku — vaatamata kahemiljonilisele elanikkonnale, ehituste monumentaalsusele, suurlinnalikult külluslikele kaubahooneile. Siin võis näha õukondlikku hiilgust, ja moelinn oli Viin kahtlemata ning moenarride linn niisamuti. Kuid nagu mõnes väikelinnas vaibus tänavaelu õhtuti varakult — ka Peterburi Nevski prospektiga võrreldes, kõnelemata Pariisi bulvareist, kus elu pärast südaööd alles õieti hoogu läks. Viini publik paradeeris ja toimetas enesenäitamist peasjalikult pärastlõunasel ajal: siis jalutlesid klantsivate silindritega härrad ja monoklitega ohvitserid, visates silma meetrilaiuste kübaratega daamidele.

Iseäranis süvendasid väikelinna muljet lihtsamates rahvakihtides valitsev perekondlik kodusus ja lahkus, lausa provintslik uudishimu ning familiaarne seltsimisvalmidus, kõnelemata ülevoolavast teenindusviisakusest kohvikuis, kauplustes ja mujal. Võrreldes Pariisi ja Peterburiga, kus keegi naljalt millegi üle ei imestanud, äratas ebatavaline Viinis märksa rohkem tähelepanu. Nii ka Laikmaa oma valge soome talvemütsiga, kui ta Corsole jalutama ilmus. Aga noh, ega tema-mees tähelepanu peljanud, seda nüüd küll mitte. Las vaatavad. Müts on aus ja pole viga mehelgi mütsi all. Palju täbaram oli omal ajal Düsseldorfis olnud, kui poisikesed habemikku võõristades tänaval järele kisasid: «Backbaart! Backbaart!» Või mõnes teises suuremas Saksamaa linnas, kus kalossikandja ümber hõiguti: «Seht doch den Jummmimann!» Niisugused need sakslased kord on. Pariisis võid tänavale minna šoti seelikus või beduiini burnuses, ilma et kellelgi sellega asja oleks.

Omajagu kimbatus oli siinse lihtrahvaliku keelepruugiga, mis oma mugavas häälduslaiskuses niivõrd erinev ametlikust saksa kirjakeelest, et kulus nädalaid sellega harjumiseks. Oli põhjust kurta ka toidupoolise suhtelise kalliduse üle, sest raha ei olnud mehel ju sugugi laiutada; viimaks leidis ta lõunatamiskoha heategevusseltside nn. rahvaköögi sööklas, kus mõõduka tasu eest «pool töömehe, pool kodanlise kõhutaie» võis saada. Meie kunstniku võimalustele ja vähenõudlikkusele sobis see kõige paremini.

Üldiselt Viin päris meeldis, ja suurel määral ikkagi just kodususe ning õdususe, inimeste lahke meelelaadi poolest. Peavarju oli Laikmaa leidnud vana ja uue linna piiril, üsna keskuse lähedal, kus kõik peamised kunstiasutused olid otse käe-jala juures. Doonau ja samas ligi-dal olevad mäed lisasid Viinile tema jaoks erilist võlu; paarikümne

minutiga võis jõuda mõnele seljandikule, kust näha kogu linn ja mäestik kuni Alpide lumiste tippudeni. Olgugi aeg talvine, meeldis talle jalutada rohketes suurtes, hästikorrastatud parkides, silmitseda eriti Prateri peateel tõldade ja autodega uhkuseajajaid. Otsekohele ütelda eelistas kunstniku silm peenutsevaile daamidele küll pühapäeviti linna tulnud rahvarõivais «maamaasikaid» — peenepihalisi ja õõtsjapuusalisi külakaunitare. (Teisal kinnitas ta, et ei teadvat maailmas midagi kole-damat kui kalaluust korsetikorvi sisse kinninööritud naisterahvas — ennem võivat ära kannatada mõnel neist korvi suu peal...)

Agaga ega siia sõidetud niisama jalutama ja ringi vahtima. Peaasi, mis sellesse linna oli toonud ja kavatsust märksa kauem — terveni kaheks kuuks — kinni pidas, oli Viini kunstikogude rikkalikkus, samuti arhitektuur ja rohke monumentaalplastika. Vana ehituskunsti kõrval jätkus tal pilku ka uuemale arhitektuurile, mis tundus soodsalt erinevat näiteks Berliini omast, kus end hoopis rohkem tunda andis tõusiklik maitsekallak. Kirikutesse aeg-ajalt sisse põigates leidis eelarvamustest vaba Laikmaa tõelist kunsti ka katoliku kirikumuusikas — küllap vist kitsendas kukru kehvus pääsu ooperiteatrisse ja kontserdisaalidesse. Võib aga ka olla, et ta eriti sinna ei kippunudki. Iseloomulik siiski, et Pariisi Grand Opéra tantsijanna Cleo de Mérode'i esinemisel ei jätnud ta käimata: tants oli neid kunstiliike, mis talle kujutavate kunstide kõrval ilmselt oli kõige lähedasem, mõistetavam ja emotsionaalselt ergastavam.

Kauaks kütkestasid vanade meistrite arvukad tööd nn. Öuemuuseumis, Liechtensteini galeriis ja ka kohalikus kunstiakadeemia kogus. Oleks seda kõike näha ja uurida saanud õpinguaegadel! Paraku puudus Düsseldorfis akadeemial niisugune kogu oma kasvandike jaoks; kord olnud see küll Pfalzi kuurvürsti kogu näol olemas, aga see oli juba Napoleoni pealetungi eest minema viidud ja jäänudki tagasi toomata. Ei olnud Laikmaal õppimise ajal seda raha käes, et Hollandis või mujal käia vanu meistreid uurimas. Pärast akadeemiast lahkumist ja omal käel kunstnikuna töötades oli ta Düsseldorfist käinud küll nii Hollandis kui Belgias — teadagi lühiajaliselt. Oli paljut näha saanud mõne-nädalasel viibimisel Pariisis maailmanäituse ajal ja seejärel Münchenis. Kuid kunstimaailm on määratu ja selle aarded ammendamatud.

Viini oli neid aardeid kokku kantud rikkalikult. Missugused võimsad meistrid üksteise järele: Raffael, Ribera, Guido Reni, Murillo, Velásquez, Tintoretto, Veronese, Lucas Cranach, Frans Hals, Hans Holbein, Dürer, Rubens, Rembrandt, van Dyck... «Ma viibisin nädalate kaupa nende vanade kangelaste juures, ja mida kauem ma nende juures viibisin, seda ligemale nad mulle tulivad, endid andsivad, need vaimuhiiglased, kunstnikud-gigandid, kelledest mõni meieaegsete meeste saja eest mõtelda ja saja eest producerida jaksas [---].» Nende vanade meistrite käekõrval võis end tunda rändavat läbi sajandite, läbi maade ja rahvaste ning tajuda, «kudas siis oli, kudas elati, mõteldi, tunti, tungiti, otsiti, püüti ja võideldi — just nagu praegu. Vaatad neid esiteks eemalt, nende imelisi riideid või nende — riietepuudumist, tulevad sulle võõrad ette, vaatad aga lähemalt, vaatad silma, hinge ja miimikasse, tungid sügavamale ta inimese sisse — leiad: üks sisu ja siht, nii siis kui nüüd. Tunned, kudas soojaks nende vastu saad, kes nii

vägevalt võidelnud ja meile teed raiunud. Meil on see raske, neil oli ütle mata raske omal ajal.»

Ja siit sündisid juba ägedad võrdlused ning teravalt kriitilised mõt- ted — vanameelsete, akademistliku rutiini esindajate vastu kaasaegses kunstielus, kes end igal pool ametliku tunnustuse paistel laiutasid. Liiati kodumaal, kus ju vana, kitsas-kivinenud baltisaksalik kunsti- mõistmine kaugeltki ületatud ei olnud, ja kõigele lisaks vanapapi Weizenberg kui eestlaste silmis suur autoriteet lapsiku enesekindlusega oma ajast ja arust tõekspidamisi kuulutas. «Meie «vanad» armastavad endid oma lakkumise, lihvimisega hea meelega nende vanade peale toetada. Nad on päris vanade (mitte nende aastate, vaid kauge mine- viku järele) iseloomuta ilalakkujad paljalt.» Maalimine pole aga mitte eeskätt libe lõuendikatmine ja skulptuur kivilihvimine mõne loodusest ettevõetud mudeli järgi, vaid «maalimine on kunst, kiviraiumine on kunst, kui värvide ja kujude abil mõtteid, aateid, lugusid ja tundeid ilmutatakse».

Probleemid, mis ammust aega südamel pakitsenud, leidsid nüüd jälle paraja väljendumisvõimaluse, ja värskete elamuste ning muljete mõju all esitab kunstnik oma tõekspidamisi tagasihoidmatu poleemilise tuhi- naga: «Meieaegsed vanad vahetavad kujukülluse lakilibedusega ära, meie vanadel ei ole sisu [---]. Päris vanadel aga oli selge mõte ja mõttekohane terve kõne, keel ja käekiri. Ei nad lakkunud, lihvinud, kui nad ka libedaste maalisivad või raiusivad. Käekiri aga ei olnud neil peasi, see resulteris oma peremehe geniusest, hingest, laadist ja tulest (temperamendist), ilma milledeta keegi muusade riiki ei pääse. Tühi vagatsemine taevauksi ei ava. Kui keegi vanadest (Raffael, Lucas Cranach, Holbein, Rembrandt) libedalt maalis, siis tuli see nende subtil-tundvast hingest, mis niisama õrnalt, peenelt nende käevarrest ja pinslist läbi käies lõuendi peale ilmunes, ilma et selle all kunagi maalitav aine oleks kannatanud. [---] Nende — vanade — juures tun- neme kõige libedama töö juures aine olekut, kas kusagil kont liha all, või paljas pehme liha, kas teras või raud, siid või kotiriie on. Meie «vanade» juures on kõik «üks kama» — «töö» peab libe olema. See on see vahe, mis vanade ja «vanade» vahel on. Õnneks on viimane «va- nadus» lõppemas ja noored otsivad uusi teesid. Eksigu nad sealjuures ka, kui nad aga otsekohele otsivad; see on iseenesest väärt ja sünnitab vilja.»

Laikmaa poolehoid ja tähelepanu uue otsijatele kunstis oli loomulik ja loogiline jätk nendele seisukohavõttudele ning hinnangutele, mil- lega ta oli oma ajakirjanduslikes väljaastumistes esinenud juba roh- kem kui kümne aasta jooksul. Oli ta ju üsna algusest peale selgesti avaldanud oma eitavat suhtumist mitte üksnes akademistlikku nokitse- misse ja salonglikku siledusse, vaid ka pinnalisse «loodusest ära kirju- tamisse», hinnates kunstis eelkõige elamuse ja mõtte isikupärast väl- jendumist. Vanade meistrite kõrval pakkus Viin eriti oma uuema kunsti galeriiga Belvedere lossis selleski suhtes rohkesti: seal olid paljude töödega esindatud Constantin Meunier, Claude Monet, Max Klinger, Arnold Böcklin, Franz v. Stuck, Fritz v. Uhde ja paljud tei- sed. nende hulgas hispaanlane Ignacio Zuloaga, venelane Boriss Kus- todijev, soomlane Akseli Gallén-Kallela (viimasega oli Laikmaa ka

isiklikult tuttav). Taas rõõmustas kohtumine juba Pariisi maailmanäituse ajast meelde jäänud Eugène Carrière'i teostega, ja siirast imetlust kutsusid esile itaalia külaelu kujutavad Giovanni Segantini maalid.

Erilise kaasaelamisega käis Laikmaa Viini setsessionistide näitusel — olid ju need «lahkulöönud» kõige otsesemalt protestijad aegunud kunstisuuna vastu ja uute teede otsijad. Eeskätt äratas tähelepanu tollal Viinis töötanud noore horvaadi skulptori, hiljem laialdaselt tunnustaks saanud Ivan Meštroviči talendi jõud ja loomingu omapära. Nii ideederikkuse kui tööpinge poolest, inimkirgede, valu ja vaevade plastilise väljendusvõime erakordsuse poolest sundis ta end võrdlema Rodiniga. Ent seejuures läks Meštrovič prantsuse meistrist kaugemale, eemaldus välisest töepärasusest ja venitas vanaegiptuse või bütsantsi kunsti mõjudel mõne heerosekuju «oma taltsutamatu jõu ekspansiooni tungil välja imelisteks inimese-elukateks, mis aga siiski eemale ei tõuka, vaid juurde kipuvad ja kinni hoiavad». Seda sisemise tungluse, pingutuse meeletut jõudu, tahtmise ja takistuste konflikti ägedust nendes deformeeritud inimkujuades sügavalt tajudes arvas Laikmaa mõistvat, et ka säärase teoste looja ise on palju valu ja vaeva näinud ning elus end rängalt pingutama pidanud. Eks olnud ju tema enesega, mehega teisest Euroopa nurgast, sama lugu — sellest siis niisugune omasusetunne, otseku võitluskaaslase äratundmise elamus.

Muuseumi ja näituse mööda käies sattus meie kunstnik kokku ka nii mõne endise õpingukaaslasega Düsseldorfis päevilt, ja keegi nendest tegi seltsimeheliku etteheite: «Kerl, wo steckst du denn eigentlich, daß du dich mit uns nicht auch mal zeigen kannst!» Heatahtlik müks, ent tekitas ometi norutunnet ja kibedust: aeg on läinud, ja mida on ta õieti ära teha suutnud, kuhu jõudnud? «Kuid jah... oled ju elu küljes nagu näginud loom vankri ees, näed rohutukka, tahad... seal tõukab koorem tagant peale, ja nii ikka ja ikka — kuni otseti oled ja kõik kohustused, anded ja aated, mida vast enesel tunned olevat ja elule võlgu arvad olema, sinnasamasse jätad. *Ultra posse nemo obligatur*. Kuid loodame siiski, et veel kord hinge tagasi saame.» Ebatavaline eleegiatoon selle mehe poolt, kes muidu igasugu enesehaletsust kui nõrkust häbenes; aga karakterne on siingi lõpetuse optimistlik kadents.

Kujutava kunsti kõrval oli Laikmaa elavalt huvitatud ka tarbekunstist. Eks püüdnud ta juba Tallinnas oma ateljeed ja korterit sisustada rahvuslikus stiilis mööbliesemetega, ehtsast rahvakunsti esindavate vaipade ja linikutega, äratades kõige sellega sajandi algul suurt tähelepanu (samades ruumides toimunud õpilastööde näituste puhul). Austria-ungari tarbekunst oli talle liiatigi juba Pariisi maailmanäitusel tugeva mulje jätnud, sestap käis ta ka Viinis korduvalt sellealaseid väljapanekuid vaatamas. Mõtted, mis siin sugenesid näiteks varasema, tiserite tehtud kunstiliselt kõrgetasemelise mööbli ja ilmetu, šabloonse vabrikutoodangu vahekorra, on otse üllatavalt tänapäevased — justkui polekski nad kirja pandud peaaegu terve inimiga tagasi.

Ent peatus Viinis oli juba liigagi pikaks veninud, ees ootas Itaalia kevad, ja ka kaugete suguvendade pealinnas Budapestis oli tahtmine veidi ringi vaadata. Kui rong Ungarisse jõudis ja saksakeelsed sõidid vagunis sedamaid ungarikeelsete vastu vahetati, oli siitlänul põhjust

imestada — nagu peatselt veel nii mõnegi asja üle suursuguste sugulaste juures. «Oleks meil ka omatalu taariluba, meie «kali» oleks vist tiste kosutavam, kui ta meil praegu paraku on,» öhkas reisimees taas kord.

Budapest üllatas oma ehitusliku pretensioonikusega, mida looduslik asend ja ümbrus omakorda tublisti toetavad, nii et linn esimese hooga Peterburist ja Pariisistki etem näis. Nagu kuningaloss Buda kaljukõrgendikul, nii ka kõik valitsushooned tundusid toredamad või monumentaalsemad kui Viinis, ja vaheldusrikkustki paistis arhitektuuris rohkem olevat. Kõigest paistis, et siin esinduslikkuse eest hoolitsemisel kitsi käega ei olnud: see oli eneseteadliku rahva pealinn. «Wieni elegantsi kõrval seisab Budapest kui uhke, trotslik rüütel...» Laikmaa polnud kord mees, kes aristokraatlikkuse eest põlvist nõrgaks oleks lõõnud, aga kaugete suguvendade suurejoonelisus lummas teda alguses jäägitult.

Ungari pealinna esindushooned mõjusid oma rikkalikkuse ja arhitektoonilise viimistletusega, sealhulgas parlamendihoone — üks uhkemaid kogu Euroopas — ka oma rohkete monumentaalmaalidega. Kui riie teeb inimese, siis rahvuse ta esindushooned, mõtiskles reisimees. Ja kibeda tõena läksid talle südamesse kaasas oleva õpetlase ning ühiskonnategelase Béla Vikári sõnad: teil Venemaal pole oma parlamendihoonet, teil pole ju parlamenti...

Võib-olla poleks külalisel kombekaski olnud arutlema hakata, misugune osa kõigest sellest eklektikamaigulisest hiilgusest on tulnud perifeeria vähemusrahvaste rõhumisest ja kuidas kord oma sõltumatuse eest võidelnud madjarid nüüd Viiniga kompromissi saavutanutena ise eesõigustatud rahvuse positsiooni kasutavad. Aga hõimud hõimudeks ja imetus imetluseks — Laikmaa poleks olnud tema ise, kui ta oma demokraatlikust hoiakust ning kriitilisest pilgust järsku ilma oleks jäänud. Ja nõnda ei saanud ta ka üht imeväärset saunapaleed kirjeldades toonitamata jätta: «Oleks niisugune kehakarastuse tempel rahva oma laiade rahvakihtide tarvitada ja mitte ainult privilegeritud (eesõigusliste) kukrute pärast! Aga Ungari on maa, kus vast vähem kui kusagil mujal suur suguvend väikesest suguvennast midagi hoolib!»

Ka ungarlaste pealinna aristokraatlikule esinduslikkusele oli Soomest tulijal siiski midagi kõrvale seada — nimelt põhjapoolsete hõimlaste uuemate arhitektuurisaavutuste näol. Ja olgugi Budapest palju suurem, palju suuremate ja rikkamate ehitustega kui Helsingi, ei kõhelnud Laikmaa eelisasendit andmast viimase uusehituste arhitektuurilise mõtte värskusele ja algupärasusele.

Vaatamisväärsed oli linnas palju: ajaloolisi ja uuemaid ehitusi, monumentaalplastikat, muuseumidest ja näitustest rääkimata. Ent üsna hõlpsasti võis rännumees siin rahuldada ka oma tungi mägede, avarama vaate järele. «Mäe peal on vabadus, mäe peal on rikkus. Ei olegi tarvis «kuradi ees kumardada», kõik see on minu, niipalju kui mul hinge sees on vastuvõtmiseks, niipalju kui mu silm suudab sinna sisse anda ja ahnitseda. — «Kui siit pilvepiirilt alla vaatan»... seal on minu «tokayer» ja minu «Feuer», mille tagajärjel ilmiski kassiahastust ega peavalu ei ole, vaid uus elujõud käib.» Gellerti mägi võimaldas juba

linna sees üle majademere ja ümbruskonna toredaid vaateid, mis otse harukordselt meeololukad õhtuti enne päikeseloojakut. Aga ennäe, pühkmehunnikud vana kindluse õuel riivasid Laikmaa korraarmastust nii, et ta kohe sealt samast rühkis ajalehe «Pester Lloyd» toimetusse ja pani kirja oma kriitilise sõnavõtu. Olge pealegi rikkad sugulased, kuid lohakust ärgu sallitagu! Pidi korduvalt hiljemgi tõdema, et ei Budapesti liikluskorraldus ega einestamiskohtade puhtus jaksanud sammu pidada sakslaste akuraatsusega.

Budapesti lähedal vana Rooma kindluslinna Aquincumi väljakaevamistel käies ja sealse amfiteatri jäänuseid vaadeldes kandus mõte jälle tahtmatult teatrihoone ehitamisele kodulinna. «Kui suur vahe selle mulla sest üles tõusnud kunstitempli ja meie Tallinna turu ääres murul teist-kolmat aastat kükitava paekivi-sületäie vahel!! Kas ta küll seal rahva silme ees ei ole, aga ei kasva! ei kasva!» Ja veendunud viinavastasel oli küllalt põhjust meenutada kodurahvale neid kümneid ja sadu tuhandeid rublasid, mis igal aastal joomapaikadesse kokku kantakse, samal ajal kui rahvusliku kunstitempli ehitamiseks kuidagi vahendeid ei leita. Esialgu aitaks ehitustöö käimapanekuks ainult ühe kihelkonnagi viina- ja õllerahast!

Talviselt halbadele ilmastikuoludele, porile ja libedaile radadele vaatamata ronis matkamees ränka vaeva nähes ka üles Janoshegy harjale, leides sealt avaneva vaatega kogu selle müttamise rikkalikult tasutud olevat.

Linnas mõistagi kulus aeg peamiselt kunstikogudega tutvumiseks. Ka Budapesti kunstimuuseumis leidis üsna rohkesti uuemat kunsti — taas tõusid teiste oma töödega esile tuntud nimed: Böcklin, Stuck, Uhde, Rodin, Meunier, Zuloaga, Segantini. Gallén-Kallela kõrval võis näha teisigi soomlasi (Järnefelt, Halonen, Rissanen), rootslastest Anders Zorn. Ungari maalikunstnikest paelus tähelepanu eeskätt Michály Munkácsy oma dramaatiliste kompositsioonidega. Neid vaadeldes sugenes nii mõnesuguseid üldisemaid mõtteid ning arutlusi kunstiprobleemide üle, eriti vanadelt meistritelt õppimise ja nendest lahkulöömise asjas (mida me tänapäeval nimetame traditsiooni ja novaatorluse dialektikaks). Kuigi seda laadi küsimuste esilekergitamisel end paratamatult tunda andis tollase kirjakeele mõnetine väljenduslik krobelisus, nähtub siit Laikmaa elav huvi uuema kunsti saavutuste vastu ja tahtmine neid mõista. Realistlike põhiveendumustega kunstnikuna püüdis ta sammu pidada edasiviivate, elutervete taotlustega ja kirjamehena neid oma arusaamu ka lugejatega jagada.

Laikmaa kui kunstnik ja inimene oli maailmamees selle sõna parimas mõttes. Ei mingil viisil kosmopoliit: juured olid alati kindlalt kodumullas (Juurtemaal, nagu ta oma reisikirju alustades ütles), viibigu ta siis ise parasjagu kus tahes. Kuid ta oli vaba provintslikkusest, üle kolkapiiratusest — pilk ulatus kaugele nägema kunstimaailmas ja oma kaasaegses maailmas üldse.

Palju huvitavat ning elamuslikku pakkus Budapestis avatud prantsuse graafika näitus. Märkinud nimesid Steinlen, Guérard, Cottet, Meunier, Carrière, tunnistas Laikmaa: «Nende vaimuvallas, nende vaimusünnituste läheduses viibida on tõsine pidu.» (Steinleni kohta võis ta vahest teada ka seda, et too töölikklassi võitlusele lähedalseisev

kunstnik oli olnud üks 1905. a. revolutsiooni toetuseks loodud «Vene rahva sõprade ühingu» asutajaid ja aktiviste.) Tal enesel polnud võimalusi olnud nõudlikumate graafiliste tehnikate omandamiseks, kuid ta oskas hinnata selle kunstiharu väljendusvahendite eripära: siin ei saa end nii «laliali ajada» nagu värvide varal, vaid peab rõhu asetama peenusele ja sügavusele, millega prantsuse meistrid kütkestasidki.

Agaga päris modernism? Siiani esiletõstmist leidnud uuema kunsti esindajaist ei kuulunud õieti keegi äärmuslaste hulka. Nägi Laikmaa nii Viinis kui Budapestis ka neid, kuid jäi sealjuures kõhklevaks või üpris kriitiliseks. Kumbki «äärmiste pahempoolsete» näitustest ei suutnud tema jaoks pakkuda midagi niisugust, mida suureks, kindlaks, jäävaks kunstisaavutuseks pidada. Ta leidis hulga peaaegu ühetaolist, üheväärset dekoratiivsust, mingisuguseid mängunäoliselt iluetendusi. Laikmaa iseloomustused-arutlused on tema kunstikäsitusest lähtudes ootuspärased, uued «mängureeglid» jäävad kaugeiks, küsitavaiks. «Astud näitusesaalidesse nagu elavate, naervate lillepõimikute sekka, nagu kirjute sisseraamitud seinavaipade ja külaneidude lilleliste pearättide vahele...» Oleks kena, kui kõige selle taga peituks midagi sügavamalt ja positiivsemalt, aga kui seal seda ongi, siis nii «väetimal-vigasel» keelel ja kujul, et tühistab kogu su esialgse heameele. «Ainult vähesel üksikutel jätkub jõudu, tervist, püsivust (kannatust) oma tunde-, nähtelugusid ka valmis vormidesse valada, teised ajavad kõik algupärsuse uperpalli, experimenterivad siin ja näppavad (otsivad) sealt ja peavad oma experimenterimiste ja otsimiste asteid, kust nad enam edasi liikuda ei mõista, jaksa või ei viitsi, kunsti tõelisteks argumentideks ja edusaadusteks. Kui uut, algupäralist, seni olematut kudagi ei taha leida, käpatakse kõige vanemast, lapselikumast oskuseajast ja seletatakse seda uueks, algupäraliseks (Primitivismus) ja hulk nõrgemaid seltsimehi jookseb järele ja nad nimetavad oma tegu «moderniks». Laikmaa arvates peaks aga modern olema see, «mis oleva aja uuemat — ülemaat võimiseastet märgib», mitte iga seni olnust kõrvalekalduv katse. Ta leidis, et siin väljapandud töödega aetakse «eeskätt kunstikõdi taga — sinna maale, kus hõlbus on». Ei tunnustata kooli, tehnikastuudiumi, vormimisoskuse kättesaamist, mis kõik nõuaks visa tööd ja vaeva. Ebamäärasus, vormivigasus pretendeerib väimurikkusele, kunstikõrgusele. Salgamatute eeldustega kunstnik veab kulunud pintsliga «varesejalalisi väänlevaid jooni lõuendile, hüllem kui mõni laps», ja kui ka teatav dekoratiivsus ei puudu, «kas seda paremal teel tõeste kätte ei saadud!?». On kena ilukõlinalat, aga sisu läks kaotsi. Või tahetigi vaatajat üksnes värvide-sümfooniaga joovastada? «Mis kuram ta mind siis oma vigasekväänatud elukatega vaevab!?»

On üpris tore kujutleda Laikmaad, habe õieli ja näol nõutus, seal modernistide näitust mööda mässamas. Tema põlvkond oli sirgunud ja mehistanud võitluses akadeemismi maneerlikkuse ning rutiini vastu elutõe, naturiläheduse ja elamusvärskuse nimel; nüüd nõudlesid eluõigust teised, kes vabamat enesväljendust taotledes tahtsid tõmmata kriipsu peale ka realismile. Nii pörkas kunstnik esmasel kokkupuutel sajandi alguse uusimate suundadega — ilmselt oli tegemist prantsuse fovistide mõjualuste ning jäljendajatega — paratamatult teatava niiri

ENDEL NIRK

vastu.* Ta oli leidnud tõsist meelehead impressionistidest ja sümbolistidest — sealt edasi näis aga algavat midagi käsitatamatut. Kuid tuleb möönda, et sisukehvuse, tahtliku primitiivsuse ja eesmärgitu deformeerimise kriitika tema poolt oli loogiline ja võis konkreetset juhtumil ka küllalt põhjendatud olla; meenutagem võrdluseks, et näiteks Meštroviči skulptuuride sisuliselt motiveeritud, ekspressiivsuse eesmärgete teeniva deformeerituse aktsepteeris ta täielikult. Ei maksa igatahes rutata Laikmaa vanameelsete hulka arvamise, tema argumentidel on kaalukust: eelkõige tuleb omandada oskusi, valitseda tehnikat, püüda end lakkamatult täiendada seni saavutatul põhjal. «Mineviku metsadesse tagasi minnes läheme tagasi — metsikuks. Metsikusemärkidest ei ole meie äge «edasi»-tungimine mitte vaba,» resümeerib ta. Ja siin ei saa tema loomupärast kainust tunnustamata jätta. Ehkki too edasitungimine küll ka ilma hanejalgadeta kehtib — metsikuse suunas või mitte, selle üle kestab vaidlus teatavasti (mõningate nürinemismärkidega) tänase päevani.

Budapestil oli meie laia huvide ringiga kunstniku jaoks veel hulk muidki rikkalikke muuseume (Rahvamuseum, Tarbekunstimuseum, Põllutöömuseum, etnograafilised kogud), mis väärised hoolikat tutvumist. Ikka kõigest elavalt huvitatuna nägi Laikmaa seal paljutki, mida koos kodumaiste paralleelidega, nagu iseenesest sugenevate võrdluste ja järeldustega maksis reisikirjas lugejatelegi vahendada. Muidugi otsis ta ja ka leidis hõimurahvas teatavaid tuttavlikke, omaseid jooni — inimtüüpides, keeles, kõnemeloodias. Arvas meid temperamendiltki ungarlastele märksa lähemal seisvat kui soomlasti. Püüdis seltskonnas parajal juhul eriti noorema generatsiooni sellekohast huvi rahuldada ning käsitust mõjustada — ja kui ta enese hoogsat natuuri ning nakatavat elurõõmu arvestada, siis küllap üsna heade tulemustega. Lõpuks elus oli ju Laikmaa peale kõige muu ka omajagu artist, igatahes pani ta üsna olulist rõhku oma osatäitmiste menukusele.

Ungari haritud ringkondades ilmnunud elavat huvi Eesti vastu oli mõistagi meeldiv kogeda; tuli palju jutustada ja vastata küsitlustele kodumaistest oludest, rahvast ja tema kultuuritaotlustest. Isegi raamatukauplustes ja mujal, kus võõra päritolu juhtumisi teada saadi. Väga lahkelt vastuvõttu leidis Laikmaa Béla Vikári poolt (viimane oskas ka soome keelt), kelle majas ta oli korduvalt külaliseks.

Paarinädalane viibimine Budapestis oli sisutihe ja aeg möödus nagu lennul. Käes oli juba veebruari teine pool ja edasisõiduga viivitada polnuks mõistlik. Tee viis nüüd Zagrebi ja sealt Fiumesse (praegune Rijeka), mis tollal oli valdavalt itaalia rahvastikuga linn. Kaks päeva seal laeva oodata oli nagu omamoodi sissejuhatus Itaaliasse — muu hulgas ka esimesed itaalia keelega peetud jõuproovid. Kõhna kukruga rännumees sõitis üle Aadria mere tekireisijana, aga vaevalt oleks ta

* Võrdluseks on huvitav meenutada analoogilist «kokkupõrget tulevikuga», mille elas üle Repin 1894. a. kevadel Pariisis (vt. I. Repin, Kauge, kuid lähedane. Tallinn 1963, lk. 545 jj.) Mõistagi sai viimane tugevama šoki ja ta eitus oli resoluutsem, kuna Laikmaa seevastu oli Pariisi kunsti sajanditevahetusel juba näinud ja seega edasisekski mõneti ette valmistatud.

läbenudki kajutis tukkuda: kuupaistene öö oli kevadiselt mahe. Veneetsiasse saabuti udusel hommikul, millest Laikmaa on andnud toreda, otse maalilise kirjelduse, ühe parima oma reisivestes.

Itaallased meeldisid meie kunstnikule algusest peale üle ootuste. Korraarmastaja põhjalase jaoks oli nende juures küll palju lõunamaalaslikku lohakust ja räpasust, aga muidu olid need mõnusad inimesed, nendega oli hõlpsu sobida ja läbi saada kasinale sõnatagavarale vaatamata. Ja suhtlemine inimestega oli Laikmaa jaoks alati väga tähtis, ei häirinud teda esiotsa suuremat siinsete asukate tuisakus ja kärarikuski. Talle imponeeris itaalia lihtrahva vaba ja sõltumatu hoiak. Rääkimata juba lauluandest ja loomulikust eneseväljendamisest laulus — eks olnud Laikmaa ka ise alati üks tõsine laulusöber.

Mis nüüd puutub Itaalia möödunud aegade kujutava kunsti ja arhitektuuripärandisse, mille pärast siia oli tulnud, siis see murdis peale juba lausa laviini. Vaatamata sellele, et peatus Veneetsias jäi vaid mõnepäevaseks ja Firenzes üksnes ööpäevaseks (muidu poleks reisiraha enam Roomani vastu lõonud). Vaatamisväärsed olid siin määratul hulgal, kõige mitmekesisemal kujul ja ammugi teadaoleval, ent ikkagi häärmastaval täiustasemel. Kõigest nähtust üksikasjalikult aru andma polnud enam suuteline ka Laikmaa reisikirjade sari, veel vähem kohane oleks Itaalia kunstiaarete registreerimise katse siin, tema biograafias. Meie jaoks olulisim on isiksuse üldpildi täienduseks lisada ta avarama kandvusega muljeid-mõtteid ja suhtumisi, tähelepanekuid ning tõdemusi.

Üks seesuguseid oli ränga, otse kisendava vastuolu tajumine Doodzide palee vaimustava kunstivaramu ja sealsamas all keldreis asuvate piina- ning vangikambrite õuduse vahel — nõnda käegakatsutavas drastilisuses tungis siin esile selle linnriigi kunagise hiilgeaja võimu ja vaimu dialektika. Üks ja seesama ajastu oli sünnitanud nii need ületamatud meistrid — Tintoretto, Tiziani, Veronese — oma surematute teostega kui ka oligarhia vägivalla äärmused. Suur kunst, kujutava kunsti tippjärke, mis sai võimalikuks üksnes julma ning halastamatu võimu sõltluses... Ehkki lähtepunktid ju mõneti ajalooliselt ühekülgsed (eks olnud vabariiklik Veneetsia tolleaegse Itaalia reaktsioonipimedikus üks peamisi valguskoldeid) — oli, mille üle mõtteid mölgutada, läbi aegade ja kauguste paralleele tõmmata.

Kunsti funktsioonist, tema angažeeritusest (ütleksime nüüd) ja selle laadist pidi siin enesele selgesti aru andma, ja Laikmaa väljendas oma demokraatlikku käsitust temale iseloomuliku poleemilise hooga. «Meil kostab praegu ilus sõna: «Kunst kunsti pärast!» Kunst ei tohi kanika järele käia! Kunst ei tohi sihtisid (tendenzi) taga ajada! Kunst ei tohi parteid teenida! Kunst peab iseoma päralt olema!... Kunst on jah kõrge ja vaba ja püha ja oma päralt — kunstnikud ja kunstikandjad aga paraku inimesed ja peavadki vahel kõige pealt inimesed olema.

Kui kunstnik oma värvisid, pintsliit ilusale valele või ülekohtule laenata võis, et aga kunsti luua, kas ei peaks ta tohtima ka tõe ja inimõigusele ohverdada, kui see iha pealegi ta hinge ääreni täidab?!» Pole meelevaldsus siit välja lugeda vastulauset «Noor-Eesti» ringkonnas võimust võtma hakanud estetismikallakule, ehkki noorte jõudude püüd-

lused kunstnikus üldiselt alati sooja poolehoidu olid äratanud. (Muide oli Laikmaal juhus tutvuda rongis ühe itaalia literaadiga, kes palus enesele mälestuseks ja kolleegidele näitamiseks ajakirja «Noor-Eesti» esimese numbri, imetledes selle kujunduse maitsekust. Vähetuntud, kõrvalise väikerahva kultuurielu visiitkaardina oli ajakiri kahtlemata esinduslik küllalt.)

Maalikunsti vanadest meistritest aetas Laikmaa erilisele aukohale Tiziani ja van Dycki, kelle looming oli talle iseäranis südamelähedane. Veneetsia kunstiakadeemia muuseumis Tiziani «Maarja taevamineku» ees seistes (tollal paiknes teos seal) pidi ta tunnistama, et iial pole ükski maal talle niisugust mõju avaldanud. «See on sinfonia! Siin on värvide täius ja kokkukõla! See kohab kui üks suur, vägev koor, kui hiigla-orel, millel mängija kõik registrid lahti tõmmanud ja meisterlikult nende (häälte) üle valitseb.» Ei jätnud ta mõistagi käimata ka selle suure meistri hauld Santa Maria Gloriosa dei Frari kirikus.

Mis Laikmaad Tiziani loomingus peale teostuse meisterlikkuse eriliselt kütkestama pidi, on eeskätt tolle humanistliku ideaali avarus, inimese hingejõu ülistus, vaibumatu eluhoi ja kujude täisvereline aktiivsus. Oma kujutluse inimese harmoonilisest ilust, täiusest ja teraviklikkusest realiseeris Tizian juba varasema loominguperioodi teostes (mille hulka kuulub ka kõnesolnu); tema selleaegseid maale läbiv erakordne optimism, energia ja elujõud, samuti karakterite edasiandmise eluline vahetus ja loomulikkus leidsid meie kunstnikus kõige tugevamat resonantsi. Tizian oli renessansiaja realismitraditsioonide suurim jätkaja ning edasiarendaja tolle ajastu loojakul, ja ajastu palge enese muutumine tõi ka tema vanema ea teostesse ärevuse, sisepinge ning dramatismi, inimese kannatuse ja traagika. Karakterite keerukus avati nende vastandamise kaudu, mistõttu kunstniku hilisloomingut sageli on võrreldud Shakespeare'i omaga. Et Laikmaa just selle meistri itaalia kunsti arvukate suurkujude hulgast esikohale aetas, on iseenesest küllalt paljuütlev. Van Dyck pole oma loomejõu ja kunstiajaloolise mastaabi poolest temaga muidugi samaväärne, kuid flaami portreekunsti mõjukaima esindajana oma teoste paremikus ometi paljupakkuv. Väärib meenutamist tema inimisiksuse ideaalile omane sisemine õilistatus, vaimne peenus ja üleolek argipäevasusest, van Dycki kujude välise vääriskuse ja hingestatud ilme kaudu avaldub rikas siseelu ning pingeline mõtetegevus. Siit võime saada ettekujutuse sellest, mida Laikmaa portreekunstis eriti hindas ja milline oli ta püüdluste üldsuund, vaatamata ajastu ning keskkonna kõigile erinevustele. (Pole vahest üleaarune osutada sellelegi, et neid Laikmaa kaht lemmikmeistrit ühendas tihe järjepidevuse seos: Tiziani traditsiooni väljapaistvaim jätkaja — Velázquez kõrval — teatavasti oli Rubens, kelle andekaim õpilane van Dyck oligi, lisaks Itaalias viibimise aastail Tiziani teostest ka otseseid mõjuimpulsse vastu võtnud.)

Rooma, oma reisi esialgsesse sihtpunkti, jõudis kunstnik 1. märtsil 1910. Peavarju leidis ta ühe Viinist pärineva tubadeüürija-emanda juures: sai oma kasutusse paljukorruselise majamüraka lamedale katusele ehitatud «separee», mis oli mehele üliväga meelepärane. Ja siit algas rünnak Igavese Linna kunstirikkustele, mille määratu mit-

mekesisus ning rohkus isegi Laikmaa-suguse energia ja vastuvõtuvõimega inimese hämmelduma pani. Esimeses muljete tulvas Roomast öele läkitatud postkaart väljendab ülevoolavat vaimustust: «Anni, siin pole inimesed asunud, vaid — Jumalad. Mis kunst! Mis ehitused!» Kunstniku rõõm kõige nähtava üle oli nii suur ja valdav, et ajakirjanikuhustused tüki ajaks sootu unarule jäid. Kulus üle kahe kuu, enne kui ta end kokku võttis ja püüdis mingit korda luua muljete ning elamuste paljuses, et neid siis «Päevalehe» lugejaille vahendama hakata. Ettehaaravalt olgu öeldud, et mitut puhku jätkatud Rooma-järk nendes reisikirjades jäigi lõpuks katkendlikuks ning ebatäielikuks, ja paraku just kunstigaleriides nähtu ning tunnetatu juurde ei jõudnud ta üldse.

Märtsi lõpupoole sai Laikmaa ootamatult kaardi Genuast Fr. Tuglaselt, kes oli kuulnud kunstniku viibimisest Roomas, kuhu temagi oli Firenze kaudu suundumas. (Oma mälestustes on Tuglas pisut eksinud, väites end olevat Laikmaaga kontakti astunud juba Pariisist teele asumise eel.) Võib kujutleda rõõmu, mida see sõnumik valmistab, arvestades Laikmaale omast suhtlemisvajadust. Ja Tuglasega oldi ju ammu- sed tuttavad, paljuski mõtteosalised, võitluskaaslased; 1907. aasta kevadel oli illegaalselt Tallinnas viibinud Tuglas tema juures peatunud ja siis oli Laikmaa noort kirjanikku ka portreeterinud. Roomas üheskoos veedetud kuu ja selle järelmäng Napolis, mida Tuglas oma memuaarides nõnda kujukalt ning meeldejäävvalt on kirjeldanud, pakub meilegi võimaluse tolleaegset Laikmaad üsna vahetust lähedusest tundma õppida. Seal antud humoorikas ja samal ajal mitmekülgne kirjanduslik portree on tabavamaid Laikmaa isiksuse iseloomustusi ja jääb üle ainult kahetseda, et selle reprodutseerimine siinkohal kuidagi võimalik ei ole. Mõningaid tugipunkte edasiseks vaatluseks tohime sealt ometi usalduslikult omaks võtta.

Kuu aja jooksul suudeti Tuglase arvates Roomas enam-vähem kõike vaatamisväärsset vähemalt kord näha. Et aga Laikmaa oli siin juba enne terve kuu üksipäini väsimatult tegev olnud, siis pidi ta olulisemat rohkengi kui vaid korraks nägema. Seal olid antiikse Rooma rohked ehitismälestised ja muuseumides antiikskulptuuri rikkalikud kogud — hulgaliselt ka etruski ja kreeka kunsti. Tutvuti keskaegset Roomat esindavate tähtsamate kirikutega, mis täis kunstiloolist vara ja toretsevat paleehiilgust. Aga igasugi pühade pärimuste, reliikviade ja muu seeguse puhul jäi üle üksnes õlgu kehitada: «Õndsad on, kes usuvad, õnnelikud, kes ei usu...» Püha Peetruse kirik ei suutnud väljastpoolt säärast vägevast muljet jätta, mis omal ajal oli Laikmaale jäänud Kölni katedraalist, ent seevastu seesmine ruumimõju oli ainulaadne.

Et trammisõidu peale mitte raha kulutada, tuli jala marsside. Keha kinnitamas käidi omapärasel lautkohvikus, kus klaasseina taga lemmad mäletsesid ja tavaliselt oli menüüks sepik piimaga; tõelist lõunat võidi enesele lubada vaid mõnel üksikul korral. Väsinud muuseumides tammumisest ja tänavasaginast, tehti jalutuskäik linnast välja Via Appiale, kus muistsete ehituste varemete ja hauasammaste vahel jalgu puhkava Laikmaa elavale kujutlusele kangastusid mööda teed marsivad rooma leegionid. Samuti käidi ära varakristlike aegade hingust säilitanud Calixtuse katakombides.

Aga kõige tähtsam, kõige suuremaid elamusi pakkuv oli ikkagi renessansi kunstipärand oma otse paganlikus värvirikkuses ja elurõõmus. «Me rändasime jälle muuseumes,» meenutab Tuglas. «Millised varandused! Vatikani maalikogud, Botticelli seinajärgid ja Michelangelo laemaalid ning «Viimne kohtupäev», Raffaeli stanzad ja loggia; siis suured, vahel esmaklassilised kogud Villa Borgheses ja Farnesinas, Galleria Dorias, Barberini, Colonna ja Corsini palazzodes ning mujal. Ikka jälle juba ammugi tuttavad meistrid, kuid uute ainetega ja vahel ka üllatavalt-uute võimetega. Vahel lihtsalt liiga palju, et kõike korraga vastu võtta. Ning ainult mõte, et võib-olla enam kunagi ei tule juhust seda kõike uuesti näha, kannustas meid edasi pingutama.» Kuid rännumeeste huvi hõlmas renessansi ja baroki kultuurimälestisi avaramaltki: vaadeldi ning uuriti Roomas ja selle lähiümbruses paleesid, parke, väljakuid, monumente, trepistikku, purskkaeve — olid ju nende juures töötanud sellised meistrid nagu Michelangelo, Bramante, Borromini. Eriti muljeterohkeks kujunes väljasõit Tivolisse, Villa d'Este ja keiser Hadrianuse suveresidentsi külastamine, kolmanda mehena kaasas teel nendega seltsinud noor soome literaat.

Jah, kõik oleks ju üpriski kena olnud, kui rahanappus poleks end ikka enam tunda andma hakanud. Laikmaa näpud olid ennegi täitsa põhjas ja juba oli tal Roomaski võlgu tekkinud. Ka Tuglase reisikassa oli üsna kõhn, ja kui sealt kunstniku hädalisemad võlad tasutud ning kahe mehega olgu küll kõige vähenõudlikumalt kuu aega elatud, polnud enam suurt järel midagi. Laikmaa ootas iga päev kodumaalt raha tulevat, ent ikka asjata, ja kaaslasel tuli nüüd oma naha peal kogeda, kui ebakindel ja kaootiline oli juba soliidse eas kunstniku elu puht-praktiline külg ning asjaajamine. Küll läkitas ta kärsituid kirju ning telegramme Tallinna «Päevalehele» — kust tal küll midagi saada polnud, sest reisikirjades oli ammune paus — ja mujale, aga mis tulemata jäi, see oli raha. Ometi oli Laikmaa ürgoptimistlik veendumus asja peatses lahenemises nii kindel, et Tuglas mai algul viimse varuga Napolis sõitis, kuhu Laikmaa peale oma noosi kättesaamist sedamaid pidi järele töttama. Mis edasi sai, on Tuglase memuaarides kõik tõetruult ja dramaatilise piltlikkusega kirja pandud: kulus nädal, siis teinigi, aga Roomast tuli üksnes nõutust väljendavaid postkaarte ja üks korteriperenaitselt laenuks nurutud 5-liiriline. Viimses hädas müüs kunstnik 2½ liiri eest maha kaua kaasas kantud sukapaarigi, mille keegi preili talle kunagi armupandiks kinkinud. Kuid ka nende mälestusväärsete sukkade arvel saadud liirine postmark ei aidanud Napolis hädasolijat palju. Asi jõudis selleni, et meie peenetoimne ja distingueeritud Tuglas mitte üksnes pidi leppima kodutute öömajaga, vaid oli lõpuks täiesti ulalusetu ja lausa näljas, kuni Laikmaa viimaks rahadega järele jõudis. Ja toogi päästev saadetus ei olnud tulnud mitte Tallinnast, vaid Tuglase appihüüdekirja peale tema omastelt (Laikmaa Rooma aadressil).

Ega sellest muidugi seltsimeeste vahel mingit riidu sünenud: Laikmaa kahetsus teise vintsutuste pärast oli nii puhtsüdamlik (ja ega tal eneselgi sellal just hõlpus olnud), Tuglase mõistev delikaatsus piiritu ja huumorivaim närbumatu. No kuidas oleks ta võinudki hakata vimma pidama — olgu põhjust kui palju — selle mõndapidi iseäraliku habe-

miku vastu! Liiatigi kui too esimeses jõukusetuhinas oli ühekorraga ülearu palju virsikuid süüdnud ja marulise kõhukorratuse käes vaevles... Veel kurnatusest nõrkadena käidi sõbralikus üksmeeles Pompeji väljakaevamisi vaatamas. Pidades ägedaid tõrjelahinguid end vägisi pealepressivate teejuhtidega, roniti üles Vesuuvi harjale. Aga kõigest kogetust oli Tuglasele siiski küllalt, et edasistest reisiplaanidest sedapuhku loobuda. Jäi käimata isegi Capril ja Sorrentos, ehkki need olid otse vahetus läheduses. Veel kord jagati olemasolev vähene raha omavahel, ja Tuglas asus tagasiteele.

Lahkumine oli mõlemalt poolt siiralt südamlük ja sõbralik suhtumine teineteisesse jäi nende kahe väljapaistva isiksuse vahel püsima kõigiks hilisemateks aegadeks. Neid oli eriti lähendanud — Tuglase sõnadega öeldes — «suur liikumiskirg ja maailma asjade nägemise rõõm», sealhulgas mitte viimasel kohal vaibumatu kultuurihuvi ja kunstijanu. Kui ka ühtesid ning samu kunstinahtusi tõenäoliselt sageli erineval viisil tajuti ja hinnati, oli vastastikune sobimine hea. Mõistagi Tuglase poolt iseloomuliku distantsipidamisega ja üleliigsest familiarisusest hoidumisega (Laikmaa oma kirjades öele nimetab kaaslast küll õige koduselt Friidiks) — sinasõpruseni igatahes ei mindud.

Olekski vist asjatu hakata kuidagi retušeerima nende kahe mehe paljus otse vastandlike isikuomadusi. Me ei tarvitse ju küll oletada, et Tuglas juba 24-aastasena olnuks niisama hoolikalt oma võimalusi ja ettevõtmisi tasakaalustav kui küpsemas elueas, aga Laikmaa elustiili ja asjaajamise lähem tundmaõppimine äratas temas igatahes kummasust. Eks Pariisi «Mesipuu» koloonia rahva boheemlik pidetus olnud muidugi alles värskest meeles, aga seal oli tegemist noorte inimestega, kunstioopilastega. Siin oli nüüd seevastu tuntud ja teenekas mees, ühiskondlikult aktiivne isik ning oma ala võimekas meister, kes oma ehku peale elamisega justkui otseselt pakkus õpetlikku eksemplit, milleni niiviisi võidakse jõuda: tahtmatu ebakorrektsuseni, enese ja teiste jaoks kimbakate ning isegi inimväarikust riivavate olukordadeni. Kes teab, kas ka Itaalias saadud kogemus polnud Tuglasele üheks lisaajendiks, mis aitas kujundada tema äärmist, pedantsuseni ulatuvat korrektust rahaasjus ja oskust oma elu nii seada, et lausa kitsikus kunagi võimust võtta ei saanud. (Asjaseisu täpsustuseks nii palju: oma võla Laikmaa mõistagi õiendas ära, lastes paari kuu pärast «Päevalehe» juurest honorari arvelt Tuglasele vastava summa Soome järele saata.)

Tuglas oli teadupärast õige varakult väljakujunenud isiksus, juba tollal palju käinud, näinud ja ka ära teha suutnud. Laikmaad tõmbas selle esileulatuva noore kirjamehe poole mitte üksnes temale omane heasoovlik huvi kõigi uute talentide vastu, vaid tal oli tekkinud ka tõsine lugupidamine ja otse respekt — just nagu oleks Tuglas vanem ning elukogenum olnud. Järgnenud kirjavanahetusest, nagu edasises näeme, ilmneb see suhtumine küllaltki selgesti. Tuglast omakorda pani imestama kakskümmend aastat vanema mehe võltsimatu nooruslikkus, mis Laikmaale muide ka hilisematel aegadel tunnuslikuks jäi. Võib-olla osalt selletõttu, et tema noorusaeg oli erakordselt pikaks veninud: juba üle kolmekümne jõudnuna oli ta ikka alles kunstiopilane ja n.-ö. harjunud noor olema ning ennast noorte hulka lugema. Sestap Laikmaa justkui ei suutnud ka pärastpoole oma eaga kohaneda ja suhtleski

rohkem järgmise põlvkonnaga, kus võis ka hoopis enam mõttesugulust leida.

Kunstniku koloriitne ja ere individuaalsus andis tunnistust tema isiksuse algupärasusest — mis ka öelda või mõelda, aga tavalisusest, hallist ilmetusest oli ta kaugel. Nii tema intellektis kui emotsioonides, esinemis- ja käitumislaadist kõnelemata, oli kordumatust, ja see kõik mõjus pagana ehtsana. Tuglas on seda hästi edasi andnud ja tema memuaarides ei ole Laikmaad kuidagi lihtsustatud. Ent võimalik siiski, et kaaslasel korda ei läinud tungida teise ammu väljakujundatud kunstniku-stereotüübi taha. Mille üle ei maksagi eriti imestada, sest see roll polnud mitte üksnes osatäitjal viimistletult käes, vaid ka temperamentitüübile suurepäraselt sobitatud, nii et enamik temaga suhelnuist siin mingi rolli olemasolu ei kahtlustanudki. Aga oma impulsiivsuses ja puhtsüdamlikus rahmeldamises pisut donkihhotliku moega kunstirüütli kest varjas mõneti keerukamat ning huvitavamalt karakterit, mis oli kujunenud vastuolulistes arengutingimustes ja millele just tuttavliku stereotüübi veenvuse tõttu (takkaajärele on seda veel kümnete ja kümnete kirjatükkidega kindlustatud) pole lihtne ligemale pääseda.

Kaaslase teele saatnud, ei jäänud ka Laikmaa pikemalt Napolis peatuma. See lauludes ülistatud linn mõjus talle algusest peale eemale-tõukavalt — oma rüvedalt esiletungiva viletsuse ja kasimatusega, häbitu ahnuse ning kõlvatusega. Ja kuigi tal siin edaspidi veel tihti-peale käia tuli nii asju ajamas kui ka muuseumidega tutvumas, meeldima ei hakanud Napoli talle kunagi. Laev viis kunstniku Caprile — kõigest 30 kilomeetrit sinna oligi —, mida ta kavatses ka vaid korraks vaadata, et järgmisel päeval tagasi tulla ja jätkata reisi Sitsiiliasse. Kuid see imeline saar tegi edasistesse kavatsustesse oma korrektiivid. Korrastepealt jälle minema sõita tundus võimatu, öele läkitatud kiri on tulvil suurimat vaimustust looduse ilust ja kõigest muust. Juba on Laikmaa jõudnud tutvuda kellegi itaalia kunstnikuga, käinud ka «loomulike eluviiside» apostlina tuntud münchenlase Karl Wilhelm Diefenbachi juures ja näinud tema uuemaid maale. Gorki ja Diefenbachi olevatki Capril kõige tähelepanuväärsemad suurused (viimane elas saarel juba kümnendat aastat ja oli oma iseäraliku elustiiliga rohkesti kõneainet pakkuv, kuid tema maalialasest loomingust ei näi kunstiajalugu küll kuigivõrd hoolivat). Laikmaa otsustas paariks päevaks jääda, et ka ise pisut maalida, milleks tal ju enam mitmel-mitmel ajal mahti polnud leidunud. Tookord oli tal veel kavatsus pärast Sitsiilia-käiku suveks kodumaale tulla ja talveks uuesti Caprile tagasi pöörduda, vahest ödegi kaasa viia — tervist parandama ja keelt õppima. Aga paarist päevast said nädalad, kuud, peaaegu terve aasta Capril — üks huvitavamaid ja loominguliselt viljakamaid järke Laikmaa elus.

Caprist oli ennegi palju kuulnud — juba Düsseldorfis aegadest alates — õpingukaaslastelt, kellel võimalusi oli suvevaheaegadeks Itaaliasse sõita. Kui mitmesuguseid siin maalitud pilte oli nähtud! Ja ometi ületas tegelikkus kõik ootused! Meiegi kunstnik leidis siin koha, mille looduslik ilu näis olevat otse ammendamatu, pidevalt uusi külgi avav — mida lähemalt ja põhjalikumalt tundma õppida, seda enam. Peaaegu samavõrra suurendas Capri kütkestavust arvukate kunsti-

inimeste mõjul valitsev suhtlemise lihtsus ja sundimatus: siin ei teinud keegi end tähtsaks ega ajanud laiaks. Tooniandev polnud raharikkus, vaid demokraatlik võrdsus. Olid pühapäeviti või mõnel pidulikumul puhul asula väikesel väljakul muusikaettekanded, siis kogunesid sinna kõik, kuulsamaist isikuist armetuma paadimeheni, käidi ja sõeluti läbisegi ning pisteti üksteisele seltsimehelikult käsi pihku. Kõik näisid omavahel olevat vanad tuttavad, ei kusagil mingit kõrgitsemist ega ninakirtsutamist.

Laikmaa kohtas siin liiatigi kohe algul üht oma õpinguteaja kaasvõitlejat (O. Sohn-Rethel), kelle naabrusse ta ka elama asus. Peatselt ilmus teinegi tuttav — kunstnik ja literaat Boijet, kes Laikmaa Düsseldorfis oleku ajal oli kunstnike ühingu *Laetitia* president (tolle ühingu üritustel oli meiegi kunstijünger kaasa löönud, ehkki olemata selle ametlik liige). Ammustel tuttavatel oli küllaga, mille üle mõtteid ja muljeid vahetada; eriti Boijet oli maailmas mõndagi näinud ja muu hulgas ka Indias ära käinud. Jälle sai Laikmaa lähemalt kuulda teistest omaaegsetest akadeemiakaaslastest: kes enesele nime teinud ja koguni lossid üles löönud, kes kustunud elust või kunstnike kirjast.

Nõnda toimus üsna lihtsalt ja nagu iseenesest lülitumine Capri kunstnike kolooniasse, kus domineeriv osa oli sakslastel; see saar oli ülepea olnud just sakslaste traditsioonilisi suvituspaiku ja seetõttu võis peaaegu igal pool ka saksa keelega toime tulla. Laikmaa edusammud itaalia keeles samal põhjusel just kuigi suured ei olnud. Korterit leidis kunstnik saare kõrgemas osas Anacapri asulas, üle 300 m merepinnast, kust avanes suurepärase vaade kogu Napoli lahele. Ilusa selge ilmaga oli linn siit hästi näha, samuti kui põhja pool asetsev Ischia saargi. Otse asula taga tõusis Monte Solaro veel peaaegu poole kõrgemale — mida võis üks mägede ja avarate vaadete armastaja rohkem soovida!

Villa Fiore, Laikmaa elukoht (mida võime ka ühel ta etüüdil näha), oli igapidi oma nime väärt — tõepoolest üleni öitsvaise roosidesse maetud. Ümberringi viljapuud, viinamarjaistandikud. Kunstniku käsutuses oli ruumikas ateljee. Ja kogu see toredus suhteliselt koguni odavasti (30 liiri kuus). Sadamaga ühendas Anacaprit ligikaudu 1000-astmeline trepistik, mida mööda ilma suurema kandamita võis poole tunniga ülalt alla jõuda. Oli ka kaljusse raiutud, alles mõne aasta eest valmis saanud vankritee, aga oma rohkete loogetega oli see palju pikem. Ja vaesem rahvas, kellel hobust ega sõiduriista nagunii polnud, tassis veel nüüdki kõik oma kraami — aiasaadused, heinad, haod jms. — ikka treppe mööda. Ehkki vanaaegse trepi astmed kohati nii kõrged olid, et kunagine ihukaardiväelanegi pidi oma pikki koibi üsna pingutama. Enamasti liikusid nood kandamid nii üles kui alla naiste peade peal. Võib kujutleda kunstniku-demokraadi ja õrnema soo austaja jahmatust, kui ka tema enese kogukas ning üsnagi raske reisikorv talle alt sadamast neidsamu treppe mööda järele toimetati ühe naise pea peal (tema oli muidugi mõista arvanud, et saadetakse vankriga). Ja kuigi kohalik rahvas vahel ka kopsu üle maksa ajas olgu oma lohakuse, kasimatuse, lärmakuse, vaimupimeduse või häbitu mangumisega (viimase pani Laikmaa küll rikaste turistide demoraliseeriva mõju arvele), tundis ta alati mingit pitsitust rinnus, kui nägi naisi mõnikord tervete

rühmadena üksteise kannul treppidest üles rühkimas, mitmekümnekilised kandamid pea kohal.

Capril kanda kinnitanud, kavatses Laikmaa tõsiselt loomingulisele tööle pühenduda. Sellest kõneleb ta umbes kuu aega pärast saarele saabumist Tuglasele saadetud usalduslikus kirjas. Olgugi et kitsikus endistviisi pidevalt käis, võis kunstnik end õnnelikuks pidada, et jälle vähemalt tööjärg ees avatud on. «Teised on kümnid aastaid endid ettevalmistand, las ma kord ka nukitsen mõndagi kuud oma-peast ja peal. Kui hea, nii üksi vabalt töötada. Ma olen siamaale ainult teisa õpetand. Nüüd ostsin omale ka kord — pinslid. Akademies pole ma neid kätte saand ja Tallinnas mu kooli puhul pole mul ka neid olnd. Oh küll tahaks nendega nüüd midagi tegema hakata...» Ei saanud nähtavasti siiski õlimaali viljelemise kavatsustest asja, vähemalt pole meieni jõudnud kõnesolevast ajast ainustki tööd selles tehnikas. Pastell oli käepärasem, tõtlile loomingulaadile sobivam — ja üks lõpuks odavamgi. Sest ikka ja jälle andis end tunda see igavene rahapuudus, vahel otseselt tööd takistades. «Teil, kirjameestel, on sellest hea, teie mudelid ei maksa teile raha ja teie värv — tint ja lõuend — paber on odav,» kadestas kunstnik. «Ma tõmman vahel ühe kriipsu — ja 1 lira ja kui uut lirat taskus pole uut pastellipulka osta, seisab töö ja jahtub tuli.» Kõrval elaval Sohn-Rethelil (kui Alfred Retheli tütrepoeg kuulus too Düsseldorfis nimekamasse kunstnike-suguseltsi) oli kopsakam kukkur ja tema kunstilised püüdlused ei tundnud selles suhtes mingeid takistusi. «Ma pean aga mõnegi töö rahapuudusel ära rikkuma,» tunnistas Laikmaa meelehärmiga. Siiski on kodumaale tuleku plaanid igatahes tükk maad edasi lükatud. «Katsun kirjutamistega omal siin alust hoida.»

Asi oligi nii, et Laikmaa palvele vastu tulles kindlustas «Päevalehe» toimetus talle jätkuvate reisikirjelduste avansina igakuise summakese. 40 rubla oli ju küll napp, ent ometi midagi regulaarset. Üksnes seetõttu kunstniku peatumajäämine Capril üldse võimalikuks saigi. Maalimise kõrval asus ta siis jälle usinasti täitma ka oma kohustusi ajalehe vastu. Ilmus üksikasjaline kirjeldus pikemast jalgsimatkast ümber Salerno lahe, seejärel aga pöördus Laikmaa oma reisikirjades tagasi Rooma nähtu juurde. Nendes tagantjärele Capril koostatud kirjeldustes võttis aga peagi võimust üsna kuivavõitu teadustus ja loetlev laad (küllap kasutas ta siin ka mõne käsiraamatu abi). Reisikiri oli nüüd muutunud sõna otseses mõttes reisirahakirjaks ja «aluse hoidmine» saanud peasjaks — Laikmaa tavaline hoogsus ning vahetus on paraku taandunud, tuhmunud. Siingi osutus õnnetu raha asja rikkujaks.

«Päevalehe» peatoimetajal G. E. Luigal oli vahepeal tekkinud mõte kunstniku abistamiseks tema reisikiri ka raamatuna välja anda (et ajalehe ladu enam alles polnud, tegi ta vastava ettepaneku «Noor-Eesti» kirjastusele). Aga kuigi Laikmaa rahavajadus oli tungiv ja heatahtlik toetamissoov rõõmustas, jäi autor üpris kiõhklevale seisukohale: kas on kord ajalehes ilmunu uuestiavaldamisel enam suuremat mõtet, ja igatahes ei kõlbaks neid kiirustamisi visatud vesteid välja anda ilma põhjaliku redigeerimiseta. Jällegi on iseloomulik Laikmaa

pöördumine nõuküsimisega sügisel Pariisi jõudnud Tuglase poole; kas võtta ettepanekut vastu või ei. «Mina enesest ei teeks seda kül mitte,» märgib ta, «sest ma pole neid nii kirjutanud, kui vast võinud oleksin teistel oludel, aga raha on tarvis ja katsuksin parandada niipalju kui võimalik.» Tuglase vastust me ei tea, aga vististi ei leidnud ta põhjust autorit ümber veenma hakata; igatahes jäigi Laikmaa reisikirjade sari raamatuks tegemata.

Katsus inimene oma tarviduste miinimumi nii madalale viia kui vähegi võimalik. Ei olnud ta suitsumees, ei maitsnud veini. Ka ei saa öelda, et elamine sellel kaunil saarel — eriti linnadega võrreldes — oleks kuidagi iseäranis kallid olnud. Aga sissetulekud olid veelgi väiksemad ja võlad siingi paratamatuks kaastasteks. Kirjavahetusest kuuleme nendest muredest korduvalt ja siin-seal paistab kitsikuse jälgi reisikirjadestki. Nõnda loeme kirjast A. Hankole, et avanenud soodne võimalus saada poole hinnaga oma kasutusse ühe reisile mineva hollandi kunstniku korteri ja ateljee, kuid ülekolimiseks oleks vaja enne senises kohas arved õiendada. «Nii on ikka see va kuradi raha igalpool head hoogu ja asja takistamas,» kirub mees südametäiega. Aga nõnda-moodi oli see temaga peaaegu alati olnud ja ega ta ennast sellepärast veel masendusse viia lasknud. Tal oli kadestamisväärne võime peale kõige muu säilitada ka see vaatenurk, mis aitab hoiduda elus ettetulevaid hädasid-äpardusi üleliia tõsiselt võtmast. Ühes kirjas öele tabame iseloomuliku avalduse: «Ka täna, kui mul 3 kop. taskus ja köht tühi, ostan selle 3 kop. ennem siiski ajalehe kui tüki leiba.» Tervis oli tugev ja suutis paljutki taluda. Odavate puuviljade rohkus aitas toidumuret leevendada. Peasi oli võimalus siin töötada, katsuda midagi püsivamat ära teha.

Esiotsa oli Laikmaal sihikule võetud ei keegi muu kui Maksim Gorki. Tõsi jah, ta oli kirjanikust ühe portree maalinud juba viie aasta eest Tallinnas, aga üksnes fotode ja — Aleksander Tassa järgi, kes oli ju küll kõigi meelest väliselt kaunis noore Gorki sarnane. Capril võis nüüd suurt kirjanikku ennast esimesist päevist peale näost näkku näha, aga ei saanud ju ka niisama heast-paremast juurde joosta (ehkki Jaan Koort oli tal palunud Gorki poole sisse astuda ja tolle kasupojale mingi kirjakese edasi anda)*. «Gorkyga oleme mitukord teineteisele silma vaadand, aga tutvustand veel pole,» kirjutas Laikmaa mõni nädal hiljem Tuglasele; siiski polevat isiklik tutvumine vist kaugel ja kunstnik ei varja oma lootust — «ehk saan ta istuma». Et tutvumine tõesti teoks sai, on näha juuni lõpus öele saadetud napisõnalisest postkaardist, kuid

* Gorki kasupojaks pidas end Nižni-Novgorodist pärinev Zinovi Sverdlov (Jakov Sverdlovi vend), kes keiserlikku filharmooniakooli pääsemiseks oli lasknud end ristida ja võtnud uueks nimeks Zinovi Aleksejevitsš Peškov. Elas koos Gorkiga Capril 1906. aastast; Jaan Koort võis temaga tutvunud ja sõbrunenud olla kas juba Peterburis õppimise ajal või siis Pariisis. Hiljem oli Z. Peškov Esimeses maailmasõjas ohvitser Prantsuse armees, Teises maailmasõjas kui Prantsuse kindral ja tuntud antifaašist Charles de Gaulle'i lähemaid võitluskaaslasi (vt. M. Gorki, Kirjad kolleegidele, Tallinn 1968; kommentaar lk. 238). Monograafias «Jaan Koort» (1964, lk. 46) on L. Gens ekslikult rääkinud skulptori sõbrusest Gorki pojaga — viimane silkas tollal Capril ringi alles Pepe-taoliste rüblite kambas.

«istuma» kirjanik ilmselt ometi ei soostunud. (A. Gallén-Kallelal oli ta 1906. aastal Soomes end küll portreeterida lasknud.) Kas sellest pettumusest või mõnel muul põhjusel, kuid üksikasjalikumalt pole Laikmaa ka kusagil oma kokkupuuteist Gorkiga jutustanud; ilmselt ei kujunenud tutvus tihedamaks suhtlemiseks. Võib-olla mõjus omajagu kaasa asjaolu, et meie kunstnik liikus Capril peamiselt sakslaste seltskonnas, viimastest ei olnud Gorki aga teatavasti kuigi soodsal arvamusel. Eks igal mehel olnud lõpuks ka oma väärikus ja mingi kuuluste hõlma alla kippuja Laikmaa loomu poolest ei olnud.

Täbar oli lugu ka tavalisemate modellide saamisega, ja seda juba sootu teistel põhjustel. Noori ilusaid tüdrukuid oli Capril hulgi, muudkui võta ja pane paberile, kuid selgus, et ükski neist ei nõustu poseerima (jutt on portreeterimisest, mitte aktimaalist). Nimelt oli kümme-kond aastat tagasi saarel olnud suur skandaal: saksa rahamagnaatide Kruppi ja Ferseni pilgaritel võrgutatud ära terve hulk näitsikuid, ja nõnda oli usaldus võõraste vastu saanud parandamatu hoobi. Ükski enesest lugupidav iludus ei sõandanud modelliks tulla, kartes kaotada head mainet. Ka Villa Fiore teenindav *filia hospitalis* ei teinud erandit, kuigi Laikmaa ta vanemate-omastega läbirääkimisi pidas ja nonde nõusoleku saavutas. Lõpuks sai ta «istuma» ühe 14-aastase tüdruku (pilt pole meieni jõudnud), ja ametivendadel olnud päris rohkesti põhjust imestada, kuidas see tal küll korda läks.

Noh, on noored kaunitarid nii ujedaks ja tõrksaks tehtud, eks siis või maalida ka muid. Või on vanad vähem huvitavad? Kui noor nägu kütkestab oma värskusega, siis elatanud inimese pale on märksa kõnekam, väljendusrikkam, karaktersem. Ja Laikmaa asus portreeterima Villa Fiore perenaist, luues nõnda teose, mida asjatundjad on üksmeelselt hinnanud meie portreekunsti üheks tippsaavutuseks. Pilt äratas algusest peale tähelepanu ja kõrvalmajas elav rootsi ülikupaar, kellega kunstnik oli elavas suhtlemises, soovis tööd ära osta, nagu saame teada augustikuus Tuglasele saadetud postkaardist. Kuid Laikmaa ei tahtnud müüa, enne kui on teinud teise samasuguse — «korjan ju jälle oma näituseobjektisid». Nõnda polnud tal ka enesel kahtlust teose välja- paistvas õnnestumises. Võime siinkohal pidada kaunis tõenäoliseks, et «Mia padrona» repliik Rootsis olemas on, sest vaevalt jättis kunstnik soodsa võimaluse kasutamata.

«Iga inimese näos on tema elulugu ja draama, mida ainult kunstniku silm näeb ja ta sulg või pintsel kirjeldada, kokku võtta ja teistele, kes kirjaoskajad, lugeda anda võib.» Nõnda on Laikmaa enese kui portretisti veendeid hilisemas elueas ühel paberiribal sõnastanud. Selle mõtteavalduse meenutamiseks näikse küllalt põhjust olevat ka «Mia padrona» puhul. Eaka itaallanna näos on tal tõepoolest korda läinud kokku võtta ja edasi anda inimese kogu olemust, «elulugu ja draamat», tabada sisemises ning välises rahvusliku tüübi karakterseid jooni ja üldnimlikku. «Näeme elutarka, paljukogenud elatanud naist, kes on elust võtta osanud oma ning kelle loomupärasesse optimismi aeg on lisandanud targa, heatahtlikult-üleoleva huumori.» (A. Vaga.) Karakteritiheduselt ja viimistletuselt pole ligikaudu samal ajal valminud «Itaalia poisike» eelmisega küll vahest mitte võrreldav, ometi üks väljapaistvamaid töid seegi.

Kodumaale saatmiseks tuli kunstnikul sellal tegelda ka muuga — fotode järgi maalida C. R. Jakobsoni, J. Hurda ja H. Ibseni portreid. Et säärane tuimavõitu reprodutseerimine talle enesele loominguliselt midagi ei pakkunud, nimetas Laikmaa seda kirjavahetuses otsekoheselt «raha tööks». Eks nende piltide eest saadud rublad võimaldanud jälle teiste, huvitavamate ülesannete juurde asuda.

Ootuspäraselt tõusis nüüd Laikmaa loomingus valdavale kohale maastik. Selle oli ta enese jaoks esmakordselt avastanud õieti alles Soomes veedetud aastatel. Capri oma rohkete kütkestavate ranniku- ja mäemotiividega pakkus kunstnikule külluses uusi võimalusi, ühtlasi seadis sinne vahemerelise atmosfääri ja valguse eripära uudseid teostuslikke probleeme. Seejuures kumisesid olgu teadlikult või alateadlikult kaasa hiljutised Viini ja Budapesti uuema kunsti väljapanekute juures saadud muljed ning tehnilised tähelepanekud, mis päriselt mõjuta ei saanud jääda.

Laikmaa töötas Capril viljakalt — ka otsustades meieni jõudnud piltide järgi; tegelikult oli neid märksa rohkemgi. Ta maalis Monte Solaro nõlvakult nähtud Anacapri panoraami, maalis karisid Capri rannal, maalis arvukalt erinevaid vaateid eri päevaaegadel — nüüd kataloogi kantud Capri motiivi või maastiku vms. üksteisega kattuma kippuvate nimetuste all. Enamasti on tegemist kergelt ja hoogsalt teostatud väikeste etüüdidega, aga leidub ka õige mitmeid tõsise süvenemisega tehtud ning viimistletud töid, milles kunstnik temale oma-eksks saanud pastellitehnika võimalusi nõtkelt ja sihiteadlikult on rakendanud oma uuenenud taotluste teenistusse. Nende meeoleolukate teoste ees tajud isegi teatava ootamatusena, kuivõrd see väsimatu teoinimene, rännu- ja võitlusmees oma sügavamalt olemuselt näib osutuvat õieti lüürikuks: looduselamusi edasi andes ta otsekui pööraks oma sisemaailmaski nähtavaks sootuks teise tahu. Laikmaa loomingus domineerib enamasti kujutuslik väljendusliku üle, kuid on järke — ja üks nendest päris ilmselt Capril töötamise aeg —, mil väljenduslik sai suhteliselt suurema osatähtsuse. On võidud põhjendatult konstateerida nihkeid tugevama ekspressiivsuse suunas, koloriidi märgatavalt varjundirohkemaks muutumist, teatavat kallakut dekoratiivsusse, pinnakäsitlemise stiliseerivamat laadi senisega võrreldes; tema seni ikka eeskätt maalilisusel baseeruvasse kujutusse on puhuti ilmunud rõhutatav kontuurjoon, koguni teatav nurgelisus. Jäädes truuks realistlikele põhiseisukohtadele, jõudis Laikmaa värskendavate mõjuimpulsside ja lõunamaise looduse ergastavate muljete ühistoimel tähelepanuväärse uuenemise ning avardumiseni oma loomingus. Ent piirdugemgi nende üldsõnaliste sedastustega, jättes kunstniku loominguprobleemide üksikasjalikuma analüüsi erialaspetsialistide hooleks.

Laikmaa kõnesolnud minek välismaale oli iga mõistliku ja kaine inimese seisukohast muidugi puhtakujuline avantüür, sööstmine teadmatusse, igasugu reaalsete kaalutluste trotsimine. Ühesõnaga läbi ja läbi laikmaalik ettevõtmine. Aga see oli temale tollal õieti ka ainus võimalus osa saada kõigest sellest, mida ta enese jaoks ilmtingimata tarvilikuks pidas. Mitte asjata pole temas leitud midagi renessanslikku, ja eks sisaldu renessanslikkuses ka omajagu uljast avantürismi, mässu argielu piiride vastu. Kusjuures — ärgem unustagem sedagi — kõik

ENDEL NIRK

see klappis toredasti enese jaoks valitud rollilahenduse sisemise loogikaga. Kui mingit igapidi soliidset teed polnud, siis tuli end eesmärkidele rebida kas või küünte ja hammastega. Ja olgu mis raskusi ning täbaraid olukordi üle elada tulnud, oodaku neid kui tahes palju veel ees — määratul hulgal uut ning rikastavat oli nähtud ja kogetud, loominguiliselt mõndagi ära tehtud. Õigusega võis kunstnik tunda ja peame meiegi tunnustama: see oli üks tema elu laineharju.

Aadu Hint

DOSTOJEVSKI JA TAMMSAARE

«Ja kuigi Teie, härra Tammsaare, olete Dostojevskist väga erinev, olete minu arvates siiski temataoline. Te panete sõna elama, Te olete alati huvitav, Te võiksite kirjutada ükskõik mida hullu, meeletut — ja siiski oleks see huvitav ning nauditav. [— — —] Te võite kirjutada kas või kepit — ja see kepp hakkab haljendama.»

Martti Korpilahti

KAS VÕIB NEID VÕRRELDA?

Dostojevski ja Tammsaare! Sellise pealkirjaga ettekanne oleks enamiku maailma maade ülikoolides kohatu. Vaevalt leidub ükskõik mis keelset entsüklopeediat, kust me ei leiaks Dostojevski nime, vaevalt leidub maailmas kirjandusest vähegi teadlikku inimest, kes Dostojevskist poleks midagi lugenud või kuulnud. Aga Tammsaare?! Väikese, miljonilise rahva kirjanik, keda peale pärismaa tuntakse hästi üksnes meie lõunanaabrite, läti rahva hulgas. Moskvas on Tammsaare «Kogutud teosed» ilmunud kuues köites, neljakümne tuhandelises tiraazis, aga see nelikümmend tuhat on arvuka vene lugejaskonna kohta nagu tilk merre. Soomes on Tammsaarelt ilmunud neli teost, suhteliselt väikestes tiraazides, ning ka siin, eesti hõimurahva juures tundub Dostojevski ja Tammsaare nime otse teineteise järel suhu võtta esialgu julgustükina. Palju on kirjutatud ja räägitud Shakespeare'ist ja Dostojevskist kui kahest maailma suurimast draamakirjanikust, kuigi üks kirjutas draama-, teine proosavormis. Sadades uurimustes on võrreldud või kõrvutatud Dostojevskit ja Tolstoid. On uuritud mõjutusi, mida Dostojevski on saanud Schillerilt, Hoffmannilt, Balzacilt — või Dostojevski enese mõju Thomas Mannile, Albert Camus'le ja paljudele teistele maailmakuulsatele autoritele. UNESCO poolt 1971. aastal avaldatud andmetel seisab Dostojevski maailmakirjanduse klassikute nimekirjas nende hulgas, keda kõige enam tõlgitakse ja loetakse — temast rohkem on tõlgitud ainult Shakespeare'i. Dostojevskile järgnevad Balzac, Twain, Hugo, Maupassant. Aga kes on Tammsaare maailma mastaabis? On ta väärt Dostojevski kingapaelu siduma, on ta väärt, et nende kahe nime korraga suhu võtta?

Eesti rahvale ei ole seda küsimust sel kombel keegi esitanud, ometi on rahvas sellele vastuse andnud teisel kombel — tegudega. Tammsaare on Eestis ainus

* Jyväskylä ülikoolis 10. ja 11. aprillil 1973. a. peetud ettekanne. Avaldatakse lühendatud kujul.

AADU HINT

kirjanik, kellele juba ta parajas meheas, 1936. aastal mälestussammas püstitati — ja mitte valitsuse, vaid ta oma sünnivalla rahva poolt. Tammsaare surm 1940. aastal tähendas leina kogu eesti rahvale. 27 aastat hiljem, 1967. aastal koostati Eesti NSV Kultuuriministeeriumi, Eesti NSV Teaduste Akadeemia sotsioloogia sektori ja Kreutzwaldi-nimelise ENSV Riikliku Raamatukogu ühisel jõul uurimus «Eesti NSV rahvaraamatukogu lugeja 1967. aastal», millest näeme, et eesti lugeja kiindumus Tammsaare teostesse üha kasvab. Seda seisukohta jagab ka kriitika. Heino Puhvel kirjutab: «Tammsaare looming kõrgub monumendina, mis aja kuludes näib võitvat järjest rohkem austajaid.»

Joosep Liiv imestas pärast Juhan Liivi matust, kuhu «terve muu rahva koolitet jagu saadikute läbi» oli tema venda viimsele teekonnale saatma tulnud, et kas vend oli siis tõesti nii «pitgäst» kasvanud, et ta «üle terve muu rahva ja viil kaugemale ärä paestab...». Luuletajal, eriti nii raskesti tõlgitaval nagu Juhan Liiv, ei ole kerge oma maa piiridest kaugemale paista. «Tõe ja õiguse» autori puhul aga usub Endel Nirk, et kui eesti suhteliselt noor kirjandus on olnud suuteline andma oma rahvuskultuuri varamusse paljude kirjanike, eelkõige Kreutzwaldi ja Vilde loominguga, siis Tammsaarele võime läheneda juba mitte üksnes rahvusliku, vaid rahvusvahelise mõõdupuuga. («... then A. H. Tammsaare (1878—1940) was really a writer of both national as well as international stature». — «Estonian Literature», Tallinn, 1970, lk. 208.)

Rahvusvaheline kuju? Nõnda pikk, et ta üle terve oma maa ja veel kaugemale ära paistab? Kas ei väljenda nii kirjandusteadlase Endel Nirgi kui ka vähese kooliharidusega talumehe Joosep Liivi sõnad pigemini soovi kui tegelikkust, väikerahva soovunelmat oma suurmeeste kaudu ka ise suuremaks saada? Soovunelmat, millele Juhan Liiv ise vihjab, kui ta hoiatavalt-nõuandvalt «Noor-Eesti» poole pöördub: «Ja kui neid mehi ei ole, siis endil' nad mõelge, kõik voorused mõelge kokku — ei mind mitte tõesti!»

Spordis ei pruugi me neid mehi endile mõelda, spordis mõeldetakse meeste suurust. Paavo Nurmi, Pekka Vasala, Lasse Virén ja paljud teised soome spordikuulsused jäävad spordiajalukku, siin ei pruugi soomlastel midagi «juurde mõelda». Ei pruugi eestlased midagi juurde mõelda ka Kristjan Palusalule, kes 1936. aastal tõi Berliini olümpiamängudelt koju kaks kuldmedalit. Samuti võime ilma «juurde mõtlemata» osutada Paul Keresele, Jaan Taltsile ja Jüri Tarmakule. Aga nagu ei saa Kivi, Sillanpää, Linnat, Gallén-Kallela ega Sibeliust mõõta sentimeetrite-sekunditega, nõnda ka mitte Tammsaaret. Nende hindamisel, nende mõõtmisel võib ette tulla palju juurde- ja mahamõtlemissi, olenevalt hindaja kunstimaitsesest, olenevalt sellest, kas kuulub hindaja oma või võõra rahva hulka, ja paljudest muudest teguritest.

Lion Feuchtwanger kirjutab oma raamatus «Desdemona maja»: «Seisab üks maa jõus ja aus või ka ainult jõus, siis on selle maa kirjandusel isegi hoolimata ta tõelisest väärtusest külgetõmbejõudu kogu maailma ulatuses. Seni kui Prantsusmaa oli maailmavõim, mängis prantsuse romaan maailmas kõikjal suuremat osa kui teiste läänerahvaste kirjandusteosed. Nüüd on ta oma osa juba ammu loovutanud ameerika ja vene kirjandusele.»

Mõistagi pole kirjaniku kodumaa «jõud ja au» ainsad tegurid, mis ta teoste saatusele soodsa tuule purjedesse lõõtsuvad (Feuchtwanger nimetabki terve hulga muid põhjusi), ent Tammsaare puhul näivad Feuchtwangeri siin tsiteeritud sõnad siiski rohkem kui miski muu paika pidavat.

Tammsaare tippteosed ilmusid kahe maailmasõja vahel. Eesti kodanlik vabariik ei kujutanud enesest maailmavõimu, ei seisnud teiste riikide hulgas erilises

suures «jõus» ega «aus». Vahest on seegi üheks põhjuseks, miks meie toleaeagne kirjandus teiste suuremate rahvaste hulgas vähe tähelepanu leidis. Võidakse ju öelda, et Laxness on veelgi väiksema rahva kirjanik (1930. aastal elas Islandis 109 000, 1969. aastal 203 000 inimest). Jah, aga vähemalt maa-alalt on Island Eestist viis korda suurem, ta loodus oma geisritega ning vulkaanidega ja ta saareline asend Atlandi ookeanis annavad talle maailmas mitmes suhtes erilise tähenduse. Eestil polnud aga Tammsaare loominguga kõrgeperioodil isegi turismimaana Islandi veetlust. Koos Läti ja Leeduga sulas Eesti ühise pinnamoe ja saatusega Baltikumiks.

Eestis sajab
hääletult roosteudude märga.
Ei siin haljast loorberipärga
vajuta keegi lauliku pähe.
Saatusest troostitum sündida
laulikuks Eestis

laulis Tammsaare üks kirjanduslikke sõpru Gustav Suits 1908. aastal. Kui Suits 1936. aastal Tammsaare ausamba avamisel kõnet pidas, siis polnud tal põhjust oma «Tuulemaas» avaldatud värsse sel korral meenutada. Rahvas ise hindas Tammsaaret, aga väikesel Eesti vabariigil polnud säärast «au» ega «jõudu», mis oleks soodustanud Tammsaare teoste ilmumist teistes keeltes. Sellest ja muudest takistavatest põhjustest hoolimata suutis Tammsaare looming äratada tähelepanu lõunanaabrite juures, kelle olud olid meie omadele üpris lähedased. «Tõe ja õiguse» I osa tõlge tunnistati Lätis 1936. aasta parimaks tõlkeraamatuks ja läti kriitik Freimanis tegi ettepaneku, et Balti riigid Tammsaare kandidatuuri ühiselt esitaksid Nobeli preemia taotlemiseks. Freimanise ettepanek tollal siiski Rootsi ei jõudnud, küll aga ilmus 1938. aastal Rootsis «Kõrboja peremees». Kriitika oli soodne, ent kirjastajale ei toonud raamat tulu ja nii on «Kõrboja peremees» ja «Põrgupõhja uus Vanapagan» seni jäänudki Tammsaarel ainsateks rootsi keeles ilmunud teosteks. («Põrgupõhja uus Vanapagan» jõudis rootsi keelde küll vene tõlke vahendusel, nagu mitme teise eesti kirjaniku, näit. J. Smuuli tööd.)

Soomes ilmus «Tõe ja õiguse» I osa 1932. aastal. Kui Tammsaare abikaasa K. Hansen 1938. aastal Soomes käis, näidati talle kirjastuse laoruume, kus veel suur hulk soomekeelseid «Tõe ja õiguse» eksemplare ostjaid ootas. Seejuures oli soome kriitika Tammsaare teoste suhtes üsnagi tunnustav. Nii ütles Mika Valtari («Maaseudun Tulevaisuus» 11. VI 1932): «Tammsaare raamatus elab kogu eesti rahvas kõigi oma erisuguste tüüpidega. Hingeelu kujutajana ja taustade maali- jana on Tammsaare suur kirjanik. Meistri kindlusega valitseb ta oma tohutut tegelasgaleriid ja juhib romaani sündmustiku ning arengu kõrvalekaldumatult loogilise lõpuni. Tammsaare kujutamiseviisis on midagi haruldaset haaravat ja sugestiivset. Kõik rahva argielu sündmused hällist kuni hauani saavad tema poolt kujutatuna hämmastavalt suured ja inimlikud mõõtmed. Tema romaani on põnev lugeda, selle sündmuste käigus elab lugeja kaasa terve sugupõlve arengu ja võitlused.»

Elmer Diktonius ütleb, et Tammsaare talupoja-eeposes, selles väikeses eesti külaühiskonnas, maaelu suurepärases kujutuses kihab ja keeb kogu maailmakõikus. Lauri Viljanen lisab, et ei ole just tavaline, kui võrdlemisi algelise maaelu raames on isikupärane inimkujutus arendatud sellise peensuse ja tähendusrikkuse seni nagu Tammsaare «Tões ja õiguses». Unto Seppänen võrdleb Tammsaare teost norra eepika parimate raamatutega, peab aga «Tõe ja õiguse» esimest osa neist

siiski paremaks, parimaks, «... mida palju ülistatud põhjamaaine talupojakujutus on loonud». Toivo Korpilinna arvab, et «Tammsaare on jutustajaanne, kellele võiks põhjendatult uhke olla isegi suur rahvas».

Jyvaskylä õpetaja ja luuletaja Martti Korpilahti, kes valdas eesti keelt ja luges «Tõde ja õigust» algupärandis, kirjutas A. H. Tammsaarele 8. mail 1934. aastal: «Sõandan Teile kirjutada, et tänada Teid selle suure naudingu eest, mida Teie võrratu romaan mulle andis. Lugesin kõik selle viis osa läbi lausa neelates ja kõik nad valmistasid mulle suurt rõõmu.

Ja kuigi Teie, härra Tammsaare, olete Dostojevskist väga erinev, olete minu arvates siiski temataoline. Te panete sõna elama, Te olete alati huvitav. Te võiksite kirjutada ükskõik mida hullu, meeletut — ja siiski oleks see huvitav ning nauditav. [- -] Te võite kirjutada kas või keppist — ja see kepp hakkab haljendama.»

Need, Martti Korpilahti poolt siin Jyvaskyläs kolmkümmend üheksa aastat tagasi soome keeles kirja pandud sõnad andsidki mulle julguse käesolevat arutlust pealkirjastada «Dostojevski ja Tammsaare» ning selle arutlusega siia Jyvaskylässe Tammsaare emakeeles esinema tulla.

Peaaegu samuti nagu Martti Korpilahti on Tammsaaret hinnanud ka vene kirjandusteadlane Arkadi Steinberg, kes Tammsaare vene keeles ilmunud teoste puhul «Nedeljas» kirjutas:

«Tammsaare teosed jõuavad vene lugejateni pärast seda, kui vene lugejad on tutvunud ja lahti mõtestanud mitte ainult Tolstoi ja Dostojevski, Goethe ja Gogoli, vaid ka Hemingway, Brechti ja Sartre'i. Tammsaare hämmastab isegi sellist eelarvamuslikku lugejat. Ta tundub olevat õpetajateta (minu sõnenduse — A. H.) kirjanik, tema looming aga iseseisev avastus.»

Kuidas mõista Steinbergi sõnu — õpetajateta kirjanik? Oli Tammsaare sündinud kirjanikuks? Hoopis vastupidiselt — Tammsaare areng oli väga aeglane, oma loomingu kõrgperioodi jõudis ta alles neljakümne, neljakümne viie aastaselt. Tammsaare luges vene, saksa, prantsuse, inglise keelt, sõnastiku abil rootsi ja soome keelt, samuti ladina keelt, nii et mitte ainult uuem kirjandus, vaid ka antiikaja autorid olid talle nende emakeeles kättesaadavad. Tammsaare oli huvitatud kõigest, mis maailmas oli varem sündinud või sündis tema ajal. Olgugi hariduselt jurist, oli Tammsaare üks esimesi, kes eesti trükisõnas mainis Albert Einsteini nime. Tammsaare oli ka see, kes tõlkis 1912. aastal Leipzigs ilmunud populaarteadusliku koguteose «Looduse imed» («Die Wunder der Welt»).

Tammsaare lugemus oli tohutu ja selle otsene mõju lööb kiiluna sisse mõnedes varasemates töödes, milles ta isiklik kunstnikukäekiri oli alles kujunemisjärgus, näiteks jutustuses «Noored hinged» Paul Bourget', näidendis «Juudit» Oscar Wilde'i «Salome», jutustuses «Uurimisel» Dostojevski mõju. Mõnikord on neid ka asjatult otsitud — nii heitis Albert Kivikas «Kõrboja peremehe» puhul Tammsaarele ette Knut Hamsuni «Paani» mõju. Loominguliste võimete täisküpsuse saavutanud Tammsaare teostest on juba raske leida mõne teise kirjaniku otsesest mõju. Keskealise mehena (kui tarvitada Korpilahti mõtet ja Steinbergi sõnu) oli Tammsaarest saanud «õpetajateta kirjanik» ja iga tema uus teos oli tõepoolest «iseseisev avastus».

Ainus suurvaim, kelle geeniuse toimele Tammsaare ise veel oma täisküpsuses vihjab, on Dostojevski. «Kui Tammsaare loomingus kellegi mõju tahetakse otsida, siis ei julgeks ta Dostojevski poole näitamisel sellele vastu vaielda,» kinnitab Tammsaare 1928. aastal oma intervjuerijale. 1907. aastal, mil Tammsaare kirjanduspöllul suhteliselt rohe-

lisenä oma «Uurimisel» kirjutas, oli Dostojevski viin talle veel liiga kange, nii et see ta vesisevõitu jutustuses disharmooniliselt välja löi. Paarkümmend aastat hiljem ilmunud «Tõe ja õiguse» I köites, Tammsaare loomingu kõrgperioodi tipp-teoses poleks Dostojevski otsesest osa enam kusagil märgata — kui Tammsaare seda ise ei kinnitaks. Pealiskaudsel vaatlusel on isegi raske leida kaht teineteisest nii kaugel seisvat teost kui «Kuritöö ja karistus» ning «Tõde ja õigus». Ras-kolnikov on noor linlane, üliõpilane, kes Napoleoni-oodide ja Nietzsche üliinimese-teooria abil valmistab oma psüühikat ette teise inimese tapmiseks. «Tõe ja õiguse» peategelased Pearu ja Andres aga on keskmise jõukusega talupojad soode ja rabade taguses metsakolkas, kes teineteise maid üle ujutavad, piirikupitsaid tõs-tavad ja kulutavad kohtuuki tühiste, koguni naeruväärsete asjade pärast. Vae-valt on Pearu oma vempe tehes Nietzschest ja selle üliinimesest midagi kuulnud; Pearu meel ja mõte on siinsamas Vargamäe maas ja mullas.

Nagu aines ja tegelaskujudes, nii ei tundu esimesel pilgul midagi ühist olevat ka Tammsaare ja Dostojevski käsituslaadis. Tammsaarel on see rahulik, eepiline, igasse detaili süvenev, pildirikas — Tammsaare ei rutta, ühesuguse hingestatud kaasaelamisega maalib ta pilte aastaaegadest, inimestest ja neid ümbritsevast loodusest. Aga Dostojevskit lugedes oleksid nagu sattunud koselaskuja paati, kus kärestikuline vool sind ühest traagilisest sündmusest teise, ühe muserdatud hin-gega inimese juurest teise samasuguse juurde kannab. Ja ometi on «Kuritöö ja karistus», selle «Tõest ja õigusest» nii erineva raamatu just Tammsaare suure hoole ja vastutustundega eesti keelde tõlkinud ning võrrelnud Dostojevskit vul-kaaniga, mis oma sisemusest laavajõgesid välja purskab.

Peaks olema lausa tuim, tõnts inimene, kellele Dostojevski laava mõju ei aval-daks, Dostojevski teoste ultraheli luust ja lihast läbi ei käiks. Tõntsust ei saa me Tammsaarele aga mingil kombel ette heita. Tammsaare ateism? Kas ei peitu osa selle juurtest Dostojevski Suures Inkvisiitoris või püha vanakese Zossima laiba haisus, mis ajab südame pöörutama ja on nii vänge, et matab ka Dostojevski enese religioossuse? Või haigete jalgadega tütarlaps Lise... Tahtmatult kerkib silme ette Tiina, kellel Tammsaare teiste naiskujudega võrreldes on hoopis napilt Maarjamaa mulda kidurate jalgade all. Dostojevski ja Tammsaare mõnedele kokkupuutepunktile osutamine ei ole Tammsaarele etteheiteks. Isegi Einstein ütleb end olevat Dostojevskilt ammutanud — mis ometi relatiivsusteooria kaalu mingil kombel ei vähenda.

Tammsaare ise on mitmel puhul küll kõrvutanud, küll vastandanud Dosto-jevskit ja Tolstoid, kellest ta enese olud ja elutee olid mitmeti erinevad. Tolstoi oli tõeliselt kodus, tõeliselt omainimene ikkagi vürstide ja krahvide-krahvinnade seltskonnas, Andreide, Pierre'ide ja Natašade hulgas. Ka Dostojevski oli aadlik, küll mitte kõrgaadlist nagu Tolstoi. (Kui Fjodor oli kaheksa-aastane, tõsteti ta isa, Moskva linna Maarja vaestehaigla arst, eeskujuliku teenistuse eest aadlisei-susse. Veidi hiljem ostis isa Tuula kubermangu väikese mõisa.) Ei kasvanud Dostojevski üles säärases külluses ega sellise teenrite karja hoolitsusel nagu Tolstoi, aga majanduslikust kitsikusest oldi ka Dostojevski isakodus ometi kau-gel — peale selle, mis vaestehaiglas nähti, mitte aga omal nahal tunti.

Tammsaare vanemad olid talupojad, küll mitte enam päris- ega teoorjad, kel-lele Tolstoi «Sõjas ja rahu» patriarhaalselt-tunnustavalt öläle patsutas. Tammsaare isa oli suure töörahklemise ja kokkuhoidmise hinnaga jõudnud koguda pisut üle tuhande rubla ning ostis selle raha eest mõisniku käest soode ja rabade taguse, võssakasvanud ning liigvee all kannatava talu, mille hinnast ta veel üle poole mõisnikule võlgu jäi, sest talu hind, 2325 hõberubla, käis talle kor-

raga üle jõu — summa, mille alamleitnant Dostojevski kuue kuuga hakkama pani, noor suurtükiväe junkur krahv Leo Tolstoi võis aga Peterburis või Kaukaasias ühe öhtuga lendu lasta, ilma et ta selle pärast oleks pruukinud erilist muret tunda. Kui eesti talupoja Peeter Hanseni poeg Anton Hansen, hilisema kirjanikunimega Anton Hansen Tammsaare kahekümne aastase noormehena Tartus Treffneri eragümnaasiumi tahtis astuda, ei võtnud direktor teda algul vastu, sest uuel õpilasel oli ainult 50 rubla kooliraha sisse maksta. Alles siis, kui noormees vabal ajal lubas ka kooliteenija kohuseid täita, sai ta direktoriga kaubale ning võis oma õpinguid alustada...

Agas mitte ainult majanduslikud ja seisuslikud olud polnud sel talupoja pojal nii Tolstoist kui ka Dostojevskist erinevad.

On öeldud ja kirjutatud, et tsaari-Venemaa oli rahvaste vangla. Selle vangla ängistust ja hirmu said tunda eriti väikerahvad, kes lisaks muule rõhumisele pidid taluma veel suurvene šovinismi. Venestamise periood, kuigi see oli küllalt raske Soomes, lasus veelgi raskemana eesti rahval. Eriti ränk oli see taluda eesti intelligentsil. Pole siis ime, et noor Tammsaare nii maapealseid kui taevaseid valitsejaid hakkas ironiseerima — kinnitati ju tõsiste nägudega sõnas ja kirjas ning koolitatud ja talaarides meeste poolt, et maapealsed valitsejad on taevaste valitsejate soosimisel ametisse pandud:

«Meie, Nikolai II, Jumala armust Kõige Wenemaa Keiser ja Isewalitseja, Moskwa, Kiievi, Wladimiri ja Nowgorodi Keiser ja Isewalitseja, Kaasani Tsaar, Astrahani Tsaar, Poola Tsaar, Siberi Tsaar, Tauria Hersoni Tsaar, Gruusia Tsaar, Pihkwa Herra ja Smolenski, Leedu, Wolõnia, Podolia ja Soomemaa Suurwürost, Eesti-, Liivi-, Kuramaa ja Sengalia, Samogitia, Belostoki, Karelia, Tweri, Ingeri, Permi, Wjatka, Bulgaaria ja teiste maade Würost, Nowgorodi alammaade, Tshernigowi, Udorski, Obdorski, Kondiski, Witebski, Mstislawski Herra ja Suurwürost ja Kõige Põhjamaa Käskija ja Iwerski, Kartalinski ja Kabardinski maade ja Armenia maa Herra, Tsherkassi ja Mägede Würostide ja teiste Põline Herra ja Walitseja, Turkestani Herra, Norra Aujärjepärija, Shleswig-Holsteini, Stomarski Dithmarseni ja Oldenburgi Hertzog» jne.

Kui krahv Tolstoi ja kahekümne seitsme aastane aadlik Dostojevski sääraseid nii paljusid ja kõrgeid ameteid pidavate isandate tões ja õiguses kahtlesid, mille eest Tolstoi raamatud hiljem keelu alla pandi, Dostojevskit aga oma noorpõlve avalike kahtlemiste pärast palju karmimalt koheldi (hilisemate, ridade vahele peidetud kahtlemiste pärast ei osatud teda enam karistada), siis eesti talupoja poeg Anton Hansen hakkas eelkõige kahtlema selle tões ja õiguses, kelle armust sääraseid isandad, sääraseid keisrid, tsaarid ja suurvürstid oma ametid said. Kus ei ole orje, seal ei ole ka isandaid, kus pole maa peal orjameelt, orjade psüühikat, seal pole ka sääraseid taevaseid võime, kelle armust tsaarid ja suurvürstid oma ametid anastavad või pärivad — need mõtted läbivad nii või teisiti varieerudes kogu Tammsaare ulatusliku publitsistika ning ulatuvad ka ta ilukirjanduslikku loominguusse.

Tolstoi avas oma keskkonna inimeste hinge, nende psüühika, näidates — nagu eesti rahvas suurte sakste murede üle ironiseerib —, et «siidikuues kah on kirbud, mis ei lase magada». Need kirbud, need suurte sakste mured võivad jah teinekord küll ka tõeliselt väga suured ning inimlikud olla.

Dostojevski kohta kirjutab Tammsaare: «Ta tuletab Goethe Mephistot meelde, kes Fausti salajasemadki ihad aibab ja avalikuks teeb, ta on nagu viimane hirmus kohtunik, kes halastamata õigust mõistab. Paljudel tema suurtel kangelastel oleks nagu tema oma kahvatanud ja kurnatud nägu, kus liiguvad haiglased kired, kirgavad pisut kõõrdi silmad, hõõgades valusat piina. [- - -] Tema pilgul on Röntgeni kiirte võim, millede ees liha saab uduselt läbipaistvaks.»

Samasugune röntgenikiirte võim näib olevat ka talupoja pojalt Tammsaarel, temagi pilgu ning sõna all muutub inimese hing läbipaistvaks, nagu näiteks muutus läbipaistvaks Oru Pearu, Tammsaare ühe kõige keerukama karakteriga tegelase hing. Vahest just sellisele kahe suure sõnameistri vahelisele sarnasusele viitaski Martti Korpilahti, kui ta 39 aastat tagasi siit Jyväskyläst Tammsaarele kirjutas: «Ja kuigi Teie, härra Tammsaare, olete Dostojevskist väga erinev, olete minu arvates siiski temataoline».

Aga mis ütleb selle kohta soome lugeja? Tammsaare ei kirjutanud ju «Tõde ja õigust» Martti Korpilahele, ka mitte üksnes Mika Valtarile, Elmer Diktoniusele, O. U. Järvisele, Lauri Viljasele, Unto Seppäsele, Toivo Korpilinnale, vaid rahvale, lugejatele.

Paar eesti arvustust olid «Tõe ja õiguse» I köite ilmumisel kõhkleval seisukohal, eesti rahva suhtumine oli aga algusest peale selge: raamatut osteti, loeti, arutati, dramatiseeriti, lavastati, raamatu tegelased hakkasid elama meie keskel nagu tõelised, lihast ja verest inimesed, muutusid võrdkujudeks, paljud poisid ja tüdrukud said vanematelt Tammsaare tegelaskujude nimed.

Minu teada pole soome kriitika «Tõe ja õiguse» kohta öelnud ühtegi halvustavat sõna, aga kui 1932. aastal ilmunud «Tõe ja õiguse» esimest köidet oli 1938. aastal Werner Söderströmi kirjastuse laos veel küllaldaselt, siis mõistagi ei julgenud kirjastaja teist, kolmandat ja neljandat köidet iseseisvate raamatutena hakata välja andma, laskis neist autoril lühikese kokkuvõtte teha, ning et asja kuidagi lõpule viia, kirjastas ainult «Tõe ja õiguse» viimase, viienda osa. Sündis midagi vastupidist sellele, mis omal ajal oli sündinud Kivi «Seitsme vennaga». Siis andis tollaegne Soome kirjanduse paavst professor August Ahlqvist Kivi suurteosele ja kahjuks koos sellega ka haigele kirjanikule hävitava hinnangu, soome rahvas aga luges raamatut ahnelt, otse räbalateks. Kuuskümmend aastat hiljem hindas soome kriitika kõrgelt «Tõde ja õigust», soome lugeja aga ei tahtnud raamatut osta ja küllap ka siis mitte lugeda. Millest soome lugeja niisugune jahe ja nii oma kui ka eesti kriitikast, samuti eesti rahva suhtumisest järsult erinev hoiak hõimurahva kirjaniku teose puhul?

Kas on soome lugejal ehk õigus? Vahest polegi «Tõde ja õigus» väärt seda hinnangut, mida eestlased ise ja soome kriitika Tammsaarele on andnud? Vahest pole eestlased ise suutelised oma kirjaniku tööd õiglaselt mõtma, vaid kipuvad sellele olematuid väärtusi juurde mõtlema? Vahest ka soome kriitika, jälgides hõimusuhteid, läheb sedasama teed, teeb Tammsaare puhul hinnaalanduse ja omistab Tammsaarele voorusi, mida tal pole?

Või ehk on põhjus — vastupidi — soome lugejas, sest soome lugeja on nii mõnelgi korral eesti lugejale üle Soome lahe ülevalt alla vaadanud — nii nagu need kaks hõimumaad kaardile on joonestatud — Soome üleval, Eesti üle lahe all. Vahest ei tule soome lugejal ettegi, et kaardi joonis on tinglik ja et Maa, millel mõlemad hõimurahvad elavad, on vähemalt kaugelt vaadates kerakujuline — nii nagu kosmoses käinud mehed seda iseoma silmaga on näinud... Või on soome lugeja niivõrd ustav traditsioonile ja küsib-kahtleb (nagu küsiti ligemalt kaks tuhat aastat tagasi), et mis head võib tulla Naatsaretist...

Kellel on õigus: kas soome lugejal ja seetõttu ka kirjastajatel, kes Tammsaarest suuremat ei hooli? Või on õigus Tammsaaret hindaval eesti lugejal pluss soome kriitikal pluss Martti Korpilahtil, kes Tammsaaret kõrvutab säärase geeniusega nagu Dostojevski?

Lion Feuchtwanger oma eespool tsiteeritud teoses «Desdemona maja», milles ta uurib raamatute saatust, ei oska sellistele küsimustele kindlat vastust anda.

'Ta jälgib, kuidas mitte ainult raamatute tõeline väärtus, vaid mitmed kõrvalmõjud raamatu kuulsaks teevad ja sajandist teise, ühest aastatuhandest teise kannavad nagu ristiusu levik juudi rahvusest Rooma ajalookirjutaja Josephus Flaviuse raamatud tänapäevani on kandunud. Feuchtwangeri arvates on aga palju rohkem neid raamatuid, mis oma tõelisest väärtusest hoolimata on unustusse langenud. Ootab ehk «Tõde ja õigust» sama saatust? Missugune on siis see in-s-tants, kes on kutsunud, kes on suuteline raamatu saatuse kohta õiglase otsuse langetama?

TRES FACIUNT COLLEGIUM

1971. aastal manalasse varisenud teine eesti kirjanduse suurmees Friedebert Tuglas kirjutas kunagi enesekriitiliselt, et mõnes ta töös on ülekirjeldamist ja ülevõrdlemist. Minagi ei pääse võrdlemisest, võib-olla ülevõrdlemisest, kui ma raamatut õiglasele hindava instantsi järele ringi vaadates toon võrdluseks kohtumeneftluse.

Kolm öeldakse olevat kohtuseadus. Ja vähemalt kolmest peaks koosnema ka see kohus, kes raamatule oleks suuteline õiglast hinnangut andma. Need kolm on: eesistujaks — kriitika, üheks kaasistujaks — r a h v a s - l u g e j a, teiseks kaasistujaks — a e g.

Eesistuja — kriitika. Kes-mis ta on, millal ta kohtulaua taha eesistuja-toolile ilmus?

Viis sajandit tagasi polnud veel Lääne maailmas kriitikat praegusel kujul. Siis oli eesistujatool tänapäeva kaasistuja, lugeja päralt.

Prantsuse sotsioloog Escarpit kirjutab, et teost võib pidada kirjanduslikuks, kui see kutsub esile vastukaja lugejate hulgas, see tähendab, et kirjandusest võib rääkida siis, kui teosel tekib tagasiside lugejatega.

Ajal, mil kirjandusteoseid veel käsitsi ümber kirjutati, oli nende tagasiside nii ümberkirjutajate kui ka lugejatega ilmne. Ent ka pärast trükikunsti leiutamist, kui tiraažid olid alles väikesed, võisid autorid kui mitte kõiki, siis kaunikest osa oma lugejatest isiklikult või kirjavahetuse teel tunda ja nende arvamust teada saada. See võimalus polnud veel päriselt välistatud ka Voltaire'il ja Diderot'l, sest nende tiraažid küündisid kõige enam tuhande viiesaja piiresse. Alles XVIII sajandi lõpul kasvab lugejate arv sedavõrd, et tekib vajadus trükisõnaliste arvamuseavalduste järele — tekib kirjanduskriitika praegusel kujul.

XIX sajandil tõusid tiraažid aga juba sadadesse tuhandetesse. Nüüd oli autoril võimatu teada saada valdava osa lugejate arvamust. Mõistagi arenes ka kriitika, kuid see ei pruukinud enam lugejate enamuse arvamust esindada. Nii ongi tihtilugu tekkinud käärid kriitika ja lugejate enamuse arvamuse vahel.

Meenutades uuesti kohtumeneftluse võrdlust, peaks eesistuja-kriitik enne protsessi algust küsima raamatu kui kohtualuse käest, kas kohtualusel on t a a n - d u s i nii eesistuja—kriitiku—kriitika kui ka kahe kaasistuja, rahva ja aja vastu. Kuid kirjanduse üle kohtumõistmisel ei ole raamatul-kohtualusel enesel kaasistujate ega ka eesistuja taandamisõigust, ei saa ta oma lugejaks nõuda mõistvamat kriitikut, leplikumat rahvast ega oodata paremat aega — olgugi et raamat, õigemini selle autor võib oma lootusi tuleviku peale veeretada.

Kriitik-eesistuja ei ole paraku tundetu kaalukauss, vaid inimene nagu ikka inimene. On autor mõjukas, on autori ümber tekkinud ühiskondliku arvamuse soodne magnetiväli, kaldub kriitika kompassinõel paratamatult võnkuma, sulg teeb need võnked retsensiooni kirjutamisel peaaegu et tahtmatult kaasa ja

mõjuka autori keskpärase teose arvustusest võib kujuneda ülistus. Tundmatu, ilma varanduse, au ja võimuta autori teosega võib juhtuda, et sel üldse raske on lugejate ette pääseda — nagu sündis Oskar Lutsu «Kevadega». Luts pakkus «Kevade» käsikirja mitmele kirjastajale, igalt poolt lükati see kriitikute ja kirjastajate ühisrinde poolt vapralt tagasi. Alles kui paar jõukamat sõpra usaldasid kehvale autorile raha laenata, kirjastas Luts oma jutustuse ise.* Nagu nüüd tagantjärele targad oleme: «Kevade» I oli 1912. aastal eesti menukaim raamat ja seisis veel viiskümmend viis aastat hiljem, 1967. aastal avalikes raamatukogudes tehtud uurimuse andmetel koos Tammsaare «Tõe ja õigusega» nii algupärase kui ka tõlkekirjanduse hulgas loetavuselt esikohal. Ja mis veelgi üllatavam: siiani oli «Kevadet» eesti kriitika poolt peetud peamiselt noorsoo- ja rahvaraamatuks, kuid eespool mainitud uurimus selgitas, et «Kevadet» loeb ja hindab kõrgelt mitte ainult alg- ja keskharidusega lugejaskond, vaid samavõrd või enamgi ülikooliharidusega lugeja.

Nagu Eesti kirjastajad suhtusid «Kevadesse» 1912. aastal, nõnda on Soome kirjastajad «Kevadesse» suhtunud tervenisti kuuskümmend aastat. Alles nüüd, kuuekümne esimesel aastal pärast teose esitrükki nägi «Kevade» ka Soomes ilmavalgust pealkirja all «Arno ja kumppanit» Martti Rauhalal tõlkes, «Karisto» kirjastuses.

Kui raamat on eriti võimas, siis jõuab ta mõnikord ometi ka kriitiku-eesistuja ta peakohtuniku toolilt kõrvaldada, nagu tegid Jukola seitse poissi Ahlqvistiga, olgugi et kahe kaasistuja, rahva ja aja toetusel ja olgugi et pärast asjaosaliste, Kivi ja Ahlqvisti surma.

(1969. a. ilmunud «Facta — tietosanakirja» lk. 82 Ahlqvistile pühendatud 29 reast viimased 6 rida: «A:n jälkimainetta on sävyttänyt hänen Aleksis Kiven tuotantoon kohdistamansa kohtuuttoman ankara arvostelu.» — «A:n järeлкуulsust on varjutanud ta Aleksis Kivi loomingu ülekohtuselt karm arvustus.») R a h v a s t, ü h t k a a s i s t u j a t, on korduvalt Antaios-müüdi ürgema Maaga võrreldud. Antaios, merejumala Poseidoni ja maajumalanna Gaia poeg jäi seni alistamatuks, kuni tal vastasega võideldes õnnestus puudutada Maad, oma ema, kellelt sai uut jõudu. Alles siis, kui Herakles ta maast lahti kiskus ja õhku tõstis, osutus Antaios võidetuks. Kunsti ja kirjandust võib tabada sama saatus, kui neid rahvast lahti kiskuda — õhus, nn. «puhta kunsti» atmosfääris võib tulla nendelegi lõpp. Sibiilius on öelnud, et tema sõit Karjalasse ja kohtumine Petri Šemeikoga, rahvalaulikuga, on andnud talle rohkem loominguimpulsse kui mõned õppereisid Euroopa muusikaelu keskustesse.

A e g, t e i n e k a a s i s t u j a, ei lausu raamatu lugejate ette ilmudes tihti veel oma sõna, vaid teeb seda teinekord märksa hiljem. «Käi kindlalt! Pea kõrges! Aeg annab arutust!» julgustas Lydia Koidula oma lugejaid. «Must lagi on meie toal ja meie ajal ka: ta nagu ahelais väänleb, kui tema saaks kõnelda!» ahastas Juhan Liiv rasketel reaktsiooniaastatel. Paljud Dostojevski uurijad on täheldanud, et pärast inimkonnale eriti sügeid aegu, pärast Esimest ja Teist maailmasõda on huvi Dostojevski teoste vastu veelgi tõusnud.

Ometi ei ole ka rahvas ja aeg, need kaks kaasistujat raamatu üle kohtumõistmisel mingid kindlad kaljud, mis oma kord langetatud seisukoha juurde igavestest ajast igavesti püsima jäävad. Ja miks peaksid rahva ja aja seisukohad

* Samal ajal leidsid kirjastaja Aleksander Kannu «Õnne pärast», Hans Pallopi «Lahkumine. Tõesti sündinud hale lugu kahest armastajast», M. Neumanni «Põline tamm. Lugulaul Romanovi valitseva soo 300 aastase juubeli puhuks» jne.

igavesed olema, kui küllalt on kogetud, kuidas riigid ja rahvad ajaloo fookusesse tõusevad ja siis uuesti kaovad, samuti kui kaljudki murenevad, kui mäed ja terved mäeahelikud aastamiljonite jooksul tõusevad ja vajuvad. Pärast Einsteini relatiivsusteooriat on ju ka aeg ise, mis seni näis muutumatult voolavat, uue tähenduse saanud.

Goethe kirjutab:

Wer nicht von dreitausend Jahren
sich weiss Rechenschaft zu geben,
bleib im Dunkeln unerfahren,
mag von Tag zu Tage leben.

Ka ilma allteksti otsimata mõistab nende värsside lugeja, et Goethe ise oma loomingut veel kolme tuhande aasta pärast küllalt arvestatavaks peab. Camus aga, kes oma «Sisyphose müüdi» tekstis jõuab Koguja seisukohale, et «kõik on tühi töö ja vaimu närimine», sihib siiski sealsamas kümme tuhat aastat ettepoole ja lohutab ennast, et vaevalt kümne tuhande aasta pärast isegi Goethet enam laiemalt tuntakse. Iga aasta, iga aastakümme, iga aastasada, iga aastatuhat toob määratul hulgal juurde uusi mõtteid, uusi raamatuid, kes jõuaks nende lademete alt kümne tuhande aasta pärast isegi Goethet enam välja kaevata...

Ma ei arva nii.

Nagu inimesele, nõnda jääb ka inimesoole alatiseks ta noorus. Jääb «Ilias» ja «Odysseia», jääb Shakespeare'i looming, jääb Goethe «Faust», jääb «Kalevala», jäävad «Seitse venda» ja «Vennad Karamazovid». Aga miks Camus' kombel kümne tuhande aasta peale ette rutata? 160 aastat tagasi oli Kotzebue, kes korduvalt ka Eestis elas, oma 200 näidendiga määratult menukam autor kui Goethe, tänapäev ei saa teda enam kuidagi Goethe kõrvale seada. Aeg, üks kohtu kaasistujaist on otsustavalt oma sõna Goethe kasuks öelnud. Mõnel puhul pöörlevad aja veskid kiiresti, täna karjub rahvas sulle *hosianna* ja homme juba *poo risti!* Kuid kirjanduslike väärtuste hindamine ja ümberhindamine võtab rohkem aega, ilma et me seejuures Camus' kombel just kümnete tuhandete aastate taha peaksimme oma kaelu käänama.

SIISKI: DOSTOJEVSKI JA TAMMSAARE

Thomas Manni paluti kirjutada eessõna Dostojevski valitud jutustuste Ameerika väljaandele. Kui ta sellest ühele sõbrale rääkis, tähendas see: «Vaadake ette! Te kirjutate temast terve raamatu!» Dostojevski on nii rikas, et igäüht, ka paljusid eesti autoreid on ahvatlenud ta rikkustest kirjutamine. Pealegi viibis Dostojevski mitu korda Tallinnas oma venna Mihhaili ja selle perekonna külalisena ning — nagu mõned uurijad väidavad — ei jätnud Tallinn ka ta loomingu oma mõju avaldamata. Uus tänav 10 oli maja, mida Dostojevski külastas ja kuhu ta vennale oma kirjad läkitas, selle maja aias astus mööda suure Fjodori ammuseid jalajälgi kord Tammsaare ning Jüri Šumakov teab jutustada, millise innuga oli Tammsaare neil käikudel kõnelnud Dostojevski rikkast, geniaalsest loomingust.

Kuid nagu iga rikka inimese päranduse jagamisel on tekkinud tülisid ja lahk-arvamusi, nii ka Dostojevski vaimse pärandi jagamisel — ja juba pikka aega ning kontinentide ulatuses. «Mitte ainult tarku, vaid ka targutavaid mõtteid,

mitte ainult asjalikke uurimusi, vaid ka hämarat quasi-filosoofiat on kokku kirjutatud Dostojevski kohta,» ütleb oma Dostojevski-monograafias Oskar Urgart.

Ent mida Dostojevskist ka kirjutatakse, eelkõige oli ta siiski realist. Kui hämmastavalt tabas Dostojevski omaaegse Venemaa olusid ja ajavaimu, tõendab kas või seegi, et otse «Russki Vestniku» numbri ilmumise ajal, milles leidis Raskolnikovi kuriteo kirjeldus, toimus Moskvas mõrv, mis üksikasjadeni vastab «Kuriteos ja karistuses» kujutatud mõrvale.

«Kunst peab kõrgeimal määral vastama tõelisusele, muidu ei ole ta tõeline kunst», ütles Dostojevski ise. «Mis võib mulle olla fantastilisem ja ootamatum kui tõelikkus? Mis võib mõnikord olla ebausutatavam kui tõelikkus.»

Dostojevski oskas inimeste tegusid ja nende mõtteid läbi näha, oskas näha sedagi, mis toimus nende alateadvuses, olgugi — või veel enam! — et seda mõistet ja sõna Dostojevski-aegses psühholoogias ei kasutatud. Ent veelgi suuremaks teeb Dostojevskit see, et ta oskas ka ette näha. Kui lugeda Raskolnikovi arutlusi kahesugustest inimestest, kelledest ühed on loodud juhtijateks, valitsejateks, kellele on kõik lubatud, teisi aga peab Raskolnikov alaväärtuslikuks massiks, kelle hävitamine esimeste, «üliinimeste», poolt pole kuritegu, siis meenutab Raskolnikovi jutt vägagi XX sajandi rassiteooriat ning kunagist tallinlast Alfred Rosenbergi. Raskolnikov tappis kaks inimest ja saadeti sunnitööle, rassiteooria doktriini järgides tapeti miljoneid ning üks selle autoreid, Rosenberg, riputati Nürnbergis võlla. Ja kui räägitakse, et Dostojevski jutlustab üksnes kurjaga leppimist, ühe palgepoole ette pööramist, kui sind vastu teist palgepoolt on löödud, siis pole see siiski päriselt nõnda. Romaanis «Vennad Karamazovid», Dostojevski viimases töös, jutustab Ivan vennale Alekseile, sellele väga vanakese Zossima õpilasele, ühe tõestisündinud loo kindralist, kes ema silmade all laskis koertel kaheksa-aastase poisike puruks kiskuda ainult seepärast, et poisike kogemata oli kiviga kindrali koera jalga tabanud. «Kas kindral maha lasta?» küsib Ivan provotseerivalt. «Maha lasta!» vastab Aleksei, küll mitte sõjakalt, aga veendunult. Siinkohal meenutab Dostojevski Spinozat, kes ütles, et kurjategija, kui teist pääsu ei ole, tuleb ta kuritegude eest hukata. Aga karistamine sündigu arukalt, kõiki asjaolusid läbi kaaludes, mitte afekti ajal. (Vahest nii, nagu see tallinlase Rosenbergi Nürnbergis toimus.)

Dostojevski oma rikkuses on ammendamatu ka kirjandusteadlasele, isegi sellisele kirjandusteadlasele, kes kogu oma elutöö Dostojevski uurimisele pühendaks. Mina ei ole kirjandusteadlane, ma ei suuda ega püüagi hakata kaaluma neid lähtekohti, millega Dostojevskile on lähenenud nii Dostojevski oma rahvusest kui ka välismaised autorid, mida Dostojevski kohta on öelnud Gide, Freud, Adler, Lukács, Steiner, Seghers jne. — palju rohkem kirjanikke, psühholooge, mitmete alade teadlasi, palju rohkem kui oli jumala armust seatud Nikolai II-l ameteid. Tsiteeriksin veel ainult Heino Puhvelit, kes oma raamatus «Sõnad sõelaga sülessa» ütleb: «Me võime Dostojevskile ette heita, et ta ei mõistnud ühiskonna sotsiaalse arengu üldsuunda, kuid meil ei ole õigust ignoreerida seda, mis Dostojevskis on ainulaadset ja ületamatut. Inimhinge sügavaimad kihistused avanesid talle nagu vaid üksikuile äravalituile maailmakirjanduse ajaloos. [---] Sotsiaalne progress, millele õigustatult oleme uhked, pole kaotanud kurjust inimese loomusest. See on tõsine probleem sotsioloogidele, psühholoogidele, kirjani-kele, poliitikuile. Kõigist oma ekshiarvamustest hoolimata näis Dostojevski seda teadvat enam kui saja aasta eest. [---] Dostojevski tõestab veenva jõuga, et inimloomuses peitub ka Headus ja Õilsus ning inimeses on püüd nende poole»

AADU HINT

nagu taimel päikese poole. Kui põhjalikult erineb Dostojevski looming tänapäeva desillusioneerijate omast, kes ammu on kaotanud usu inimlikkusesse ja headusse ning purustavad madala mõnutundega viimaseid illusioone.»

Romaanis «Vennad Karamazovid» kehastab vend Aleksei headust, Ivan kannab kurjuse koormat. Tammsaare loomingu kõige komplitseeritumas kujus, «Tõe ja õiguse» Tagapere Pearus on hulganisti mõlemaid, nii head kui kurja. Kogu eesti kirjanduses ei oska ma nimetada teist tegelast, kelles vari ja valgus oleks sääraselt terviklikuks karakteriks kokku sulatatud ning seepärast pole imestada, et «Tõe ja õiguse» dramatiseeringutes just Pearu kehastamine on näitlejaile haruldasi võimalusi pakkunud. Ühelt poolt peaks lugeja-vaataja Pearut ta taluomaniku seisuseuhkuse, ta tõusiklikkuse, ta võimutungi, ta ülekohtu ja tooruse pärast vihkama — kas või üksnes sellele mõeldes, kuidas Pearu oma sulase Jaagupiga ümber käib. Pearu ja ta sulase Jaagupi suhetega võrreldes on härra Punttila ja tema sulase Matti suhted lausa leebus ja pühapäev, ometi hindab eesti teatrikülastaja Pearut samavõrd või enamgi kui härra Punttilat. Sest kõige Pearu tooruse kõrval näitab Tammsaare siin-seal Pearu harukordset hellust ning laseb aimata Pearu tootsemise ja tormakuse salajasi põhjusi, millest ka Pearu ise teadlik ei ole. Kui Trooja sõda peeti — olgu ettekäändeks või tõsiselt — ilusa Helena pärast, siis keset soid ja rabasid asetseva Vargamäe kahe naabrimehe tülid-kohtuskäimised toimuvad peale muu või eelkõige Andrese naise Krööda, rängast tööst ja laste sünnitamisest kurnatud maanaise heleda hääle pärast — ilma et Krööd ise, ilma et kumbki naabrimees sellest päriselt teadlik olnuks, õigem — ilma et nad seda täie selgusega oleksid lubanud alateadvusest teadvusse tõusta.

Kirjandusteadlane Helene Siimisker ütleb Pearu kohta, et kiusliku ja tihti lausa alatu ülalpidamisega võiks Pearu lugeja sümpaatiat täiesti kaotada, kui riukamehe karakteris ei ilmneks lepitavaid tagamaid. Neid tagamaid on hinnanud ka soome kirjandusteadlased. Magister O. U. Järvinen kirjutab (1932. aasta juunikuu «Kansan Lehti»): «Mis teose minu meelest eriti meisterlikuks teeb, on just ta kujutusjõud, elutukse ehtsus ja värskus. Selles teoses ei ole vähimalgi määral trükimusta lõhna. [- - -]

Sama meisterlikult kui Tammsaare suudab kujutada loodust, näib ta suutvat kujutada ka inimhinge ja selle mitmesuguseid ilminguid. Selles suhtes tõuseb ta kõikide aegade suurimate meistrite kõrvale. [- - -] Tammsaare ei kuulu ainult rahvusvahelisse klassi, vaid on ka kirjanik, kelle teostele ajahammas peale ei hakka.»

Viie aasta pärast, 30. jaanuaril 1978 pühitseb eesti rahvas Tammsaare sajanadat sünnipäeva. Loodame, et sel puhul meenutavad meie kirjanduse suurmeest meie lõunanaabrid lätlased, kes Tammsaaresse juba algusest peale mõistvalt ja soojalt on suhtunud, meenutavad meie idanaabrid venelased, kes Tammsaare «Kogutud teoste» eksemplarid on viimaseni ära ostnud, meenutavad leedulased, sakslased, ungarlased, poolakad, prantslased, rootslased ja üle lahe soomlased, — on ju Tammsaare teosed kõikide nende rahvaste keeltes lugejatele kättesaadavad. Vahest aitavad seks ajaks soome hõimurahva kirjandusteadlased ka välja selgitada, mis on selle musta kassi nimi, kes Tammsaare ja soome lugejate vahel on läbi jooksnud. Eesti lugejate ja nende paljude soome autorite vahel, kes eesti keelde on tõlgitud, pole iialgi säärast musta kassi olnud.

Eestis on Tammsaarel kaks muuseumi: üks Järvamaal, Albu vallas, Põhja-Tammsaare talus, kus tulevane suurkirjanik sündis ja oma noorusaastad veetis, teine Tallinnas Lydia Koidula tänavas, kus ta alates 1932. aastast elas ja siin

1. märtsil 1940. aastal suri. Ka Tammsaare kunagise kodupaiga, kõrvemaa loodus püütakse säilitada sellisena nagu see oli «Tõe ja õiguse» päevil. Pearu üleaedne, Eespere Andres, kelles on Tammsaare isa Peeter Hanseni iseloomujooni, ütleb: «Õunapuuõied ja noored puud, neid tahan ma veel näha. Nemad jäävad siia-ilma kasvama, kui mina ära lähen.»

Tammsaare ise läks ära kuuekümne kahe aastaselt. Tema «õunapuuõied ja noored puud» on ta teoste tegelased, kes saavad lugejale omaseks, nõnda tunnuks nagu inimesed, kellega oled palju aastaid koos elanud ja keda sa mitte üksnes nende väliskuju, vaid ka nende hinge ja südame kaudu läbi-lõhki tead-tunned. Aga mitte ainult Tammsaare karakterite loomise oskus, kunstimeisterlikkus, psüühika käsitlemise sügavus ei tee teda suureks, vaid eelkõige ta ausus, ta kirglik tõejanu ja armastus oma rahva vastu lasevad Vargamäe Krööda heleda hääle heliseda mitte üksnes läbi aastakümnete, vaid läbi aastasadade.

Mis Dostojevski on maailmale, seda on Tammsaare vähemalt meile, eestlastele, ja vahest ka Baltikumile.

Harald Suislepp

REISIKIRI JAAN KAPLINSKI LUULERIIGIST

munakoore

nokib ilmaletulija seestpoolt katki

Jaan Kaplinski

TIBUPOJAST JA KONSERVIKARBIST

Maal olles juhtusin seda nägema, kui vana kana pesalt lahkus: muna haarab võppumine, sisemine värin, otsekui iseteadvuse ärkamine, koort tabavad löögid, nõrgad nagu südame tuksumine, siis vilksatab tibunokk, kooretükk murdub, vups! pistetakse pea välja ja siutsutakse:

«Ma olen siin!»

Sündimise imest ja emaarmastusest erutatud loksuv vana, kes jalgade ümber keerlevalle tibutopsudele hämmeldunult tillukestele varvastele astub, kuuleb uut häält, aitab nokalöögiga väljastpoolt kaasa ja uustulnuk vupsab sellesesinat-sesse maailma. On sündinud uus isend oma ise, oma isekuse ning iseloomuga, oma õigusega elule ning kordumatusele, teadmata, kas see uhkelt alanud kordumatus lõpeb proosaliselt supipotis või poeetiliselt kanakulli küünte vahel...

Vastsündinu ei hakka sirgudes mitte üksnes siblima, ört otsima ja pesa punuma, vaid ka ümbritsevasse suhtuma, seda mõõtma, süsteemi seadma, mõtestama. Nõnda loob ta oma maailmamõistmise mudeli, oma tõekspidamiste tibutellingud, mille vahele peab ära mahtuma terve maailm.

Jaan Kaplinski kassetikogus on luuletus «Tursk õlis», milles küsitakse: miks peab seltsimees Tursk seda alati samana paistvat lameda ja madala plekist taeva ning sooja õlise merega rahulikku paika, kus ta oma tõdede ning tõekspidamis-tega elab, maailmaks?

Poeet selgitab:

Seltsimees Tursk,
need, kes vaatavad teie maailma
väljastpoolt,
kutsuvad teda konservikarbiks.

Mis parata, kui seltsimees Tursk peab maailmaks konservikarpi, kus ta elab? Ta on oma konservikarbi vang niisamuti nagu Toomas Liivi liblikas oma tiibade või Andromeeda udukogu oma keskme ning orbiidi vang. Ta on oma õlise ranna põllisasukas, oma plekktoosi patrioot. Ma ei oskaks talle seda süüks panna. Konservikarp on konserveeritud tursale ju sobivaim maailm. Hoopis hulleml oleks lugu siis, kui seltsimees Tursk selle keskkonna hülgaks ja poeks tordikarpi, lõhnaõlipudelisse või luuleraamatu vahele. Küll aga tuleb seltsimees Tursale etteheiteid teha sel juhul, kui ta oma konservikarpi peab teiste karpide seas a i n u k e s e k s maailmaks. Isegi kui ta oleks väga tubli seltsimees Tursk ja vaevuks oma konservikarbi mõõtmeid laiendama galaktika mõõtmeteni, oleks see kõrvaltvaatajale ikkagi vaid täpikete teiste loendamatu galaktikate seas.

HARALD SUISLEPP

Jah, kõik me ümbritseme end oma maailmanägemise ning -mõistmise konservi-
karbiga, mis meie piiratusega piiratud. Üeldes oma maailma kohta kas või «lõp-
matus», oleme selle juba piiranud lõpmatuse mõistega, mis lõplik.

Kõik sündimised, mis tähendavad püüdu väljapääsule, iseolemisele, eneseteos-
tusele, algavad seestpoolt. Siinjuures aga ei maksa unustada välise mõjutusi. Sise-
mine väljapääs järgneb välise sissepääsule, sisemine eneseteostus on ka välise
eneseteostuseks.

Kõigis meis on sündimise läbi eimillestki millekski vabaneda püüdev tibupoeg
ja oma konservikarp, kuhu me ta elama paigutame. Nõnda on see ka Kaplins-
kiga. Kaplinski luulet võikski nimetada munakoort seestpoolt katki nokkiva tibu-
poja ja ennast väljastpoolt konservikarpi sulgeva seltsimees Tursa dialogiks,
seega olemise dialektikaks. See on metadialektiline dialektika, seega — luule.

Eks ole Kaplinski uus luuleraamat «Valge joon Võrumaa kohale», millest too
munakoore katkikoksimise motiiv pärit, samuti munakoore katkikoksimine seest-
poolt, poeetiline ilmaletulemine, milles tajume nokalööke purustamaks ka meid
ümbritsevat konservikarpi, soodustamaks ka meie mahasaamist iseendaga.

Poesias rääkides tuleb nõustuda mõttetarga arvamusega, et inimene sünnib
mitmeid kordi. Poeet peab sündima iga uue teosega. Sündimine tähendab mõtte
ning tunde uraanivarraste vahetamist autori poeetilises aatomireaktoris. Poeet
on enda mina mesilane ning müürsepp. Ainult enda kujundamisega suudab ta
kujundada teisi. Luule tähendab inventeerida maailma iseendas ja iseenast
maailmas. See on kaotsiläinud püsiväärtuste otsimine ja kinnistamine. See on
kõrgemale tõusmine lapselalinast, kujundlikust glossolaaliast. Selles protsessis
asub tõde ilu funktsiooni.

«VALGE JOONE» PALGEJOONI

1959. a. septembrikuu «Loomingus» kirjutas A. Tamm Smuuli kogu «Mere ja
taeva vahel» arvustades:

«Vahelduseks on hea hoida käes õhukest luuleraamatut — õhukest ja ühtlast.
Tüsedad kokkukogutust koostatud raamatud võivad olla armsad autorile ja kasu-
likud tema luuletajapalge kujunemise jälgijatele — tihti ebahühtlastena juba
kavatsuse poolest ei pruugi nad olla armsamad lugejale.»

Kaplinski «Valge joon Võrumaa kohale» peaks veelgi suuremat lühidusrõõmu
pakkuma. Smuuli teoses «Mere ja taeva vahel» oli 60, Kaplinski «Valges joones»
aga 25 luulega lehekülge. Kaplinski luuleraamat on õhuke ja ka ühtlane. See on
väga ühtlane väike luuleraamat.

Autor on oma uudseluule salves inventuuri teinud ja «Valge joone» palge-
lehele rehkendanud: 54 luuletust 1967—1968. Miks see raamat alles 1972. aastal
ilmus, seda seletust juures ei ole.

54 luuletust, on autor öelnud. Mina aga mõtlen: ei, selles väikeses luuleraama-
tus ei ole mitte 54 luuletust, vaid üks suur luuletus, mis 25 lehekülge pikk. See
on poeem. Poeemiks võin «Valget joont» nimetada kerge südamega, sest luule-
vormide tundmises teadjamad mehed on kinnitanud, et me niikuinii ei tea, mis
asi see poeem õieti on. Poeemiks nimetan ma seda väikest luuleraamatut ta
sisulise ühtsuse ja vormi ühtluse pärast, ta meeleolu terviklikkuse pärast. See on
poeem sisu poolest. Või just vormi poolest? Oigemini — intonatsioonilt. Siin on
üks helikeel, üks tonaalsus, üks südamerütm, üks poeetiline lainepikkus. Nagu
mõnes muusikateoseski on lõppu koondatud üksikosade kõlamotiivid, need tervi-
kut aktsentueerivad üksikvärsid, mis kõrvuti asetatuna kujunevad tervikut for-
tesse viivaks poeemilikuks puändiks.

HARALD SUISLEPP

Viiskümmend neli luuletust... Kaplinski noppis igaihest ühe rea ja sai lõppu viiekümne nelja realise luuletuse. See on niisama terviklik luuletus nagu eelmised osad üksikult või koosvõetuna. See on omalaadne sisukord, terviku sisu. Sisulisele sisukorrale sisu andmiseks pidi Kaplinski kõik üksikosad taandama ühele värsile, teisi kõrvale jättes. Sellega aga andis ta võtme «Valge joone» teostusliku külje mõistmiseks. Kas ja kuipalju taandas ta juba varem? Tõepoolest — tundub, nagu oleksid ka need napid värsid juba taandatud, suur osa vahele ning kõrvale jäetud.

Praktika on tõe kriteerium. Proovigem taandatud veelgi taandada. Võtame viiekümne neljast värsist pisteliselt näiteks seitse:

kuuetaskus tilluke rukkitera
septsamast udust oleme kõik
ükssama süda on meil
muld kasvab muru pääle
elame tões nagu pimedad valguses
kerge on kerge on kodus olla
Lugesin — nõial peavad olema terved hambad

Mis see on? See on ju terviklik luuletus! See on Kaplinski poeetiline portree, niisugune, nagu ma näen «Valget joont» lugedes. Kas ei tõenda see omavoliline montaaž, mille pärast ma autorilt vabandust palun, sisu ja vormi seoste suhtelisust kaasaegses luules? Ega asjatult ole tänapäeva poetide ideaaliks šamaan ja luule ideaaliks loits. Kaplinski kirjutab Nõmmel kamina ääres poolaka poja käes kõmisevat korjaki šamaani trummi meenutades:

aga minu omad juba lagunevad suus
Surmaga võidu

Ka luule stomatoloogilist külge võib seostada süsivesikute liigse tarvitamisega kaasajal. Olgu poeetilise kaariesega kuidas on, aga minu arvates Kaplinskist šamaani ei saa. Tal on selleks liiga arukas pea otsas. Loitsides ei suudaks ta mõistust täielikult välja lülitada.

Tema ei loitsi, vaid luuletab.

Muide, mis šamaanidesse puutub, siis artiklis «Jakuudi šamaanide saladused» tsiteerib D. Safronov W. Sieroszewski sõnu:

«Kes kord või kaks on näinud tõelisi šamaane, mõistab nende jaotumist suurteks, keskmisteks ja petisteks.»

Nii et šamaani nimest üksi ei aita — tasemesuhted jäävad šamaanidel samaks, mis poetidelgi. Kui just mingit tüübivõrdlust tuua, siis Kaplinski luuletajanaatuuriga sobib mitte poet-šamaan, vaid poet-prohvet. Prohvet kõlab kaasajal, kus poeedid püüavad kangesti šamaanid olla, küll pisut Lermontovi-aegselt, kuid pole viga — parem aus prohvet kui petis šamaan. Kas pole see prohveti kõne, mis kõlab Kaplinski «Karjala rapsoodias»:

Kes kaskede peale vaatab,
kes vaatab, kuidas nired tulevad nõlvadelt alla,
on minuga nüüd ja igavesti.

— — —

Ma manan surma jääma ja surema sinna, kuhu ta läks

Šamaan loitsib ja neab, prohvet kuulutab ja õnnistab. Kaplinski ütles: «manan».

HARALD SUISLEPP

Selles manamises on siiski tunda õnnistamise käesirutust, sest see, kes neab surma, õnnistab elu.

Ühte treppi on poet ehitanud, millel seni kolm astet. See ei ole trepp tüdruku juurde lakka, pigem taevatrepp, olemise ja saamise halli habemeni. Kaplinski senine luule on omamoodi Aja ajalugu. Mitte herodotoslikus, vaid tagorelikus tähenduses. Nagu Bangladeshi hümmi sõnastaja, nii puhub ka tema üle mägede ja orgude kantud väikest pilliroovilet, et ilmale tuua öeldamatuid sõnu. Siin tahaksin aga rääkida

ÜHEST PARALLEELIST.

Räägitakse, et ka paralleeljooned millalgi kusagil ristuvad, seepärast peab nende tõmbamisega olema ettevaatlik. Mina tõmban paralleele mitte samastamiseks, vaid kõrvutamiseks.

Jaan Kaplinski luule puhul on räägitud paralleeljoontest Uku Masingu luulega. Et vastuväiteid pole, võib see paika pidada, kuigi mulle tundub, et kui Kaplinski poeedinatuuri võrdkujuks sobib poet-prohvet, siis Masingu puhul sobiks rohkem poet-preester. Nagu Masingut Kaplinskile, nii on Kaplinskit Toomas Liivile paralleeliks tõmmatud. Üldjoontes võib ju seegi paika pidada. Samastada aga neid ei saa. Seal, kus Kaplinski saavutab selguse, loob Liiv kaose, seal kus Kaplinski «teeb nähtavaks» mõtet, mõtleb Liiv nähtavaks kujundi, seal kus Kaplinski on sügav, on Liiv lai. Mis Kaplinskil joig, see Liivil joodeldamine. Kui Kaplinskest ei saa šamaani, siis Liivist ei saa prohvetit. Poedid aga on nad mõlemad.

Et paralleelide tõmbamine käsil, siis tõmmakem veel ühe paari: Jaan Kaplinski ja Ernst Enno. Selguse mõttes teen seda H. Visnapuu sõnadega. Esitan löike tema esseest «Ernst Enno luuletajana» (1921):

«Enno laulud — need on nagu ühe unund meloodia üksikud katked. Ja Enno rändab, kõrvus need helid, põlev igatsus omandada jälle kogu meloodia.

— — —

See õnn ja õndsus avaldub hingelises rahus, kõigearmastamises, kõigeaga kokkukulamises, kõigeaga kooshingamises...

— — —

Mõned luuletused lasevad oletada, et Enno on tuttav India filosoofiaga, mõne yoga-õpetusega. See on metafüüsika, see on usu süsteem, mille järele inimese arenemise lõppsiht on ühineda absoluudiga, tõusta vaimu pinnale, saada jumalaks, hävida siis kui indiviid, ning mõista seda, miks absoluut-jumalus on end killustanud miljoniteks osadeks.

— — —

Nõnda on siis selge, et tee tagasi kadunud koju, mis siis kaotati, kui ainsus, sama absoluut, end killustas, mitmusse murdus, viib isiku enese kaudu.

— — —

Kõigest ülevalpool tood arutustest järgneb nüüd, miks Enno kujutab enda rändajaks. Enno rändamislaulud on kadunud kodu otsimine. Sõna «igatsus», mis alatasa kordub, on ka sellega selgitet...

See igatsus on põhjuseks, miks poet end tunneb olevat kui vangis. Mina on aine vangis. Mina on eneses kinni... Puu on eneses kinni, kivi kivis. Need on kõik Enno sugulased, kõiges on inimese probleem...

See on suur ja igavene väljakiskumine enesest, puu enesest, nõmm enesest...

— — —

HARALD SUISLEPP

Nagu mõnes india filosoofilises süsteemis, kus on üks elu ainult ühe ülesande lahendamine, on ainult üks kogemus, nõnda ei lõpe kujunemine Ennogi juures mitte ühe eluga.

Kui ühes sündimises on «mina» käind tarkuse teed, siis läheb ta teises sündimises armastuse tundmise teed...»

Nõnda kirjutab Henrik Visnapuu ühes oma paremas essees.

Kas ei ole Kaplinski luule samuti ühe ammu-ammu ununenud meloodia üksikud katked? Kas ei rända ta mööda olemise ajastatud ja ajastamata astanguid, et sõnastada kunagi kõrvu kostnud kogu meloodia? See on püüd terviklikkuse poole. See on soov leida nabanööri, mis ühendab meid tolmu, värvide ning allikaga, aga samuti ka kääre, mis selle katki lõikas. Ja üks ütle Kaplinskigi:

kadunud kodu kesk ruumi ja aega
linnulauluse lehtiva laega ...

Muide, mis puutub idamaa filosoofiasse, siis juhtis Visnapuu tähelepanu ka selle leviku põhjustele. Inimsoo kõige arenenumat osa on haaranud ärevus: avastused ning tõed, mida andnud intellekt, ei rahulda enam, seetõttu ei usaldata enam intellekti, vaid pööratakse intuitsiooni poole, inimese sisemiste jõudude poole. Visnapuu jätkab:

«A. Bergsoni intuiitiivne filosoofia satub selgelt märgatavasse kokkupuutumisse idamaise filosoofiaga. Lääs ja Ida on omas tunneli kaevamises, mis alustas kumbki erisast, jõudnud peatsele kokkupuutumisele. Juba on puurimise mürin vastamisi kuulda.»

Kui viiekümneme aasta eest puurimise mürin vastamisi kuulda oli, siis tänapäeval on tunnel rajatud, vähemalt ühesuunaliseks liikluseks. Ma ei tea, kas meie, see tähendab — lääne filosoofia on idamaadesse jõudnud, kuid idamaie meile küll. Selle kinnitajaks on ka meie kaasaegne luule. Viimastest võib leida mitte üksnes idamaa tarkuse mõningate fragmentide poetiseerimist, vaid ka sümboli seisusesse tõstetud kujundite transleerimist. Küllap on sealtkandist pärit see suuretäheline TEMA, see PEREMEES, mõnikord ka väikesetäheliselt jumalaks kutsutud, need pillirooviled, flöödid, idamaised turud, mitmet marki igavikuveinid, kõik need üksinduse märksõnad, murelipuuks või pilveks saamised, millele kaasneb inimteadmiste piiratuse ning tühisuse rõhutamine.

Mõjutused on mõistetavad ja ka möödapääsmatud. On mõistlik üle võtta kõik hea ja viljastav, tulgu see idast või läänest. Tähtis on aga, et konservikarbis, kuigi see laenatud on, ikkagi meie poeesia tibupoeg siutsuks. Ainult sellisel juhul on ja jääb ta elavaks.

Kaplinski on käinud nii teadmiste tipul kui ka tundmuste kuristikus, kuid mitte selleks, et sinna soolasambaks jääda, vaid et kuristikust ning mäetipust kõrgemale tõusta, jõuda teadmiste-tundmiste sünteesini — mõistmiseni. Selleks on ta püüdnud tunda mõtlemise kaudu ja mõtelda tundmise kaudu.

On poeete, kes on ilu armastajad, on poeete, kes on tarkuse armastajad. Kaplinski on tarkuse armastaja selle antiikses tähenduses. Kaplinski on oma kaasaegseist kahtlemata kõige filosoofilisem luuletaja. See on seda hinnatavam, et mõnikord kipub kallale kuri kahtlus: kas poeedid ikka on mõtlevad olendid? Jaa, Kaplinski on usku poeedi mõtlemisvõimesse tublisti kinnitanud.

Olles tarkuse armastaja, on Kaplinski rohkem eetik kui esteetik. Kauni ideaal väljendub tal mitte õite ilus, vaid õitsemise mõttes. Alles õitsemise mõtte kaudu jõuab ta õite iluni. Maailmasaladuse sosina tahab ta meile oma luulekeele kaudu

mõistetavaks tõlkida. Ta ei kujuta, vaid kõneleb kujutatava kaudu. Ja nagu ikka, kõneleb mõnikord kividele.

Võib-olla teadsime kunagi tõepoolest rohkem kui praegu. See võis olla kunagi mingis teises elus, mida ehk ei saagi eluks nimetada. See oli vahest teiste elu. Seepärast oleme selle unustanud. See on mattunud tolmu ja värvide alla, kadunud nagu jälg allikalt. Et enda kunagistest teadmistest teadlikuks saada, peab poet katsuma ununenut meelde tuletada, peab m e e n u t a m a, nagu õpetas Platon. Kas poeesia polegi vahest mingi igiimmuse meloodia meenutamine, valge joone tõmbamine unustuse sinisele tahvlile?

Seda meenutamist meenutab Kaplinski Du Fu'd lugedes:

Kuskil kaugel elus
ma oskasin puhuda vilet.

See oli kord, kui kevad tõusis mägedele
ja virsikupuud olid õitsemisest väsimas.

Ma oskasin puhuda vilet.

Tean, kus see oli, ainult mäletan liiga vähe:
mõnd nooti, mõnd õit ja ahvide karjumist
teispool jõge.

Ja see ongi kõik.

Poesia pilliroovilel on igaviku puudutus.

Meenutada maailma, et mõista iseennast, meenutada iseennast, et mõista maailma.

Tõepoolest, elu on väärt, et tema üle pisutki järele mõelda.

LIBLIKAS JÕE KOHAL

— Liblikas lendas jõe kaldalt, kus ta oli sündinud, teisele kaldale ja suri. Vana mees sõudis üle jõe; vaatas oma nägu tumedal veel ja ütles: nii on elu. Poiss ja tüdruk sõudsid üle jõe. Nad vaatasid teineteise silmi. Nad ei öelnud midagi. Poiss ja tüdruk nägid teineteise silmis lõpmatukordseks peegeldumas iseend, maailma ja valget liblikat lennul üle tumeda vee...

Nõnda kõneleb Kaplinski oma esimese luuletuskogu esimese tsükli «Silmad murduvad lahti» esimeses luuletuses «Silmast silma». See on tähendusrikas luuletus. Mitte ainult, et silmast silma vaatamist esineb ka poeedi kahes järgmises kogus, et see oli üks esimene seda laadi liblikas meie luules — praegu lendleb neid juba parvede kaupa —, vaid et poet püstitab siin oma probleemi, küsimuse, mida veel ei küsita, kuid millele juba otsitakse vastust.

See küsimus kõlaks: mis on elu?

Liblikas, kes lendab sündimiskaldalt surmakaldale, seda ei küsi, sest ta ei vaja vastust. Ta sureb. Kas oleme aga kindlad, et liblikas ei küsi? Võib-olla küsib ta seda liblika keeles, mida isegi poeedid ei mõista. Ja kui ta ei küsi, siis võib-olla sellepärast, et on targem ja teab: vastust ei ole. Poiss ja tüdruk, kes vaatavad teineteisele silma, ei küsi samuti, kuigi nad veel ei tea, et vastust ei ole. Nad usuvad küsimused ja vastused samuti paaris olevat nagu nad ise. Noore vere — elujõu salapärase suflööri hääli sosistab neis mitte surma, vaid elu ja armastuse sõnu. Nad elavad ja sellega on küsimus vastatud. Kui nad oleksid tarkpead ja

HARALD SUISLEPP

avastaksid liblika lennu tähenduse, siis tunduks sureva liblika tiivaväringi romantiline ja võrdne õnnevärinaga.

Vanamees aga, kes sõuab liblikale järele, vaatab oma näo peegeldust ja ütleb: nii on elu. Elu on vaid peegeldus veel. Nägu kaob, jõgi jääb. Mis mõte oli sellel peegeldusel? Vanamees ei saa sellele vastata, sest ta ei tea, miks see peegeldus tekkis, mida see tähendab ja kuhu ta kaob. Seepärast võibki ta vaid öelda: nii on elu. Vanamees teaks liblika lennu kohta kindlasti midagi tarka öelda, sest temas ei sosista enam kuum veri, vaid külm mõistus. Elujõud on asendunud elutarkusega ja see armastab küsida ning kosta. Elu mõtet küsib inimene tavaliselt ikka siis, kui juhtub vaatama oma näo peegeldust ja märkab sellel Aja libisevat varju. See on inimese eksistentsi küsimus. Kui vanamees juhtub olema tarkpea, lahendab ta enda tarbeks ka elumõtte probleemi. Seda teeb omal moel iga inimene, rääkimata poetidest ning filosoofidest, kes püüavad isiklike vastuseid võimendada kõigi inimeste tarbeks. Kaplinski pihib: «Olen ka otsinud õnne/ ja arutlenud õhtuti, kus ja mis/ on elu mõte». Sellistest arutlustest sünnivad lahenoduslikud produktid, abstraktsioonid, vastused, mida nimetatakse tõdedeks.

TÕED,

sellist pealkirja kannabki Kaplinski esikkogu teine luuletus. Ka see on tähendusrikas luuletus. Sellest saame teada, milline oma olemuselt on tõde, vastus liblika-probleemile. Kordan: milline, mitte mis.

Loetlenud rea lihtsaid tõdesid, õigemini elu-olustikulisi fakte, järeldab poeet: Kõik, milles me elame, on seotud ühte. Tõde on üks.

Nagu kodu, nagu elu ja surm. Nagu pärg tuhandest taimest, pärg puudest ja mälestustest ja meist. Mirdipärg. Naerust pärg.

Tähtedest ja tähepilvedest pärg. Nõnda on tõde üks.

Nõnda suur on tõde. Seepärast ongi teda nii raske leida. Ta on nii suur, et me lihtsalt ei märka teda.

Poeet seob kõik kõigea ühte ja viskab pärja pimedasse vette. Kuhu läheb see pärg, kes ta leiab? Surnud ei tule tagasi. Surnutele öeldakse sõnu elavate pärast...

Kas need, kes surid, kaovad? Kas kõik, mis sureb, kaob? Näed, kuskil on poiss, kes kerkivaid tähti vaadates tuletab meelde, mis nagu olid mõõgamehed võsast leitud templite seintel. Olnu ei kao. Ka olematus on olemine.

«Surnute jäljed on lilled.» —
ütleb mu maa.

— — —

Need, kes surid, läksid ainult kuduma vikerkaart
uute ja selgemate jõgede üle...

Nõnda kõneleb poeet luuletuses «Neile, kes elavad». Ja luuletuses «Laul elust ja surmast» lisab:

ma olen nendega, kes on enne ja pärast mind
ja ma elan.

Üks sild on heidetud üle aegade. Tõde on üks. Aga mis on tõde? Tõde, mis mahutab kõik, kattub olemisega. Mis on olemine? Kõiksus. Mis on kõiksus? Tõde. Me ei saanud midagi teada. Kas tõde ongi seletamiseks? Kas seletades ei sure tõde samuti nagu lahatav konn skalpelli all, jättes pihku vaid fakti sirged koivad?

Poeedi tõde on tõe poeesia. Mida me teame? Kaplinski kinnitab, et ta teab ainult, et armastab Tassili pilte, olmeekide kujusid, Hokusaid ja Braque'i, et

armastab kõiki, kes kivvi või savikruusidesse või luitumatuise värvidesse kalju-seinal jätsid oma käed või silmad või oma verd.

Ja ometi tahab poeet kõike teada. Mitte seda, kuhu viib, vaid seda, kust algab tõde. Ega muidu kuulata ta oma südamelööke ja aja samme üle uinuva maa ning ütle: «mina seisn siin tuule ja pilvede all, /mõeldes alguste poole».

Mina seisn siin ja olen enne mind olnute ja pärast mind tulejate elavaks ühenduslüliks, silmsidepidajaks surnute ning sündimatute vahel. Mina olen sellest kolmest olekust, mille intervallid võivad ulatuda aastatuhandeisse, õnnistatud võimalusega seista ja mõtelda oma koha üle, alguse ja lõpu üle. See tore võimalus tuleb ära kasutada. Ja poeet pöördub alguste allika poole, sest sellel allikal jälgedele tabamine tähendaks tabada tõde. Kõik viib alguseni. Algusest algab kõik.

Aga kust algab algus? Jõudnud mereni, märkab poeet, et veejoomel lõpeb tee: lapse väikesed jäljed, kepi ja saabaste jäljed lõpevad lainete jälgedele ees...

Sellega seoses on huvitav kõrvu seada

KAKS JAANI

— Kaplinski ja Kross.

Kaplinski tee lõpeb veejoomel, Krossi tee algab veejoomelt. Krossil on kõik inimesed sündinud Genuas, sinise mere ääres, ja sealt asuvad kõik teele. Alguste otsija läheb tagasi, uute avastuste otsija edasi. Nii on kaks Jaani jaganud otsimise sfäärid veejoomega, mistõttu nad teineteist põrmugi ei sega. Veejoom on ajateljeks, mille keskmest liigutakse vastassuundades. Mõlemad nad on maailma-avastajad, kuid nagu teed, mis neid selleni viivad, on erinevad, nii on erinevad ka maailmad, mida nad avastavad. Erinev on neil isegi kõigi maailmaavastajate poolt kohatav — tundmatus.

Krossi tundmatus asub kolumbuste teele salapäraseid ohte seadval sinisoolasel merel, võttes kas veekoetise, vesikatku, maailma äärelt põhjatusse kukkumise või mõne muu õudusjuttudest pärit legendi kuju. Krossi maailmaavastaja püüab tundmatust kui takistavast ja vaenulikust mööda purjetada, et päralt jõuda. Krossi maailmaavastaja peab teel olles «vaigistama nurinat/ ja lämmatama vastuhakud/ iseeneses iseene vastu/ sest tuhat kätt kisub teda/ tagasi.» Need käed võivad kasvada ka argonaudi enese küljes, mistõttu nende lahtirebimine tähendaks ka eneseületamist. Krossi maailmaavastaja ei tee endale tundmatusest probleemi, sest tal on teine probleem: avastada oma maailm ja saada kõikide nimel selle aseksiooniks. Pealegi tunnetab ta oma aja ja ruumi ning iseene piiridest ahelaid, nii et mõnegi tundmatusega kohtumisel kamandab kapten Elutarkus tüürimees Tarkust: sõida mööda!

Kui Krossi tundmatus kas lakkab olemast või muutub avastuseks, siis Kaplinski tundmatus kasvab põhiprobleemiks. Tema tundmatus algab juba veejoomelt. Meri ei ole stardipakk ega purjede heiskamise võimalus, vaid mõistatus, müsteerium. Sellel merel ei ole päraltjõudmist, mistõttu tundmatus ei ole takistuseks ega seega vaenulik. Tema ette jõudmine on pühalik rituaal, sest «me tuleme muistest merest». Randatulijad panevad kella käelt ja tõmbavad ült igapäevase enda.

Veejoomel lõpevad mõtete teed,
valgete lindude jäljed ja sõnade jäljed
lõpevad lainete jälgedele ees.

HARALD SUISLEPP

Mere ääres
suurte kivide vahel
mõeldakse sellest, millel pole nime
üheski keeles.

Jaani Kross küsib: mis keeles vaatavad teetegijad ettepoole? mis keeles suudlevad armastajad? Ja rõhutab:

ON OLEMAS

tee,
armastus
ja tulevik.

Kaplinski ütleb:

Vee ääres ei kõnele tuul üheski keeles.

Randade tuulel, mis mühiseb kaduvuse puul, on oma riik...

Kaks avastussuunda, kaks maailma, kaks poeti. Kross poetiseerib inimese eneseteostust, Kaplinski looduse eneseteostust. Krossi probleem lõpeb päralejõudmisega, Kaplinski probleem algab päral olemisest.

Võime küsida: kumb on oma probleemi õigemini püstitanud, kumb otsib õigemini? Pean ma kahe Jaani vahel arbiteriks hakkama ja õpetama: otsige sealt, ainult nii on õige? Arvan nõnda: leidmiseks võivad sobida kõik paigad, isegi need, millede eest mõnikord hoiatatakse — ärge sealt otsige! Kui teaksime, kus asub tõde ning luule, tõeluule ning luuletõde, mida otsime, siis ei olekski ju mõtet otsida. Luule eneseteostuseks on vaja nii inimest looduses kui ka loodust inimeses.

Jätkame teekonda päral olemisest.

KUIDAS JÕUDA ALGUSTENI?

Kõik jäljed lõpevad lainete jälgede ees. Meri ei ütle midagi, tundmatus ei tule ega tutvusta ennast. Aga kui proovida õnne jõgedega? Kust algavad jõed? Jõed algavad allikatest. Jõed algavad pilvedest. Jõed algavad merest. Jõed algavad merest ja voolavad merre. Kus on siis algus? Kus lõpp?

Ei ole algust ega lõppu, on vaid keerlemine, ringkäik, lõputu minek ja tulek. Kõik kordub, kuid ometi ei kordu, sest ringkäik on lõputu teisenemine:

Homne minek ei ole see, mis eilne
ja õhtu on natuke teine ja maja ja akengi
ja mustade patsidega näoke ja naeratus
kardina vahelt.

— — —

see on nagu Maa tee ümber Päikese ja Päikese tee ümber
Galaktika keskme ja nii edasi ja nii edasi.

Mis on siis see «ja nii edasi»? Poeet vastab selgelt:

See on elu.

— — —

See on elu, see on minek ja tulek.

Suur ratas veeremas oma veeremises edasi.

— — —

Elaval on lõpp.

Elul ei ole.

Kõik inimlikud veeremised veerevad selle suure ratta sees. Seepärast on sel-

HARALD SUISLEPP

lel, kes ütleb: pole ühtegi uut asja, niisama õigus kui sellel, kes ütleb: kõik on uus. Sinna, kus midagi oli, peab tulema midagi muud, mis oli, peab teiseks saama. On mägede tugevus, mis võib öelda: meie oleme kõige kõrgemal, on orgude sügavus, mis kutsub enda poole kõigi maailmade veed. Ja poeet lisab:

Need mõtted on kaks tuhat viissada aastat vanad.

Tarkus ei ole kunagi vana.

Jah, tarkus ei ole kunagi vana, nagu elugi. Kas on tähtis, milline tark mõne targa mõtte esimesena sõnastas? Poeet annab ainult daatumi: kaks tuhat viissada aastat. Kui eeltoodud paralleeli põhjal pöörduda itta, siis selgub, et 1956. aastal pühitseti budistlikus maailmas Gautama Buddha poolt rajatud usundi 2500. aastapäeva. Või on suur ratas, mille veeremisest räägib Kaplinski, seostatav ka «maailma rattaga», mis on eelmainitud usundi üheks tähtsamaks sümboliks?

Olgu tarkus tänane või tunane — fakt jääb faktiks: keeruline on kõige voolava voolamine, keeruline on olla selle voolamise voolumõõtjaks. Poeet ei piirdu igivanade tõdede refereerimisega. Ta ütleb küll: need mõtted on kaks tuhat viissada aastat vanad, kuid lisab: see jõgi on kindlasti palju, palju vanem.

Siit võiksime leida võtme ka kogu Kaplinski luulesse kätketud filosoofia mõistmiseks: elu on vanem kui kõik tõesed.

Jõel on ükskõik, mida meie ta voolamisest arvame. Tõde on vaid näo vastupeegeldus veel, õigemini vee vastupeegeldus näol. Elu ongi see kõike ühendav suur tõde, millest üle voolab möödunud tulevikku väikeste valede kõnts. Elu on saladus. Saladus ongi tundmatus, mille ees seisime. Kuidas mõista saladust?

Luuletus «Nurmenukk» selgitab:

Kikkapüks, esimene naeratus eilsete hangede asemel,

pilk nagu saar saladuse sügavas jões,

mustas ja vaikeses jões, kuhu vist vaadata saab

ainult sinu silmade läbi ja millest mõelda saab

ainult sinu sõnatus keeles.

Oluline mõte: kogu loodus tunnetab oma olemasolu ja mõtleb nagu inimesegi, ainult omas sõnatus keeles. Ta mõtleb oma olemisega. Inimese mõtlemine väljendub tõdedes, poeesias, maailmamudeleis; lille mõtlemine õitsemises. Nii õitsevad nad mõlemad. Lillede keelt mõistab vaid poeetiline tarkus. Tarkus teab, et elaval on lõpp, elul ei ole, seepärast võib ta väsinud nurmenukulegi öelda: «Las siis maa suleb meie jahedate pihkude üle/ oma mustad niisked peod», sest kui saabub uus kevad, tärkab väike kikkapüks jälle uuesti maa soojas mustas peos nagu esimene naeratus eilsete hangede asemel...

Tõde on üks, kuid kõik me mõistame seda erinevalt. Lipud, mis suurte pühdel väljua pannakse, on kõik ühte nägu, ent igal majal oma. Kõik inimesed ütlevad «ema», «mu laps», «ma armastan sind», ometi igaüks erinevalt. Poeet leiab, et see on nagu armastus ise, nagu nali ja tõde ja rõõm, mida on tarvis igasse majja, iga akna taha.

Tõde on erinev. Tõde on üks. Tõded on nagu jõed: nad algavad elust ja suubuvad üle surma kuristikku ellu.

On vaid jõe voolamine ja lõputukordne peegeldus silmades ja valge liblikas selle kohal.

Nõnda kõneleb poeet, otsides jälgi olemise allikal.

Saanud kõike seda teada, kerkib meie ette uus küsimus: millest koosneb see, mis voolab, mis peegeldab, mille kohal väriseb sündimiskaldalt surmakaldale lendleva liblika tiib? Millest koosneb maailm? Kaplinski vastab:

HARALD SUISLEPP

TOLMUST JA VÄRVIDEST.

Võtme oma maailma poetilise mateeria mõistmiseks annab poet teise luuletuskogu esimeses värsis:

Tolmust ja värvidest saavad uued liblikad.

Liblikate värvid sünnivad tolmust ja saavad tolmuks. Lõputu voolamine on tolmu värviks ja värvi tolmuks muutumise metamorfoos.

Liblikad nagu fooniksidki sünnivad iseenese tuhost.

Tuhk ei lase käsi lahti. Tiivasulgedel jäätab allikate udu. On vaid mälestusviiv täis muistsete koskede kohinat, merekarpide ja mesilaste und seal tumedate müüride taga...

Mida ütleb poet kõige selle tähendusest:

Esimeses kogus pöördus ta vee poole, sest vesi on saamine, teises kogus pöördub ta maa poole, sest maa on olemine.

Esimeses kogus viib ta meid välismaailma — looduse juurde, teises kogus ka sisemaailma — inimese juurde.

Esimeses kogus avastas ta terviklikkuse, teises kogus avastab ta lõhe.

Lõhe seisneb selles, et sisemaailm ei harmoneeru välismaailmaga. Poet ei suuda paigutada inimest maailma ühtsusse, sest see inimene seisab olemise tumedate müüride ees, ega tea, mis on selle taga. Inimene ei suvatse tundmatuga rahumeeli ühel rattal keerelda, vaid plaanitseb müüri ületamist, et teada.

Poet on käinud alguste allikal ja pessimistlikumaks muutunud. Ta taunib vanamehe tarkuse empiirilistust ja igatseb liblika tarkuse järele. Ta ütleb: minu ja kõige vahel, mis ma tean, on terve maailm.

Kuidas jõuda ääreni, alguste allikani iseendas?

Inimene vallutab mäed ja ületab kuristikud, kuid kuristikud iseendas jäävad sageli ületamata, sest inimene ei märka neid. Ta ei vaevu oma sikukaela pöörama temas endas kõrguvate mäetippude poole. Ta ei näe neid, sest mäetipud on mattunud standardtarkuste, eelarvamuste ja harjumuste jääkproduktide suttu. Mõte liigub paralleelselt õlise ranna ja plekk-karbi tasandiga. See on seltsimees Tursa probleem, kuid nüüd juba teravdatud kujul. Tursk, too konserveeritud elav laip unistab veel ainult sellest, kuidas teisi päästa, aga oma uimed, oma lendava vaiba on ta jätnud kusagile kuuri räästa alla vettima.

Inimesed vaatavad üksteise silmade hallusse ja kuigi silmad mõistavad silmi, on selles lohutust vaid homseni. Lohutust ei ole. Otsi inimest, on õpetatud, võibolla leiad. Poet võtab laterna, istub tee äärde ja ennäe:

kirjud kassid ja kärud ja mutid
punased tsiklid ja plikad ja klutid

— — —

hing lendas ära ja kella ei lööda
kehasid vantsib ja sõidab mööda

naer ja näod nagu rublased rahad
plaksuta käsi ei taha või tahad

kase all seisab kaks tüdrukulaipa
ajavad juttu ja miskit ei taip

keegi võis karjuda keegi võis tappa
suled silmad ja taganed rappa

HARALD SUISLEPP

Kaplinski on skeptilisemaks ja kategoorilisemaks muutunud. Seltsimees Tursa kohta öeldu huumorisel on siginenud traagilisi noote. Inimesi ei mõodeta enam üheselt, vaid tõmmatakse vahe: «meie» ja «teie». Poet ütleb: «...ei kellelegi kuskil pole tarvis teie ajalugu teie otsi ja algusi». «Teil/ pole vaja mõelda luudele. Nad/ on muld ja mullal peab väga tasa käima». «Las meie mäletame ja muld peab meeles». «Need, kelle ees teil peaks häbi olema, on muld».

Lõhe «meie» ja «teie» vahel on nii suur, et poet ei astu isegi mitte mingitesse läbirääkimistesse. Kes need «meie» ja «teie» on? Meie ei saa seda teada. Tunnetame vaid poeedi põlgust nende suhtes, keda ta teietab. Teietatakse võõraid. See on vaimne konfrontatsioon, mõistmise tasapindade erinevus, poesia elava tibuspoja ja seltsimees Tursa doktrinäärsuse antagonism.

See on süüdistus kaotatu pärast, kunagise elava — mulla nimel. See on tõdede duell, kus ei tunta halastust ega andeksandmist. Kõige kalgimaks raudrüüks on veendumused.

Kui öeldakse, et mõningad asjad on pärit Idast, siis kategoorilisus, põlgus ja pessimism on Lääne atribuudid. Nendele tugineb mõnegi õhtumaa vaimukultuurilase iseteadvus. Need on iseendas tõmmatud piirid, millede ületamine ajastuvaimulik tabu.

Kui inimene on tühine ning tüütu, siis, nagu selgub, seda tühisem on tema püüd eneseväljenduslikule eneseteostusele. Nõnda sõnastub kolleegide ja iseenda tegevuse kriitika:

TÜÜTUS TÜÜTUS sügistalviste
kärbeste pirin kirjanike majas ilu
ülevus tüüpilisus novaatorlus realistlikkus masin
ladumas kategooriate kaardimaja ...

Kuigi kolleegid, kuuluvad kirjanikud «teie» kategooriasse:

...kirjanikud te mõtlesite välja
luule draama romaani romantika
— — —
...elu ja elutõe
mõtlesite välja kui need mõtted
elustaksid ainsa kärbseni kirjanike majas

Muidugi — võime panna surnud kärbseni joogi Ramatsharaka raamatule, piiblile või transsendentaalset apertseptiooni käsitlevale Kanti teosele, kuid tee mis teed — kärbes ei ärka ellu. Nähtavasti on need väljamõtlemised mõeldud ikkagi inimeste mõtlemiste jaoks.

Ka elu ja elutõde on mitmeti tõlgendatavad. Jaan Oks on näiteks defineerinud: «Elu on ila». Meie aga küsime: kas süüdistus elu ja elutõe väljamõtlemises ei pöördu süüdistaja enda vastu? Mäletame ju, millist osa etendasid «Jäljed allikal» mõttekonstruktsioonis järeldused: elaval on lõpp, elul ei ole. Elu tõde oli selles Kaplinski elutõde. Kas tahab poet oma varem avastatud tõed kui väljamõeldise maha kriipsutada? Ei, ta on nende mõistmisel teisele tasandile jõudnud. Ta kutsub üles mitte tegelema elutõega, vaid olema elutõde. Ta mõistab hukka mitte «meie», vaid «teie» elutõde. Mida ta siis soovib?

Viivi Luik ütleb: «Ole kus oled», Kaplinski ütleb: ole, kes oled, ja kutsu olema

HARALD SUISLEPP

... Tathagata kärnkonna pulmalaul
meteoori sähvatus Andromeeda taustal ole öö
ole armastus ole botaanika botaanika

Niisiis — ole botaanika. Kirjanikud ja kärbsed kuuluvad rohkem zooloogia valdkonda...

Lõhe, mis mõranes «meie» ja «teie» vahele, on veelgi süvenenud. See ei jookse läbi mitte üksnes mina ja maailma vahelt, vaid ka läbi mina enda. Mina kui välismaailma ja sisemaailma härjavõitluse areen on vastandlikkuse trampimisest mõranenud:

Oled üksi keset valet
üksi iseendas
— — —
seisad kesk suletud seebimulli
oled ja viskad kirja ja kulli
— — —
kivid keerlevad sina vajud

kolust sisse teistele järgi
kõik kaob ära ja mürin jääb järgi

Mäed kummardavad otsimiste ette. Kui vastuse leiadki, ei ole see sild, vaid sildade põletamine. Kuskil on müür, mille taha ei näe. On vaid osakeste virvarr, *tohu wa bohu* ... Ainult see, kes seisab vait olles põleva põõsa väraval, saab ehk millestki aru.

Rahu, lihtsalt rahu millimallikatele, tedremunadele, taevasiku lennule, õuntele, metsikutele roosidele ja kõigele muule, õnnistab poeet. Aga mis saab inimesest, küsime meie. Kust peaks tema oma igapäevases rähklemises võtma millimallika või metsroosi rahu? Nälg veeretab rasked kivid päikese ette ja «toob su tagasi/sügava pimeduse sisse kus on ulgumine ja hammaste kiristamine». Inimese pea kohal lendab põlenud raamatute tuhk.

Kõik on tühi töö ja vaimu närimine, ütles piiblimees Saalomon, kuigi pidas endal tuhat naist, rajas viinamägesid, uhkeid losse, kirjutas tarkusesõnu ning kauni ülemlaulu armastusele.

Kõik on tühi töö ja vaimu närimine, järeldub ka «Tolmust ja värvidest» ning poeet laulab ülemlaulu loodusele. Ei ole inimese eneseteostust, on vaid looduse eneseteostus. Ole botaanika. Kuula: teras kaotab lootuse ja vask väsib, aga kahes rakus peegeldub kõik, mis ees: lasteaiad, rahvaülikoolid, kainestusmajad, kultuuri- ja puhkepargid, unustus...

Kas raud jõuab oma mägede südamesse, kas tema võib oma maa punastesse soontesse tagasi sulada? Näed, aga inimene võib seda.

See on lugu

KUNINGAST JA MAAST.

Kord elas väikene kuningas, jutustab poeet, kellel ei olnud maad ega krooni. Et ta neid tahtis, aga ei saanud, pöördus ta targa poole. «Oota, ja sa saad nad mõlemad,» kostis tark. Kuningas istus troonile ja ootas, ootas kuni suri, ta pandi tammepuust kirstu, maeti maha, kuid ikkagi polnud ei krooni ega maad. Aeg läks, sargalauad pehkisid ja ennäe imet:

HARALD SUISLEPP

nii maa tuli kuninga juurde
maa must ja jahe ja suur
ja tasa sirutas sõrmed
luude vahele elupuu juur

nii kuninga kroonisid viimaks
oma juurtega elupuud
ja suure leidmise õnnes
maaks sulasid tema luud

said kuninga kalmul kokku
maksalilled ja kikkapüks
ja meie teame et nõnda
on kuningas maaga üks

Targa sõnad said tõeks. Tõsi, see tõotus ei täitunud nii, nagu kuningas oleks soovinud: oma maad ning krooni ei saanud ta mitte maa peal, vaid maas endas. Tähendab — maa ongi see tõeline tõelus, see päris pärusmaa. Poet kinnitab:

...puukroonis ja südameis
me ärkame ükskord päris.
Sipelgad, samblas känd,
pilved, jäälinnu hõige,
veepiisad, hingede ränd
läbi kõigi ja kõige.

Siin maa peal oled ruudult ruudule sammuv ettur, kuid pärast surma sünnid magunana. Isegi lävepaku alla maetud kooljas läheb ükskord õide. Seepärast ei tea keegi oma nime. Keegi ei tea, kus on veereva ratta algus. Algus on lõpp ja lõpp on algus. Kui ei ole lõppu, siis ei ole ka surma. Seepärast «pole vaja valvata hauda sel kollaste moonide ülestõusmise hommikul», sest surm on ületatud, surm on moonideks saanud.

Nõnda laulab poeet elust.

«Kas mäletad ülestõusmist?» küsib ta, «kas oled unustanud elu sa ju tead/ kuhu meid maeti pane kõrv vastu maad ja kuula».

Kuula, sest mulla mustade käte all tuikab maa tulihõõguv süda ja mooni puhkemise veripunane ime sünnib tema tumedast rinnast. Suru kõrv mulla soojale rinnale ja sa mõistad, et midagi on surmast tugevam. Kuula — maaga ühinenud kuninga kääpal naerab roheline rohi, ja sa võid koos poeediga hüüda: oh haud, kuhu jäi sinu võim! Ja öelda nagu Vercingetorix: «Caesar, sa võid/ võtta meilt maa, kus me elame,/ aga maad, kus me surime, ei saa meilt võtta.» Ja tunda, et rahu ja natukene rõõmu on «pillatud laiali mööda su viimast maad», sest mee ja mesilaste lõhn on sammaste ning kajatult sügava sambla all.

Surm on kaotanud oma sünguse, surm on saanud selguseks, puhtuse allikaks. Surm on pandud elu õide. Maa meie all on täis surnud ning sündimata unistusi. Tolmust ning värvidest saavad uued liblikad.

Nõnda laulab maast poeet, kes on teadmise ning tundmise stetoskoobiga kuulatanud läbi mulla surmavaikuse elu imelist häält. Ja ta ütleb: maa on see, kus me kohtume kõik.

Kui ma seda kõike kuulan, hakkab mind kiusama üks väike kurat. Ta on uudishimulik ja kohe platsis, kui juttu ülevatest asjadest. See on arvatavasti tollesama

HARALD SUISLEPP

diaboluse tilluke vend, kes tublit usuisa Martin Lutherit oma häbemata küsimustega niikaua kiusas, kuni see viimaks tindipotiga virutas. See kurat on *ratio*, kaalutlev mõistus. Kuigi tema pihta on tänapäeval vist küll rohkem tinti loobitud kui õndsas Lutheri ajal, on ta ikkagi siin. Nii seisab meil ees

KÖNELUS VÄIKESE KURADIGA.

Kurat nakitseb oma habemekiksi ja küsib:

«Tähendab — meie kohtume mitte kirjanike majas, vaid maas? Kas ei öelnud mees, kes mind tindipotiga viskas, sedasama: mullast oled sa võetud, mullaks pead sa saama?

Kas muld on kuninga inimlikkuse destillaatoriks? Või on muld garderoobiks, kus grimeeritakse elulavale tulejaid ja elulavalt lahkujaid? Nii et kui annan ära habeme, saan kirsiõieks? Kuidas aga saaksin mina selle üle rõõmu tunda? Luud, mis suures leidmise õnnes sulasid maaks, ei mäleta enam kuninga igatsust. Kuninga kondid ei tunne elupuu juurte kõditust. Veel vähem mäletab kuningat käepale kasvanud kikkapüks, kuigi ta ise ongi mulla poolt ümber riidetatud kuningas.

Kust peaksin ma võtma usu, et puu olla on parem kui inimene? Puid räsivad rajud ning tormid, kuid nad ei saa isegi lähima künka taha varjule minna. Kui puu on sattunud halba seltskonda, peab ta seda paigal seistes taluma. Puid muratakse rohkem kui inimesi. Kui saaksin ilupuuks tänava äärde, võib huligaan mu ühe raksuga hävitada. Kui aga saaksin lilleks, võib liblikat taga ajav poiss mind katki tallata, või mu õienupu, millega taevast imetlen, lehm või lammas ära napsata.

Aga mis siis, kui ma ei saagi puuks, vaid hoopis ehitismördiks, nii et pean terve igaviku müüris mõnda tobedat kivi kinni hoidma? Usun, et see oleks vist veelgi igavam kui paar tundi kirjanike majas kärbeste pirinat kuulda.

Kas muld suudaks lahendada kirjanike ja kärbeste vastuolu, lepitada «meid» ja «teid»? Mis juhtuks, kui mõni väike kirjanduslik kärbes teiseneks korraka tugevaks tammeks, suureks saareks või räsajaks remmelgaks, suur kirjanik aga maamadalaks kikkapüksiks? Suur kirjanik oleks kindlasti õudselts solvunud, keeraks kikkapüksil püksid püsti ning protestiks vanajumala endani välja. Ei ole rahu murukamara all nagu pealgi. Mutid, rotid, vaglad ja bakterid närvivad juuri, tõugud tungivad puu südamesse. Rähn koputab kõminalt laubale ja küsib: kus on elav tõuk, sinu olemise ainus mõte?

Ka puud polemiseerivad. Ka nendel on oma dispuudid, oma põlvkondade probleem, oma kasvud ja kännud, oma puupead. Ka nemad võitlevad oma elutõe, oma olemasolu eest, ja sageli hoopis meeleheitlikumalt kui inimesed. Nende võitlus käib nii mulla peal kui mulla all. Mis vahe on siis olemisel metsas või kirjanike majas. Kõikjal on oma. Hea on seal, kus meid ei ole.

Seepärast — kas maksab meil oma kaardimajakese probleeme nõnda kauaks edasi lükata, kuni oleme puudeks saanud? Ka probleemid puituvad. Kes garanteerib, et meiega vahepeal ahju ei kõeta? Kas ei peaks me oma õigust maale taotlema ikkagi kuninga, mitte kikkapüksi põlves? Saagem kikkapüksteks, kuid olgem ka kuningad!

Muidugi võin ma kord puuks või pilveks saada, kuid mõtlen: aega on selle kiire asjaga. Päikese all on päris huvitav ringi vaadata. Mida rohkem ma loen ärkamistest puu südames, seda armsam on mulle see ime, see erakordne eksperimen-

HARALD SUISLEPP

ment, millest mul on võimalus vahetult osa võtta — elu siin maa peal. Seepärast lõpetan Heine sõnadega:

Las pärida inglid ja varblased
kõik taevase õndsuse aunad.»

Nõnda kõneleb *ratio*, see väike kavalpea ja nakitseb vurru, nii et ma hästi ei näe, on tal muigekurd suunurgas või mitte. Ma ei taha laskuda temaga pikka vaidlusse, seepärast ütlen:

«Kulla väike kurat. Sa võtad kõike tähttähelt ja mõõdad oma mõõdupuuga. Sina oled harjunud kuningate käskkirjalise ja kannupoiste kategoorialembese keelega. Pea meeles — see on poeesia ja poeet räägib kujundite keeles. See keel tähendab mõista natukene ka puude ja lillede, minemise ja tulemise, pimeduse ja valguse keelt. Kui poeet räägib ärkamisest puu südames, miks ei või sa selle all mõista näiteks ka ärkamist inimese südames? Kas me pole sageli nagu puud, mis peaksid ärkama inimesteks? Mäletad: munakoore nokib ilmaletulija seestpoolt katki. Ja kui luules on midagi mõistetamatut, siis — kas elus seda ei ole?»

Sina loed ainult seda, mis kirjutatud paberilehtedele, kuid loe ka, mis kirjutatud puulehtedele, õielehtedele või kivitahvlitele maa põues — need on kõige vanemad raamatud olemise biblioteegis. Loe ja mõtle.

Poeedi sõnadest võime järeldada: murdes puud, murrad sa seda, mis enne sind olnud ja pärast sind tuleb. Mõte, et sa ka ise saad kord puuks, tähendab, et puud murdes murrad sa iseennast. Kes loodust tapab, tapab inimest. Kaasaegne looduskaitse tõendab, et see ei olegi poeesia, vaid kurb tõelus.

Ja kui sa ütled, et seda kuuldes muutub sulle elu siin maa peal veelgi armsamaks, siis — eks poeet selleks ju kirjutagi. Praegu aga pole tähtis, mida arvad sina või mina, vaid see, mida arvab «Tolmust ja värvidest» autor. Vaata — tolmust ja värvidest on ta särava liblika teinud. See on juba peaaegu valmis, ainult ei liiguta veel ja ma tahaksin kangesti näha, kuidas ühele liblikale hinge sisse puhutakse. Seepärast, palun, jäta rahule, või muidu pean ma sind viskama mitte klassikaliselt tindipoti, vaid kaasaegselt kirjutusmasinaga ja sa tead küll, kui raske on uue kirjutusmasina muretsemine. Tõepoolest — tehnika ajastul on kuradi korralekutsumine väga tülikas toiming.»

Ta läks. Oo, ta on arusaaja ja viisakas väike kurat!

(Järgneb)

Henno Meriste

LOHAKUSEST

Kui raadioreporter nendib rõõmsal meelel, et «karistamata jalakäijate arv väheneb», siis võib kuulaja pingutamisi veel mõista, mida oli tahetud öelda: liikluseeskirju rikkuvaid jalakäijaid karistatakse senisest rohkem. Ent kui päevauudistes teatatakse, et «üldsus nõuab sõlmitud lepingutele allakirjutamist», siis võrsub küsimus: kui kaugele võivad sõnumiasjanduses ulatuda mõttelünklikkus ja väljenduse abitused?

Õige kaugele. Olgu selle kinnituseks näitelaused eetri- ja trüki-sõnast:

«Kus olid teie esimesed tuleristsed?»

Teisi, kolmandaid, neljandaid jne. tuleristseid olla ei saa. Seetõttu pole ka tarvis kõnelda «esimestest tuleristsetest», mis on sama hea või halb nagu näiteks «viimne luigelaul».

«Õrna südamega poeet kannab tema poolt sooritatud mõrva eest pikaajalist vanglakaristust.»

Tema poolt sooritatud . . . Poeet nagu iga teinegi inimene ei saa kanda vastutust ega karistust teiste poolt sooritatud roimade eest.

«Kimono on populaarne rõivas ka Jaapani tüdrukute silmis.»

Mitte «ka Jaapani», vaid «just Jaapani» — nii oleks vahest õigem. Päris korras olnuks see pildiallkiri seesugusel kujul: «Kimono on Jaapanis populaarne rõivas ka tüdrukute silmis.»

«Edasi hoiatas kõneleja probleemide lihtsustamise ja tarbetute võrdluste ähmasuse eest.»

«Õiguserikkumisi toime pannud noorukite isiksuse võrdlemisel selliste noorukite omadustega, kelle käitumine ei kutsunud esile märkusi, ilmnes, et nende vahel on mitmetes tunnustes olulisi erinevusi.»

«Kuigi USA-s ja Kanadas esineb palju insenerimeisterlikkuse näiteid, ei ole neil sellist jõge nagu Angaraa.»

«Õpetaja töö on keeruline. See vajab kvalitatiivselt ja kvantitatiivselt rikast isiksust.»

«Ainult üksikud tugevad ja teadlikud iseloomud on suutnud end siduda kehakultuuriga ja võimlemise sihtharjutustega, et ära hoida või vähemalt edasi lükata oma organismi enneaegset vananemist.»

«Igaüks võib saada Gagariniks.» (???)

HENNO MERISTE

Ülesastumine ringhäälingus või televisioonis, nagu ka kirjutamine ajalehes või ajakirjas on vabatahtlik. See asjaolu eeldab mõttedistsipliini, asjatundlikkust, tõikade austamist. Seda jääb puudu näiteks ajaloolasel, kes raadio lastesaates väidab nii:

«Valitsust nimetati tollal [koodanliku korra lõppaastail] riigivolikoguks.»

Samal ajal ajakirjanik, olgugi ateist, peaks teadma, et eesti luteri usu kirikul on peapiiskop ja mitte arhipiiskop, nagu mullu sügisel võis lehest lugeda, ja et Tallinnas on eestlastel Issanda Muutmise, mitte aga Preobraženski kogudus.

Ja veel seisis ajalehes ühes kirjutises, koguni auhinnatud loos:

«Oma vanemate kohta on tal järgmist pajatada: «Ema armastas väga laulda. Isa mängis hästi viiulit. Isa oli kole tõsine inimene, ilmselt sellepärast saigi temast hiljem laadakloun...» Maks ja Moorits, vanema põlve inimesed vahest mäletavad?»

Jah, mäletavad küll. Mäletavad kuulsa saksa maalikunstniku, karikatüristi ja luuletaja, oma aja populaarse humoristi Wilhelm Buschi (ka eesti keelde tõlgitud) pildi- ja värsiraamatut «Maks ja Moorits» ning selle kangesti üleannetuid kangelasi. Ja veel mäletavad nad omaaegseid eesti kloune Maksit ja Leksi... Noorel algajal ajakirjanikul maksaks vilksamisi kuulnud paremini meelde jätta või oma teadmistes rohkem kahelda ja neid üldse tublisti täiendada.

Et eeltodud seikades tuli mingil määral esile just Peteri printsüüp, seda on ehk ennatlik väita, kuid see, mida Friedebert Tuglas on nimetanud «ajakirjanduse lohakaks proosaks», ilmneb siin kindlalt.

KRIITIKA

«SOTSIoloogide AUKS PEAB ÜTLEMA, ET NAD ON TÖSISED INIMESED»

Erni Krusten: «Rõõmunäljane». Jutustused ja novellid. «Eesti Raamat», Tallinn, 1973. 96 lk.

Keegi ei tea, mis on õnn, aga kõik tahavad õnnelikuks saada. Paljud saavadki. «Milline õnn!» — «Küll ma olen praegu õnnelik!» — aeg-ajalt kuuleme sääraseid hüüatusi. Ja öeldule vaatamata ei tunne mõned end õnnelikuna, teadmata, mis on õnn. Viimaste hulka on nüüd kirja pandud ka Carolus ja Caroliine, ainult nende meetod on moodsam kui eelkäijatel.

Ligi kaks tuhat nelisada aastat tagasi jalutanud kaks meest Ateena lähedal metsas ja arutanud, mis on õnn. Sokrates kinnitanud õnne olevat kõigutamatus hingerahus, Gorgias jälle väitnud selle olevat püüdluses rohkema poole ja enama kättesaamises. Vaiel-dud teravusteni ja kokkuleppele polevat jõutud. Nõnda tänini. Vaieldakse, tullakse välja oma (uute) seisukohtadega. Sellepärast ei maksa Krusteni soovi sugugi imeks panna, varemgi on eetikaprobleeme ilukirjanduses seatud ja lahendada püütud.

Miks ma nii visalt õnne juurde pidama jään? Esiteks sellepärast, et ka autor on selle küsimuse küljes kinni, jutu pealkirjaski. Tundub, et teda on nii tugevalt vullanud soov haarata õnne kogu mitmekesisust, õnne spektrit, et spektraalanalüüs on endale allutanud teose ilukirjandusliku koe. Teiseks — stiil ja laad erinevad oluliselt senistest. See tõukab otsima põhjust.

Kirjandus tegeleb probleemidega, mis eksisteerivad, ei lahendu ja mille asetus ajas üha muutub. Sellepärast ta tegelebki nendega uuesti ja uuesti.

Kuid... ta kasutab kirjanduslikku meetodit. Krusten seab küsimuse: mis on õnn? — ja kasutab teistsugust meetodit. Selline meetod on teada lingvistilisest filosoofiast: et määratleda mingit mõistet (õnn), tuleb vaadelda võimalikult kõiki sõnaühendeid, kus see mõiste esineb. Tänu rakendatud võttele kujutab «Tark Roosi» peale muu antoloogiat, kuhu on kokku korjatud hea hulk fraase, mil õnnega pistmist. Mida uut leiavad Carolus—Caroliine?

Nad hakkavad kobama ja vaidlema umbes samu suundi pidi, kus antiikeetika. Kas õnn on valaskalas, mis sada aastat tagasi Sirulaiusele sattus, ja ropus rahas, mis vaala näitamise ja müümise eest saadi? Nagu ei. See oleks justkui väline külg. Aga sisemine õnn — ambra? Ei. Karjus lükkab rahaõnne ümber: «See ka mõni õnn — surnud valaskala raibe.» Ka Demokritos arvas: «Mitte kehalised jõud ja raha ei tee inimesi õnnelikuks...» Pakutakse õnne kui juhust — hulgub ringi ei tea kus ja langeb kaela teadmata kellele. Tegelikult eraldati juba vanas Kreekas juhuse mõiste õnnest. *Eudaimonia* tähendas õnne kui õnnetunnet, õnneelamust, *eutiinia* seevastu saatus heatahtlikkust, juhust. Hiljem kasutas küll ka F. Bacon fortuuna-õnne, aga ta vastandas sellele õnne kui sihipärase töö resultaadi. Viimast momenti Roosi-loos ei puudutata.

Carolus tuleb välja Hume'i laadi mõttega, et ühe õnnetus on ju tihti-peale olnud teise õnneks. Õnn kui võrdlus õnnetusega või õigemini kaks äärmust, mis tõusevad esile tavalisuse foonilt. Kui keegi on õnnelik, siis peab olema ka õnnetuid. Kui keegi on õnne-

lik praegu, siis lähemas minevikus oli ta õnnetu või on seda tulevikus. Ei ole võimalik, et inimene oleks pidevalt õnnelik. Tema jaoks ei oleks see enam õnn, vaid tavaline seisund. Tõsi, selline suhtumine ei meeldi Caroliinele ja ta vaidleb naiselikke argumente kasutades raevukalt vastu.

Serveeritakse igasugust õnne, küll viinas, lastes, tütre mehelesaamises või vanaeide mahakärvamises nähtud õnne, küll individualistlikku, küll rahvahulkade õnne. Loed, ja saad aru, et palju varem kui kõikvõimalikud ebaisikuliselt toimivad jõud — tootmine, tööndus jms. — loodusest jagu saavad, palju varem võib lihast ja luust inimene ise muuta oma maa pudelikildudega dekoreeritud prügimäeks. Tahaksin lisada veel ilusa puhtkirjandusliku õnnetabamiskatse: «Kas nägite neid vasikaid, kuidas nad tulid teie autot nuusutama? Saavad vanaks — enam ei tule.»

Ja nüüd peaks kogu selle filosoofia kokku võtma. On näha, et õnne probleem on autorit tugevasti huvitanud. Mingit lahendust siiski välja pakkuda ei ole. Kogu õnnevaht on jäetud õhku hõljuma. Üks kokkuvõtte küll on, Carolusel: jah, talle on õnne mõiste nüüd selgem kui hommikul, kuigi ei saa öelda, et kogu probleem oleks lahendatud... Kahtlemata tuleb uuringuid ka edaspidi jätkata, aga need on juba hoopis hõlpsamini teostatavad tänu Targale Roosile. Milline tohutu edusamm: oleme nüüd kindlaks teinud tüübi, kes on võimeline rääkima õnnest... Nüüdsest peale ei ole meil enam tarvis karta viltulaskmisi.

Mis sellest järeldub? See, et õnn, kui nii võib öelda, on Carolusele utilitaarne mõiste, lihtsalt teenimisvahend. Ta ei ole võimeline kogu õnnejahist teragi õppima.

Kirjanik on seega loobunud õnne mõiste määratlemisest ja selle asemele konstrueerinud kvaasitarkuse näita-

maks Caroliine ja Caroluse hüpertõsi-meelsete pingutuste tulemust, selle viljatust ja reaalsusega sidumatust. «Siin pole tegemist sallimatusega noorte suhtes, põlvkondade vastandamisega [---]» (Ine Viiding «Sirp ja Vasar» 8. VI 1973). Ei, mitte noorte ja vanade vastandamisega, küll aga hoopis olulisema vastandamisega, mis õnne kõrval on teose teiseks kandvaks teljeks.

Vastandatud on kaks maailmavaadet, kaks ellusuhtumist: kunstlik, ratsionaalne, pseudoteaduslik ja loomulik oma täies loomulikkuses kuni naturaalsuseni. Vastandatud on uurija ja uuritav. Caroliine ja Carolus võivad elu lõpuni sotsiologiseerida ja klassifitseerida, aga nad ei suuda kogutust enda ega teiste õnne jaoks mitte kübetki kasutada. Nad jäävad ikka — särklips ja pükskostüüm — tasand kõrgemale katsealustest («tavalistest» inimestest); nad uurivad, pinnivad välja, anketeerivad pühas usus, et nii on õige, nii peab ja et seesugune tegevus tõstab nad kõrgemale teistest, annab õiguse, pehmetelt öeldes: inimlikust erinevaks suhtumiseks. Muidugi mitte ebainimlikuks, kus sa sellega, ei, lihtsalt inimlikkusest kõrgemal olevaks suhtumiseks.

Sotsioloogide meelismeeleolud on täiesti erinevad Roosi ja tema seltskonna õnneelamustest, lisaks poolpilavad. Carolus sõnab: «...viibida looduse, meie suure Ema kosutavas rüpes», ja lisab olulise: «Aga pärast kõrguste valutamist, võitjana.» Lüürilisusehoos Caroliine ei nõustu, ja Carolus mõtleb: «Mis kahtlased meeleolud?... Tahab ta padrikutesse eksida? Tahab ta poris trampida?» Ei, Caroliine osutub siiski õigeks sotsioloogiks ja annab üsna varsti hea metodoloogia-õppetunni haugi näitega. Nad on parandamatud pragmaatikud, mõlemad.

Sotsioloogias on uurimisalune objekt ühtlasi ka subjekt, ja sellest tekkivad suhted on kirjanikku pisut riivanud. Kui esitaks kaladele küsimuse: mis on

õnn? — kuidas neile läheneda, arutleb Caroliine ja Carolus vastab: õngega. Kas või, arendab Caroliine oma mõtet, kaua me ka ei õngitseks, saaksime lõpuks ometi teada, mida vana isahaug suuremaks õnneks peab — kas sattuda minu või sinu õnge otsa. Aga inimene?

Kui autorit oleks köitnud ainult inimese asukoht sotsioloogilise uurimise käigus, oleks ta peategelastele pidanud andma teise uurimisobjekti (õnn iseenesest ei olegi sotsioloogia objekt). Oleks sotsioloogid pandud näiteks välja selgitama sirulaiuslaste lemmikleiva-sorti, siis pidanuks kirjaniku tähelepänu kanduma inimestele, nende vahetorkadele (leivast filosoofilises plaanis on raske kirjutada). Aga teostatud valik tõestab veel kord autori enda huvi, millest ka sellise omapärase ironilise novelli teke.

Raamatu ülejäänud üheksa lugu koos jäävad mahult «Targale Roosile» alla. Ka sisult ei ole kõik võrdse kaaluga. Üht osa neist nimetaksin kirjaniku tähelepanekuteks, teistes on autor ise n.-õ. aktiivselt osalev persoon. Lisaks «Linnu lood», mis tunduvad ebaühtlastena. Kord paistab lind (linnud?) taipavat õige tarku inimeste asju, samas ei saa aga aru, miks hobused kärbsid eemale peletavad.

Mis tähelepanekutesse puutub, siis korjub vist igal kirjanikul neid elu jooksul rohkesti ja mitte kõik ei leia kasutamist pikemates teostes. Osa selliseid ongi käesolevas raamatus lugejani jõudnud. Mõned neist on iseseisva väärtusega, nad ei jää ainult tähelepanekuteks, n.-õ. elust mahakirjutatud seikadeks, neil on suurem või väiksem

tagamaa ja sügavus, nad käsitlevad mõnda elutahku või inimsuhet seda tabades, haarates korraka, laialt, põhjani, ja jäädvustades. Heaks näiteks on «Maskuliinne», «Rõõmunäljast» ehk oleks andnud tihendada. «Suures eesmärgis» pöörduv kirjanik tagasi sama mõtte juurde, mis oli Sirulaiuse-loos: kas eesmärgi nimel on õigust inimest mitte arvestada, temast üle astuda. Kommi- ja kitsejutud jäävad pisut didaktilisteks.

Kolm seni vaatlemata lugu ilmselt puudutavad kirjanikku isiklikult, seepärast on lähenemisel raskem leida mõõdupuud. «Minu lavastajas» püüab I. Viiding leida noorte ja vanade suhete analüüsi, minu meelest kujutatakse seal siiski oluliselt — ja see on retsensendil väga täpselt sõnastatud — «inimese taotluste ja suutmise vastandlikkust». Sealjuures ei pruugi taotlused sugugi nooruse ja suutmised vanadusega seostuda, võib ka vastupidi.

«Kolmest kommentaarist...» on kaks viimast hästi puänteeritud ja avavad enam kui kommentaarist oodata; ka mõned «i»-d saavad täpi peale. Nimetatud kommentaarid, lavastaja-lugu ja «Kaasatoodud õnn» kujunevad kindlasti materjaliks Krusteni uurijatele.

Ja jõuamegi lõpuks taas õnne juurde, sest nagu viimati toodud pealkirjast näha, on kirjanik lühilugudes veel kord sel teemal vestnud, sedakorda spiraali kõrgemal keerul — õnneliku vanaisa positsioonilt. Nii võikski raamatu suurema osa kohta kokkuvõtteks öelda, teose pisut hedonistlikku pealkirja parafraseerides: õnnejanune.

Riivo Sinijärv

IMELISED TUNDED JA KUIDAS NAD LUGEJANI JÕUAVAD

Ülo Tuulik: «Vihm Gibraltaris».
«Eesti Raamat», Tallinn, 1972. 104 lk.

Ülo Tuulikut võis juba perioodikas ilmunud palade põhjal hinnata tunde-meelseks autoriks. Ühiste kaante vahele koondatud valik «Vihm Gibraltaris» süvendab seda muljet veelgi. Ülo Tuulik on muljealdis natur, kes ka lihtlabaste toimingute ja nähtuste tagant otsib sügavamat tähendust, tundeid ning ajendeid. Toogem näiteks kas või nimipala, kus tegelikult ei juhtugi midagi. Ainult sadamas seisva laeva meeskond käib vahetuste kaupa maal ja igaüks mõtleb sinna juurde oma mõtteid: kes valgest kombineest, kes sellest, et kolm naela on neetult väike plekk, mille pärast õieti maale minna ei tasukski, kui ei õnnestuks fotoaparaati salakaubaks püksi sokutada, või hoopis sellest, et elu on nagu heinakuhi. Taustaks on hall, vihmane ilm ja udune, veniv meeleolu, mille vahele üksikute tegelaste repliigid ja toimingud ära mahutatakse. Võiks arvata, et autor on tahtnud edasi anda mere argipäeva, kui mitte maaleminek ise poleks meremehe elus teataval määral erandlik nähtus.

Vedades nimipalast sihtjooni teistele selgub, et neiski on tegu mõnevõrra erandlike argipäevadega, mis ilmestavad tegelasi vahel ootamatustki vaatevinklist. Nii kerkib «Gibraltarist» tuntud Paavo Korhonen siin esile veelgi tundetumana ja võiks öelda isegi ebainimlikuna. Töö ja lõdvestus — see on tema amplituud, milleleegi muule, püsivamatele tunnetele ja vahekordadele seal ruumi pole. Tema partner Veera seevastu püüab idealiseerida mehe julmust ja tugevust lapse nimel, keda tema, kaheksa aastat abielus olnud naine, nüüd Korhoselt ootab. Ja kõige kummalisemas argipäevas on sedapuhku vanemabi Kaju, kes

peab Korhosele epistlit lugema, teades, et ülemused seda omakorda temale lugema hakkavad ja et asjade käigus õieti midagi muuta ei saa. Imelist tunnet või vähemalt kujutlust selle olemasolust kohtame kõnealusel palas («Õö») üksnes Veera juures. Korhonen pole ilmselt tundeiks võimelinegi, Kaju tunded aga on vastumeelsete kohustustega seotud ametniku omad.

Tõeline *imeline tunne* valitseb samanimelise pala keskse tegelase, ekspeditsiooni ülema Pavel Ivanovitš Zakurko südames. Heldinult meenutab ta esimesi kohtumisi oma praeguse naisega, nende noorpõlve. Kummatigi häirib teda naise hea elu aastail tekkinud rutiinlikkus. See ei takista teda huvi tundmast oma meeskonna tundetoonide vastu, ei takista noomimast määrustiku vastaselt eluga riskinud laevakapteni ja madrust neid ootavate naiste ja pruutide nimel. Soe, helge ja imeline tunne valgustab Pavel Zakurko olemust ja käitumist, kuigi tundub, et autor on oma tegelasele ehk karuteenegi teinud sellega, et laseb tal minevikku ja olevikku, igasuguseid perekondlikke suhteid liiga üksikasjaliselt meenutada, mis tundesügavuse avamisele oluliselt kaasa ei aita, vaid kipub lisama tüütut raamjutustuse maneerit.

Ülo Tuulikule pole vist üldse omane pala kirjapanek kindla karakteri toel. Enamasti kipub lisanduma mingi olukirjelduslikkuse laad, mis seondab ühe probleemi või pildiga veel terve rea teisi. Õigust öelda ongi esimesena vaatluse all olnud «Õö» selles mõttes raamatuse üks terviklikumaid, ja mis peamine — tundlemisest vaba. Sest just tundlemine on see kari, millele Ülo Tuulik tihtilugu komistab. Tõsi, ta räägib suurtest ja sügavatest inimtunnetest, sellistest, mida ka aeg ei pleegita, kuid kraadike ülearust tundelisust on

nii «Biskaias», «Kajakates» kui ka juba mainitud «Imelises tundes». «Suure mere» lugude seas on ainult «Öö» ja «Saastumine» sellest vabad, viimane aga ikkagi veel mitte tilgatumalt.

Lood «Inimeste vahel» on mõnevõrra teise suunitlusega ja vähem ühtekuuluvad kui esimese tsükli palad. Kui kolm viimast — «Avamere hingus», «Kuidas kasutada raketipüstolit» ja «Maikuine lugu» — oma humoorika vaatenurga poolest hoiduvad kuhugi Jüri Tuuliku lugude kanti, siis ülejäänud on põhiliselt filosoferivad meditatsioonid, taas tundleva alatooniga ning seetõttu mitte kuigi mobiliseerivad. Lugeja läheb kaasa küll autori iluhalusega, arutleb rahuvõitluse probleeme, kuid need ei suuda teda haarata, aktiivsesse osavõttu värvata. On muidugi iseloomu asi, kuidas keegi end millelegi pühendab, kuid see mees, kes palas «Tuvid kirikuplatsil» end meditatsioonide läbiviimiseks igapäevast elust, perekonnast, tööst ja isegi oma linnast välja arvab, ei haaku meie põhjamaise kainusega. Kas tuvide leivast elav ja piletitä reisiv mõtteerak on just kõige õigem ja kaasahaaravam sundimaks inimesi mõtlema sõjaprobleemidele Kagu-Aasias, selle kohta jätab allakirjutanu igaks juhuks otsuse langetamata. Võib-olla on see tõepoolest natuuriküsimus, ehk leidub inimesi, kelles just selline hoiak tekitab vajalikke mõtteseoseid, kuid ma kar-

dan, et neid ei ole palju. Autor püüab küll minajutustaja rutiinist väljaastumist mingil määral võrrelda budamunga enesepõletamisega või vähemalt ühe kaudu mõtteid teisele juhtida, kuid üldmulje jääb nõrgaks.

Ka «Pariis, Pariis», mis on ühtaegu elegeiline reisikiri ja millegi kauni ihalus, täidab oma ülesande ainult esimeses liinis.

Fakt on see, et Ülo Tuulik on ilmselt terane detaili nägema, tabab inimlike vahekordi, nähtuste vahelisi seoseid, kuid tööde teostuses jääb mõnigi-kord puudu veenmisjõust. Põhiviga näikse sageli seisvat reportaažlikus, mitte heas mõttes publitsistlikus, vaid lihtsalt lahedalt ajalehelikus laadis, kus kõik autorit haaranud paberile pannakse, justkui põhitegevuse panoraamsemaks muutmise nimel, kuid saavutatakse vastupidist: põhiline hajub piisiseikade rägasse. «Vihm Gibraltaril» on muidugi esikteos ja sisaldab sellisena ka läbilõike Ülo Tuuliku loomingu kõigist tahkudest, küllap seisab oma tee valimine tal alles ees. Ent kui kriitikul peaks olema õigust soovitusi jagada, siis tahaks edaspidi näha rohkem kindlasüzeelisi, tugeva teljega palasid ja vähem filosoofitsevat mõlgutamist, mis võib ju kasulik olla autori mõtte selgitamiseks, kuid ei tarvitse alati lugejale samaviisi toimida.

Valeeria Villandi

TUNNETUSE TEE

Valmar Adams: «Nooruse tolmunud kuld». Valitud värsse ja mõttelooteid 1924—1969.

«Eesti Raamat», Tallinn, 1972, 564 lk.

1969. a. «Keele ja Kirjanduse» jaanuarinumbris ilmunud juubeliartiklit «Punktiire vaimuviljeleja luulest» lõpetades ütles Karl Muru: «Tänasele lugejale on V. Adams luuletajana niisama hästi kui tundmatu. Seepärast ei tohiks olla üleearune oodata, et poeet teeks teoks oma ammuse unistuse, avaldades kommenteeritud luuletuskogu (sellelaadse huvitava katse esitas ta «Põleva pöösaga»). Esmajärjekorras peaks see olema valikkogu, mis hõlmaks kõiki viit — «Suudlusest lumme» kuni «Tunnetuse tunnini».

Käesoleva aasta algul nägigi oodatud valikkogu ilmavalgust, kuigi tiitelleht näitab veel 1972. a. numbrit. Nii või teisiti on see meie kirjandusloos üks mahukamaid valikkogusid, hõlmates ühe luuletaja elutöö peaaegu tervenisti. Pealkiri «Nooruse tolmunud kuld» näib vihjavat selle loometöö unustatusele ja mõneti see nõnda ongi, sest V. Adamsi viimane luulekogu ilmus üle 30 aasta tagasi — 1939.

Et kirjanduslooline tagasivaade V. Adamsi varasematele luulekogudele on viidatud artiklis hiljaaegu tehtud, siis piirdume käesolevas V. Adamsi poeedi natuuri ja luuleteemade vaatlusega valikkogu ulatuses. Sellest tingitult võib autori arengu jälgimine kahvatuks osutada, kuid teos on tõepoolest nii mahukas, et kõike öelda taotleva analüüsi

asemel tohiks üks retsensioon mõnda ka lugejatele avastada jätta.

See, mis Adamsi luules kõigepealt silma puutub ja mõtet erutab, on tema üdini ulatuv minalikkus. Juba esikogus «Suudlus lumme» avaldub Adamsi mina kui kõrge kohtumõistja ümbritseva halluse ja madaluse üle, kätkedes tublisti žesti ja epateerivat poosi. Omal ajal põhjustas poeedi selline minajulgus mitmelgi korral (ka teenimatult) kirjanduspoliitilisi mullistusi, ent tõmbas avalikkuse tähelepanu autorile ja tema loomingule. Kummatigi ei olnud see ainult ennast imetleva nooruri kindaviskamine, vaid aina süvenev eluhoiak, mis läbib Adamsi loomingut. Sellekohaseid näiteid võib rohkesti leida kõigist kogudest, samuti ka hilisemast, 60-ndate aastate lüürikast («Surma taandus», «Ma olen ise mõtestaja», «Olen kõik»). Adamsi poeedimina aitab vahest täpsustada ka luuletus «Petetud ja löödud generatsioon», mille algusstroofis öeldakse:

Ma laulik põlve, keda petet,
Generatsiooni, keda lööd,
Kel seniolematuid kette
On kanda läbi eluöö.

Kuid sedagi tuleks võtta mõõndusega, sest luuletus ise on dateeritud 30-ndate aastate algusse, nii et siis öeldul ei tarvitse olla püsivat tähendust.

Adamsi luule lüürilist kangelat ei tohiks vististi mõista ka nõnda, et sellest kooruks egoistist autori *alter ego*. Pigem on see julgus rääkida asjust,

mida tavaliselt peetakse paremaks enda teada hoida. Veelgi enam — tundes endas kõikide tukset, loeb ta poeedi moraalseks kohuseks kuulutada tõde:

KÕIGILE KÕIK mina soovin ja
kõigile kõik mina annan.
Enesest üksi vaid lauldes on minus
ju kõikide hõik.
Kõikide rõõmu ma maitsen ja
kõikide valu ma kannan:
KÕIGILE KÕIK!

Adamsi *minialikkus* on lakmuspabe-riks, millega ta mõõdab ajastu sisukust või sisutust, olude olemust, vaimsuse tõusu või langust. Ta on tõeotsija ja omal viisil võitleja. Aga rahutu vaim ei suuda alati oma eesmärki silmapiiril hoida. Nii libiseb Adamsi poeediminalgil puhuti ründeobjekt silmist ja maailma-valu jääb lihtsalt selleks, et valutada. Kuid siingi on oma põhjuste põhjus. Ons alati tarvilikki piiritleda oma rahulolematuse objekti, kui piisaks tunde-dest, et reaalsuse ja unistuste vahel on kuristik. Just see tunne määrab Adamsi poeediisiksuse konfliktit olemuse. Vastuolulisus on Adamsi poeedinatuurile ka seesmiselt omane — vastuolu romantilise väljendumise ja *ratio* vahel. Viimane sünnitab siiski õnneliku lahenduse: emotsionaalses rüüs on autori vaimusel lugejani jõudmine lihtsam.

Omal ajal kujutas selline romantiline häälestus endast anakronismi, sest poeedi esteetilist tunnetust vorminud noorestlaste ja siurulaste uusromantism ning vene modernluule ei olnud enam kooskõlas ajas valitseva kaine ja elulähedust nõudva laadiga. Tänapäeva lugejat ei tohiks see siiski häirida.

Adamsi poeediminale on iseloomulik veel see, et ta ei kohane, vaid nõuab olude muutumist tema ideaalile vastavaks. Kvalitatiivselt ei teisene ka tema loomingu laad, küll aga areneb sisemise täiustumise suunas.

Luuletaja iseendaks jäämist ei saa kõigutada ükski katsumus. Ikka leiab ta

endas jõudu nendest ülesaamiseks, et jääda selleks, kes ta on.

Ma olin allikas kesk mörvarlikku
aega,
maa-alune, kuid kaasatoimiv siiski.

Adamsi poeedimina jälgimisel võib vastupidist arvamust põhjustada «Põlevas põõsas» kohati domineerima hakkav *s i n a*. Sedastagem, et *k a s i n a* on tegelikult poeedimina üks modifikatsioon, mis tuleneb enesesse pöördumisest («Inimene ja mardus», «Pro domo», «Üksindumine»*).

Tugeva ühiskonnakriitilise alatooniga on tsükkel «Aja arutus». Luulesõna kaudu arvustab autor talle omase tundlikkusega kodanliku Eesti ühiskonna ja vaimuelu korrupsiooni ning «ürg-eestluse» jutlustajaid («Poet kodaniku kohustes», «Kriisiaegne»). Iroonia ja põlgusega suhtub ta tsivilisatsiooni-pahedesse, asjade kultusesse, kesk-konda, kus «bensiniõhk möödasõitnud autost kõrri tungib nagu soome puss», kus «lembe läkiläki ei soenda enam». Seejuures ei kaota ta ometi usku vaimsesse, inimsusse, usku elu pulssi:

Kuid kuumav veri, mille rõhk nii
tõusnud,
on vanuskortsude all
elule veel truu.

Kuid:

Kel kõrvu on — kuulaku:
on alati alasti elu
ning järjest on viimnepäev — — —
Kohus.
Sest maailm on ohus.

Selle pidevalt ohus oleva maailma mõtestajaks tahabki Adams olla, kuni «...päev kestab veel.»

Aastad toovad kaasa rahulikuma vaatluse. Ahelaid raputava Prometheuse asemele astub elutark Saalomon. Koge-

* Vt. autori selgitust luuletuse «Sinuta elu on minata» kohta lk. 533.

mus manitseb kõike võtma kui mööduvat. Vaimu treenitus hoiab ajurakke siiski virgena, ka elusügisel on Adamsi poeedimina ümbritseva vastuvõtuks aldis ja rõõmudele avatud.

Adamsi poeedimina vahekord ümbritseva maailmaga tähendab vaimuini-mese nõudlikkust, võib-olla et isegi pretensioonikust. Niisamasugust nõudlikkust ilmutab poeet oma vahekorras partneriks nimetatuga. Eelkõige on selleks naine, mistõttu armastusteemale kuulub kaalukas osa valikkogust. Minalik inimesena tahab poeet näha ka nais- enese peegeldust, temasse kanda oma tõekspidamisi ja ideaale. Soovitud leidmata reageerib ta ironiaga («Neidis täna», «Mu «magamisvaguni madonna», «Madrigal»). Enamasti jäädakse ka armastuses üksi, mõistuslikuks eritlejaks. Tulemuseks on süvenev resignatsioon ja pettumuslik meeolu («Lahkumine», «Armutumestus»).

Olles läbini linnapoeet, on Adamsile valdavaks inspiratsiooniallikaks raamat. Läheduse tunnetamine raamatuga viib teda kujutlusis kuni intiimsete vestlusteni klassikutega. Valikkogust korjub lausa nimele laviin, kellega autor suhtleb, võrdleb, keda eeskujuks seab. Literatuurse kogemuse ja elupraktika ühtsus väljendub ta luules sellisel kontsentreerituse astmel, et lugejal on puhuti raske autoriga kaasa minna. Adams näib seda isegi mõistvat, varustades oma luuletused märkuste ja selgitustega. Kuid see on ka ainus järeleandmine oma lugejast partnerile. Igasugust mõtelaiskust ja eelarvamusi keeldub poeet mõõnmast.

Adamsi luule teemade ring pole eriti avar. Erinevail tasandil korduvad kogust kogusse vastuolu tahtmise ja võimise vahel, *ex libro amoris* ning vahekorrad raamatu ja eluga. Seetõttu varitseb enesekordamise oht. Teadlik vormikultuur, värsistruktuuride mitmekesisus ja ütlemise värskus tagavad aga pea alati uuduse. Vorminõtkus ja korrektsus tulenevad tugevast filoloogilisest

koolist ja lugupidamisest sõna vastu. Ei puudu ka eksperimenteerimine. Ilmselt saigi eksperimentist kunagi alguse ka Adamsi juurutatud irdriim, mis sporadilisel esines enne tedagi Semperi ja Visnapuu luules ja mis hiljem leidis järgimist Sütiste ja arbujate loomingus.

Endalegi esitab Adams poeedi-ideaali enesepiiramise kohustuse. Seetõttu läbib kogu ta loomingut askeetlikkuse nõue ning püüe näha kaasaegsetest võimalikult rohkem ja sügavamalt. Ent on ilmne vahe «Noor-Eesti» ja Adamsi prohvetlikkuse vahel. Nooreestlased taotlesid eesti kultuuri lähendamist euroopalikule kultuurile, nende eesmärgid olid üldrahvalikumad, Adamsi prohvetlikkuse taga võib näha isikliku intellektuaalsuse rõhutamist.

Enam kui teiste luuletajate kohta tuleks Adamsi puhul nentida tema isikupäraste omaduste tihedat seost loomingu-guga. Autori suhtumiste erisus näib olevat ka selleks põhjuseks, miks ta luule ei ole leidnud sellist vastukaja, mida autor ise on oodanud. Ta elab teisel tasemel, nagu ta on öelnud (lk. 347) ja nagu täheldas ka arvustus aastakümneid tagasi.

Kõik see, mis Adamsi luules kajastub, leiab taaskäsitlemist mõtteloodeski. Ekslik oleks pidada neid ülejäägiks, luuletuste toormaterjaliks. Ka siin on tegemist vormilihvitusega, hoolika sõnavali-kuga, et saavutada võimalikult otsemat teed lugeja mõtetesse ja panna ta kaasa helisema. Enam kui oma luuletustes üri-tab autor siin esineda loitsijana, allika-na, kust ammutatud mõttesõõm võib viia hingelise või vaimse katarsiseni.

Ühelt poolt oma elukogemuse kvin-tessents, teisalt arutlused inimese eetikast, kunsti ja elu vahekordadest, interpretatsioonist — see kujutab endast mõtteloode põhisisu. Noorele viiteid tulevikku, vanale mõistmist ja tuge — nii arvestab autor siin rohkem kui oma luules ka lugejaskonna diferentseeritust.

*

Autori kommentaaridest (v. a. selgitavaid märkused) oma luulekogudele võib välja lugeda talle omast kirglikku tahet suunata oma *m i n a* partnerit just neile radadele, mida tema ainuõigeteks peab, «vabastada värstekst primitiivsest üheplaanilisest tõlgendusest». Sellega võib ju nõustuda, kuid (*audiatur et altera pars!*) ei ole head halvata: selle all võib kannatada tema loomingust osasaaja heuristiline moment. Ilmselt eelistab autor kainet arvestavat suhtumist intuiitsele, avastamistahtelisele. Kuigi autor ise on otsija, kärbib ta oma kommentaari-

dega lugeja otsimisvaeva. Kohati esineb ka liigset kirjandusajaloolist äramääratletust. Adams ei usalda oma partnerit. Liigne usaldamatus loob aga sunnitud õhkkonna, milles vastastikune suhtlemine toimub otsekui läbi klaasi.

Kuivõrd viimset tõde pole (nii väidab Adams ka ise lk. 355), siis ei tarvitse seda ka sellest kirjatükist otsida. Ühte sõandab aga allakirjutanu kindlalt väita: selle raamatu kaante vahele on talletatud ühe üdini minaliku inimese, poeedi ja mõtleja tunnetuse tee.

Rein Veidemann

RINGVAADE

KROONIKAT

Pärnus avati 24. juulil Eesti NSV rahvakirjaniku, väljapaistva ühiskonna- ja riigitegelase August Jakobsoni mälestussammas (kujur O. Soans ja arhitekt U. Ivask). Piduliku talituse avas Pärnu Linna TSN Täitevkomitee esimees V. Makarov, sellest võtsid osa EKP Keskkomitee esimene sekretär J. Käbin, EKP Keskkomitee sekretär V. Väljas, EKP Keskkomitee osakonnajuhataja O. Utt ja Eesti NSV

kultuuriminister J. Jürna. Sõnavõttudes tunnustasid J. Käbin, ENSV Kirjanike Liidu juhatuse sekretär P. Kuusberg ja NSVL Kirjanike Liidu juhatuse sekretär B. Polevoi August Jakobsoni ideekindlust ja suurt panust meie kirjandusse. Sõna võtsid August Jakobsoni nime kandva Pärnu keskkooli õpilased, laulis Eesti NSV Riiklik Akadeemiline Meeskoor.

VENDA SÕELSEPP SAI VIEKÜMNESEKS

1957. aastast alates on ajakirjanduses avaldatud Venda Sõelsepa värse, följetone ja lühijutte. 1964. a. ilmus ta luuletuskogu «Algas sellest», mis sisaldab eelneva kümne aasta jooksul loodud värsside paremiku. Selles raamatus leidub ilmekaid kirjeldusi Kaug-Põhja tundraaastikest, autor on luulendanud ka mitmesuguseid Haapsalu kandi motiive, ta on ütelnud sõna sekka rahu kaitseks. V. Sõelsepa luulet ise loomustab rahulik lüüriline kirjeldus, millega liitub sageli ka eepiliselt kujutatud lugusid.

Tihti on V. Sõelsepp kirjutanud värse lastele, neid on ilmunud nii ajakirjas «Pioneer», almanahhis «Jutu-

paunik» kui ka mujal. Sageli ilmestab ta lasteluuletusi muhe huumor. Kaante vahel on noorte lugejate kätte jõudnud värsssteosed «Igal pool on vaba sõit» (1963), «Kutt Kiisupoeg» (1965), «Põhja-valguse laulud» (1968), «Rõõmus supp» (1969), «Juhani rakett» (1969) ja «Pikk nina» (1969).

Sündinud on ta 17. juulil 1923 Haapsalus töölisperekonnas, sai samas alghariduse ning lõpetas 1942 gümnaasiumi. V. Sõelsepp on töötanud kaubanduse, dispetšerina ja meistrina kaubandus- ning tööstusettevõtetes; viimastel aastatel on luuletaja Pärnu elanik.

O. Kruus

ALMA SELGE 75

Käesoleva kuu algul tähistas meie avalikkus vanema põlve ühiskonnategelase, ilukirjanduse tõlkija ja kirjanduskriitiku Alma Selge 75. sünnipäeva.

Alma Selge sündis 6. augustil 1898 Pärnumaal Pööraveres metsniku peres. Lõpetanud Paide gümnaasiumi, täiendas ta end Tartu ülikooli korraldatud suvekursustel ja töötas seejärel pikemat aega emakeele õpetajana Pärnu, Tartu, Võru jt. keskkoolides. Õpetamise kõrval õppis ta 1928–1934 Tartu ülikooli ajaloo-keeleteaduskonnas eesti keelt ja kirjandust ning filosoofiat. Pikemat aega oli A. Selge Akadeemilise Kirjandusühingu liige.

Ülikooli lõpetamise järel töötas ta 1935–1940 Tartus «Noor-Eesti» kirjandus- ja korrektorina ja tõlkijana. Ühtlasi valmistus ta kaitsma magistratööd Juhhan Weitzenbergist, kelle kohta 1938. aastal avaldas tähelepanuväärne lühikirjutus. Ühiskondlike ülesannete kuhjumise tõttu jäi väitekiri küll kaitsmata, väärtuslikud materjalid kanti sõjaaegses Tartus suurelt osalt laiali.

1930-ndate aastate teisel poolel liitus A. Selge nende progressiivsete haritlastega, kes õppisid ühiselt tundma ja propageerisid marksistlikku teooriat. Sellesse rühmitusse kuulusid teiste hulgas D. Vaarandi, A. Hint, L. Illisson, A. Uibo, I. Kruus, V. Haldre jt.

RINGVAADE

V. Hioni ja K. Irdi juhitud Tartu Töölisteatri tööst võttis A. Selge osa repertuaaritoimkonna liikmena. Tartu Alkoholismivastases Kultuuriühingus juhtis ta töölisnaistest koosnevat kirjandusringi, kus loeti ja arutati M. Gorki «Ema» ning eesti progressiivsete kirjanike teoseid. (Sellest ajast põlvnebeki A. Selge püsiv huvi kirjandusringide töö meetodika ning nende ideoloogilise suunamise vastu.) Juuni-pöörde järel määrati A. Selge Tartu III keskkooli direktoriks. 1940. aasta juulis võeti ta EKP liikmeks.

Suure Isamaasõja algul Nõukogude tagalasse evakueerununa oli A. Selge aastail 1942—1943 kursandiks ja ühtlasi eesti ja vene keele õpetajaks EKP KK parteikursustel Mõškinos. Vabastatud sünnimaale naasmise järel töötas ta marksismi-leninismi kateedri raamatukogu juhatajana Tartu Riiklikus Ülikoolis ja marksismi-leninismi aluste lektorina Tartu Kunstiinstituudis ning Tallinna Polütehnilises Instituudis. Aastail 1948—1952 oli A. Selge EKP KK Partei Ajaloo Instituudi vanem teaduslik kaastööline, andes oma panuse marksismi-leninismi klassikute teoste eesti keelde tõlkimisel. Leningradi A. Herzeni nim. Pedagoogilise Instituudi mittetatsionaarse aspirandina uuris ta mõnda aega vene kirjanduse õpetamise spetsiifikat Eesti NSV koolides.

Filoloogina on A. Selgel kogu oma aktiivse ühiskondliku töö jooksul pide-

valt aega ja tahtmist jätkunud kirjan-duslikuks tegevuseks. Kodanlikul perioodil ilmusid tema tõlkes teiste seas soome väljapaistva kriitilise realisti A. Järnefelti «Minu Marta» ja «Elu meri». Nõukogude ajal lisandusid I. Novikovi ulatuslik panoraamromaan «Puškin pagenduses» ja A. Rekemtsuki jutustus «Suvepuhkuste aeg».

Alates 1930-ndatest aastatest on A. Selge perioodikas korduvalt sõna võtnud publitsistina ja kirjanduskriitikuna. Tema kriitikaalastest artiklitest väärivad analüüsi sügavuselt ja metodoloogilise külje poolest esiletõstmist «M. Lermontovi poeeme eesti keeles» («Looming» 1962) ja «N. A. Nekrassovi luuletuste eestikeelsest tõlkest», mille-talisi erudeeritud esseid tõlkekriitika-st ilmub meil kahjuks liiga harva.

Praegu on juubilaryl käsil endise Stutthofi surmalaagri vangi Rein Jär-vise memuaartese «Patareis ja Stutthofis» kirjanduslik töötlemine ja kom-menteerimine. Kirjandusloolist huvi pakuvad teose need leheküljed, mis kõnelevad Evald Tammlaane elu lõpp-järgust ja kirjaniku sidemetest Stutthofis viibinud leedu haritlastega.

Märkimist nõuab seegi, et A. Selge on aastaid juhtinud M. Gorki nim. Tallinna Keskraamatukogu kirjandus-ringi tööd ja aidanud tõhusalt kaasa raamatukogu kirjanduslike ürituste läbiviimisel.

O. Kuningas

INDEX LIBRORUM

Silmas pidades seda, et ontoloogia, gnoseoloogia ja loogika dialektika seisukohalt ühte langevad, sirvime seekord kõigepealt ses tähenduses uuemat kirjandust dialektika alalt. Mõned neist teostest pakuvad huvi ka filosoofia ajaloo vaatepunktist: näiteks A. Lednikovi raamat «Tänapäeva loogika nominalistlike ja platonistlike tendentside kriitiline analüüs» (*Nauka Dumka*, Kiiev), edasi J. Linkovi uurimus «Subjekti ja objekti dialektika Schellingi filosoofias» (Leningradi ülikool), viimaks muidugi ka uus jätk dialektika ajaloo kirjeldusele marksistlikus käsituses NSVL TA Filosoofia Instituudilt. See kolmas raamat kannab pealkirja «Marksistliku dialektika ajalugu» (vast. toim. G. Kursanov, Mõsl) ja hõlmab nn. leninliku etapi. Varem on samast seeriast tulnud «Marksist-

liku dialektika ajalugu. Marksismi tekkest leninliku etapini» (1971) ja «Antiikse dialektika ajalugu» (1972). Oodata jäävad uusaegse dialektika ajalugu, mis on 1974. aasta kavas, ja — *last not least* — saksa klassikalise idealismi, kõigepealt siis Hegeli dialektika ajalooline vaatlus. Edasi juba problemaatiliselt dialektilise materialismi seisukohalt: uus ühismonograafia «Kaas-aegne determinism. Looduse seadused» (toim. G. Svetšnikov jt., Mõsl) suurseerriast «Dialektiline materialism ja tänapäeva loodusteadus», mis algatati 1962 B. Kedrovi monograafiaga «Loodusteaduste objekt ja vastastikune seos». Siis artiklikogumik «Tunnetuse dialektika ja tänapäeva teadus» (Mõsl), N. Vahtomini «Teadusliku teadmise genees. Fakt, idee, teooria» (*Nauka*), B. Grjaznovi, B. Dõnini ja J. Nikitini «Teooria

RINGVAADE

ja ta objekt» (samuti *Nauka*). Siin sobib mainida ka B. Kedrovi uut, võrdlemisi algupärast uurimust «Engelsi «Looduse dialektikast»» (*Võõsaja Skola*), mis mõeldud küll õppevahendiks.

Ajaloo ja ajaloomõtte, aga ka rahvusvaheliste suhete, poliitika, ideoloogia kontsentri ümber on samuti üht-teist tähelepanavat korjunud. Jõudsalt kujuneb uus seeria «Ajaloomõtte mälestisi»: Herodotose ja Machiavelli köidetele lisaks tuli Marc Blochi (1886—1944) teos «Ajaloo apoloogia ehk ajaloolase amet» («Apologie pour l'Histoire ou Metier d'historien»). M. Bloch oli Sorbonne'i majandusajaloo professor, okupatsiooni ajal liitus ta *Resistance*'ga, tabati gestaapo poolt ja lasti maha 16. juunil 1944. «Ajaloo apoloogia» jäi lõpetamata, selle andis 1949 välja L. Febvre, üks M. Blochi mõttekaaslasti. Vene keeles on lisana avaldatud ka Blochi uurimus «Feodaalühiskond», järelsõna on toimetajalt A. Gurevitsilt. Edasi nimetame M. Alpatovi põhjalikku uurimust «Vene ajaloomõtte ja Lääne-Euroopa. XII—XVII saj.» (*Nauka*), G. Tšesnokovi väga populaarset «Kodanlike kulturooloogiliste tsüklilise arenemise teooriate kriitikat» (*Znanije*), kus kõne all N. Danilevski, O. Spengler, A. Toynbee ja P. Sorokin. Kuulsa nõukogude antropoloogi ajaloodoktor M. Gerassimovi mälestusele pühendatakse artiklikogumik «Antropoloogiline rekonstrueerimine ja paleoetnograafia probleemid» (*Nauka*). Muide, *science fiction*'i harrastajatel on väga kasulik tutvuda M. Gerassimovi artikliga «Tulevikuinimese väline pale (repliik fantastiliste romaanide lugemisel)», mis avaldati kogumikus «Kunstiline ja teaduslik looming» (*Nauka*). Mõnesugust huvi võivad pakkuda J. Knõsenko loengud «Ürgühiskonna ajalugu» (Doniäärse Rostovi ülikool), M. Hornungi, J. Lipetsi ja I. Oleinikovi kapitaalne uurimus «Aafrika avastamise ja uurimise ajalugu» *Mõsl*'i seeriast «Maa avastamine». NSVL TA Üldajaloo Instituut andis akadeemik Sergei Skazkinilt välja kogumiku «Valitud töid ajaloo alalt» (*Nauka*), mis sisaldab esmakordselt 1968 ilmunud ja peagi rariteetseks muutunud «Esseed Lääne-Euroopa talupoegkonna ajalooest keskajal», samuti muid uurimusi kesk- ja uusaja kohta. Uuema ajaloo vaatlused seostuvad Nõukogude Liidu ajalooa. Nimetame siin J. Gimpelsoni uurimust ««Sõjakommunism»: poliitika, praktika, ideoloogia» (*Mõsl*), mahukat dokumendi- ja mater-

jalikogumikku «NSV Liidu piirivalveväed. 1918—1928». (*Nauka*), milles jälgitakse ka piiri kodanliku Eestiga. Varem tulid samast «piirivalvevägede» seeriast kogumikud, mis hõlmavad aastad 1939—1941 ja 1941—1945. Seeriat «Teine maailmasõda uurimustes, mälestustes ja dokumentides» täiendavad B. Solovjovi uurimus «*Wehrmacht* teel hukkumisele», mis analüüsib vaenlase ülemjuhatusel plaanide krahhi 1943. aasta suvel-sügisel, ja A. Getmani mälestused «Tankid lähevad Berliini peale. 1941—1945». Lisatagu siinkohal, et Kaliningradi Raamatukirjastus andis väga loetava mälestuse-, dokumendi- ja artiklikogumiku «Königsbergi ründamine» välja juba kolmandat korda. Tänapäeva, mõneti teist laadi võitluste tandrile viib lugeja aga mahukas raamat «Kaasaegne parempoolne revisionism» (Moskva *Mõsl* — Praha *Svoboda*), mis kriitiliselt analüüsib marksismi revideerimist ja revidente.

Valdav enamik esteetika ja üldise kunstiteooria alast literatuuri kuulub samuti ideoloogilise võitluse konteksti. Moskva ülikool avaldas Mihhail Ovsjannikovi käe all õppevahendiks kõrgematele koolidele uue «Marksistlik-leninliku esteetika». Edasi võib märkida artiklikogumikku «Ideeline võitlus ning kirjanduse ja kunsti küsimusi kaasaegsel etapil» (*Mõsl*), nõukogude esteetiku Mihhail Lifšitsi uut raamatut «Kunst ja tänapäeva maailm» (*Izobrazitelnoje Iskusstvo*), produktiivse, ent siiski sisuka Viktor Vanslovi teost «Progress kunstis» (*Iskusstvo*). Mitme uuema uurimuse esemeks on realismi, eriti sotsialistliku realismi teooria. Toodagu näiteks J. Štšukini «Sotsialistlik realism ja nõukogude esteetiline mõte. Teooria ja metodoloogia küsimusi» (Okaa Raamatukirjastus, Tuula), P. Plukši «Sotsialistliku realismi kujunemine ja aremine» (*Prosvestšeniye*), N. Gei «Sotsialistliku realismi paatos», mis anti välja *Hudožestvennaja Literatura* «Kirjanduslõulises rahvabiblioteegis», A. Farbštšeni «Realismi teooria ja muusikaesteeetika probleemid» (*Muzõka*, Leningradi osakond) või koguni säärane eriuurimus, nagu N. Kalitina ««Realismi ajastu» prantsuse XIX sajandi maalikunstis» (Leningradi ülikool), mille järgi sellesse ajastusse kuuluvad Honoré Daumier, Jean-François Millet, Gustave Coubert, Édouard Manet. Kõneldakse ka edumeelsest kunstikriitikast, sealhulgas koguni Baudelaire'i seisukohtadest kujutava kunsti suhtes.

1967. aastast peale avaldab *Kniga* populaarset seeriat, mis kõneleb selle või teise tuntuma raamatu käekäigust ajaloos. Algul oli seeria nimetuseks «Raamatul on oma saatus», hiljem sai ta tunnuks pealkirja all «Raamatute saatusi». Viimati avaldati seerias V. Gorbunovi «Sajandi raamat», mis vestab Lenini «Riigist ja revolutsioonist». Varem on seerias tulnud J. Dunajevi «Dekabristid ja raamat», J. Pištšulini «Rahva hulka läinud raamat» (N. Naumovi «Vägi murrab õlekõrre»), J. Taratuta «Põrandaalune Venemaa» (S. Stepnjak-Kravtšinski raamatust), V. Smolitski «Raveeliinist» (N. G. Tšernõševski «Mida teha?»), D. Urnovi «Kuidas sündis Ime-

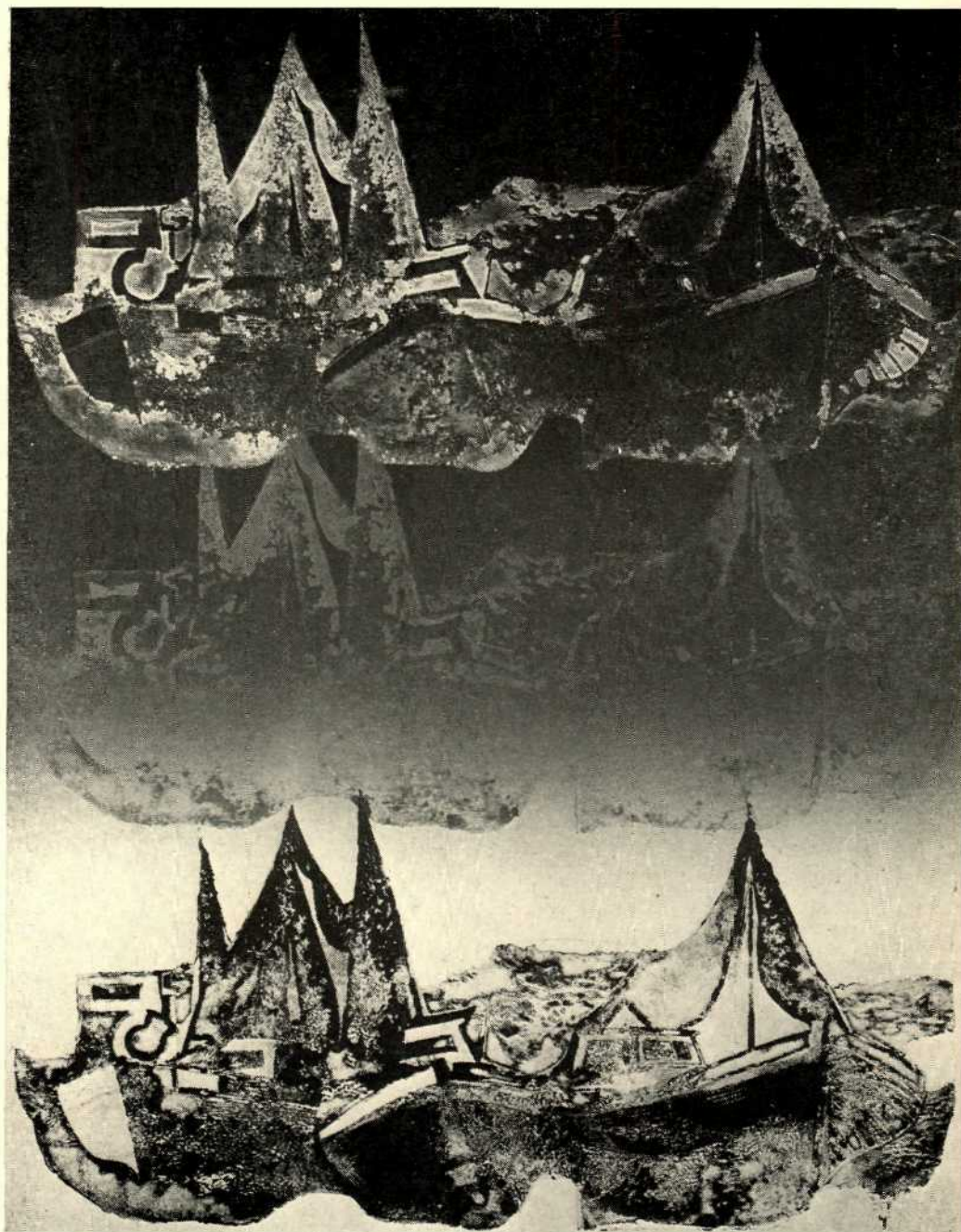
demaa» (L. Carroli «Alice Imedemaal»), V. Gorbunovi «Tulevase kultuuri poole» (V. I. Lenini «Noorsooühingute ülesanded»), A. Karavajeva «Raamat, mis läbis kogu maailma» (N. Ostrovski «Kuidas karastus teras»), V. Utkovi ««Küürselg-Sälu» teed» (P. Jeršovi raamatust), I. Gladõši ja T. Dinesmani ««Häda mõistuse pärast»», A. Jerohhini «Sušenskoje arsenal» (Lenini raamatukogust pagenduses), V. Muravjovi «Rännak Gulliveriga (1699—1970)», N. Filippova «A. S. Puškini rahvadraama «Boriss Godunov»», A. Gluhhovi «Sajandesse tunginud raamatud». Raamatuteadus ei näi olevat igav teadus.

Toimetuse kolleegium:
 V. BEEKMAN, V. ILUS (pea-
 toimetaja asetäitja), J. KROSS,
 P. KUUSBERG (peatoimetaja),
 R. PARVE, J. PEEGEL, L. REM-
 MELGAS, P.-E. RUMMO, E. VE-
 TEMAA.

- 1235 E. KRUSTEN
 Psühholoogiline striptiis
- 1238 J. TUULIK
 Meretagune asi
- 1282 V. LUIK
 Luuletusi
- 1286 H. TOMINGA
 Kuuldemänguvõistlus
- 1307 P. HAAVAOKS
 Läbi laante
 Pojaga
 Neetud iga
 * (Mustast maast...)
- 1312 B. VIIDING
 Aastad mööduvad
- 1334 N. SACHS
 Luuletusi
- 1339 E. NIRK
 Imatralt Caprile
- 1364 A. HINT
 Dostojevski ja Tammsaare
- 1377 H. SUISLEPP
 Reisikiri Jaan Kaplinski luuleriigist
- 1393 H. MERISTE
 Lohakusest
- 1395 R. SINIJÄRV
 «Sotsioloogide auks peab ütlema, et nad
 on tõsised inimesed»
- 1398 V. VILLANDI
 Imelised tunded ja kuidas nad lugejani
 jõuavad
- 1400 R. VEIDEMANN
 Tunnetuse tee
- 1404 RINGVAADE
- Esikaane siseküljel: M. LEIS. Jalgrattu-
 rid (Õli)
- Tagakaane siseküljel: I. HELMUT. Lahku-
 vad laevad (Värv, söövitus)
- Kleebistel: V. TOLLI. Lava (Söövitus)
 V. TOLLI. Tuulispää (Söövitus)

Toimetuse aadress: 200 001.
 Tallinn, Harju t. 1, tel. 413-65,
 407-80, 407-81.
 Kirjastus «Perioodika», Tal-
 linn, Pikk t. 37.
 Ladumisele antud 5. VII 1973.
 Trükkimisele antud 3. VIII
 1973. Trükiarv 18 000. Trüki-
 paber nr. 1, 70×100/16. Trüki-
 kipoognaid 11,25+2 kleebist.
 Tingtrükipoognaid 14,95. Ar-
 vestuspoogn. 14.12. MB-03871.
 Tellimise nr. 1886. ЕКР КК
 Kirjastuse Trükikoda, Tallinn,
 Pärnu mnt. 67-a. «Looming»
 nr. 8, august 1973.
 Hind 50 kop.

На эстонском языке
 Орган Союза писателей
 ЭССР
 «Лooming» («Творчество»)
 № 8, август 1973



INAR HELMUT

Lahkuvad laevad (Värv, söövitus) 1969

50 KOP.

78 174